

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSOKNÁL ALKALMAZOTT EKS-INDEXEK*

DR. KÖVES PÁL

Harminc éve annak, hogy az *Éltető Ödön*—*Köves Pál* szerzőpáros [11] és *B. Szulc* [39] egymástól függetlenül ajánlott egy indexformulát rögzített számú (m) ország egy főre jutó GDP-je reálértékének, valamint az országok valutái vásárlóerejének összehasonlítását szolgáló volumen-, illetve árindexekre. Mindkét javaslat szerint az országokat páronként összehasonlító Laspeyres- (L) és Paasche- (P) típusú indexek¹ mértani átlagaként előállított nem tranzitív²

$$F_{t|b} = (L_{t|b} \cdot P_{t|b})^{\frac{1}{2}} \quad /1/$$

Fisher-féle (F) „ideális” indexekből kiindulva az

$$X_{t|b} = \prod_{i=1}^m (F_{t|i} \cdot F_{i|b})^{\frac{1}{m}} = (F_{t|b}^2 \cdot \prod_{\substack{i=1 \\ i \neq t, b}}^m F_{t|i} \cdot F_{i|b})^{\frac{1}{m}} \quad /2/$$

képlettel *tranzitív* indexekhez jutunk. A /2/ azt jelenti, hogy a t -edik és a b -edik országot sorozatosan mindegyik ország ($i=1, \dots, m$) közvetítésével hasonlítjuk össze, majd a közvetett összehasonlítási eredmények mértani átlagát tekintjük végső eredménynek. „Közvetítő” országgént a t -edik és a b -edik ország is sorra kerül. Ebből adódik, hogy a közvetlen összehasonlítás kettős súllyal szerepel az átlagolásban. (Erre hívja fel a figyelmet a /2/ képlet második alakja.

Az 1964-ben megjelent dolgozatban [11] kimutattuk, hogy a

$$\sum_{t=1}^m \sum_{b=1}^m (\log F_{t|b} - \log X_{t|b}) \rightarrow \min. \quad /3/$$

* *Drechsler László* emlékének.

¹ A t -edik időszakot vagy területi egységet a b -edikhez (bázishoz) viszonyító $L_{t|b}$ ($t, b=1, \dots, m$) itt értelemszerűen jelentheti az $L_{t|b}^{(q)} = \sum p_b q_t / \sum p_b q_b$ volumenindexet vagy az $L_{t|b}^{(p)} = \sum p_t q_b / \sum p_b q_b$ árindexet (vásárlóerő-paritást). Hasonlóképpen $P_{t|b}$ konkrétizálható a $P_{t|b}^{(q)} = \sum p_t q_t / \sum p_t q_b$ volumenindex vagy a $P_{t|b}^{(p)} = \sum p_t q_t / \sum p_b q_t$ árindex által. A szummázás a GDP-t alkotó cikkek, szolgáltatások, legkisebb csoportok n tagú sokaságára nézve történik, az erre utaló jelzéseket mellőzzük. (A használt, de részletesen nem tárgyalt indexszámítási fogalmak megtalálhatók többek között a [25] és a [29] művekben.)

² A tranzitivitás hiánya azt jelenti, hogy nincs garancia arra, hogy a három időszakot vagy országot összehasonlító indexek körében például az $F_{2|1} \cdot F_{3|2} = F_{3|1}$ egyenlőség fennálljon. (Lásd még ehhez — illetve az /1/ és a /2/ képlet alkalmazásához — a 4. táblához kapcsolódó számításokat.)

követelménynek — ahol X egyelőre ismeretlen tranzitív index — a /2/ szerinti formula tesz eleget. A /3/ értelmében az adott F nem tranzitív indexek sorozatát olyan tranzitív X indexekkel kívánjuk helyettesíteni, amelyek összességükben a lehető legkevésbé térnek el (a legkisebb négyzetek elve alapján) az eredeti F indexektől. (A logaritmizálás révén a viszonylagos nagyságrendek érvényesülnek.)

Az X azon kívül, hogy tranzitív, eleget tesz a *tényezőpróba* követelményének is:

$$X_{ib}^{(p)} \cdot X_{ib}^{(q)} = \sum p_i q_i / \sum p_b q_b = V_{ib} \quad /4/$$

vagyis az X formula szerinti volumen- és árindex szorzata egyenlő a V értékindexszel. (Ennek bizonyítását lásd [39] 249. old.) Szűlc a /2/ formulát indokolva intuitív úton abból indult ki, hogy a közvetlen és közvetett összehasonlítási eredményekből kell átlagot számítani. Kiinduló képlete abban különbözött a /2/ második alakjától, hogy a közvetlen F_{ib} összehasonlítás az első hatványon szerepelt. Az ebből adódó eredmény nem tranzitív, de a tranzitivitás hiányából adódó eltérés kisebb, mint a kiinduló F indexek esetében. Ha ezután a kiinduló képletben az F -ek helyébe az előbbi javított eredményeket helyettesítjük, az eredmény tovább javul. Az iteratív eljárást folytatva infinitezimálisan közelítjük a tranzitív eredményeket, ami nem más, mint /2/.

Az 1970-es években az ENSZ statisztikai hivatala (UNSO), a Világbank, a Pennsylvániai Egyetem és több nemzeti (köztük a magyar) statisztikai hivatal közreműködésével jött létre az egy főre jutó GDP, illetve ennek főkomponensei reálértékének, valamint a valuták vásárlóereje összehasonlításának céljaira az International Comparison Project (ICP, melyben a P jelentése később: Program). Az ICP első fázisában az 1970. évi adatok alapján tíz ország részvételével végrehajtottak egy kísérleti összehasonlítást, melynek során négyféle indexszámítási eljárást alkalmaztak, és nyilvánosságra is hozták mind a négy eredményt [30]. Ezek egyike a /2/ szerinti X volt, amelyik a [11] és [39] szerzőinek neve alapján az EKS-formula nevet kapta.³ (Kialakulásának történetéről a Függelék ad áttekintést.)

A további három kipróbált eljárás — 1. a Geary-Khamis-módszer (GK), 2. a Walsh-féle képlet (W), 3. van Yzeren módszere (Y) — rövid jellemzését a következőkben adjuk.

1. A Geary-Khamis-féle volumenindex a $GK_{ib}^{(q)} = \sum \bar{p}_i q_i / \sum \bar{p}_b q_b$ „keretképlet” szerint számítható, de a \bar{p} árakhoz nem egyszerűen jutunk. Egy fogyasztási cikkre nézve az egyes országok saját valutában kifejezett egységárait az adott országra vonatkozó valutakulccsal átszámítják egy kiválasztott valuta (dollár) szintjére, majd ezeket a konvertált árakat átlagolva „nemzetközi átlagárakat” hoznak létre. A volumenindex számításánál alkalmazott átszámítási kulcsok egyben a GK -módszer szerinti árindexszámítás végeredményei. A kölcsönös meghatározottság miatt a számítás iterációs eljárással történik, az előbbi gondolatmenetet tükröző egyenletrendszerből kiindulva. ([22], [18] és [25] 111—112. old.)

2. A Walsh-féle módszert alkalmazva az árindex a legkisebb csoportokra vonatkozó p_i/p_b egyedi árindexek súlyozott mértani átlagát jelenti, ahol a súlyok a legkisebb

³ Az Egyesült Nemzetek, illetve az Európai Közösség (Unió) statisztikai szervezetei, az OECD és más regionális szervezetek kiadványai mellett számos hivatkozással találkozhatunk a megfelelő szakirodalomban az EKS-formulára. Többek között lásd: [12], [18], [31], [33], [43] és magyarul: [9], [25], [37].

csoporthoz viszonylagos értékreszesedéseinek ($W_t = p_t q_t / \sum p_t q_t$) országok közötti egyszerű számtani átlagai:

$$W_{i/b}^{(p)} = \prod_{i=1}^m \left(\frac{p_i}{p_b} \right)^{\bar{w}} \quad /5/$$

ahol a hatványkitevőben lévő \bar{w} a w_i ($i = 1, \dots, m$) értékreszesedések számtani átlaga. A $W_{i/b}^{(q)}$ volumenindex a $V_{i/b}$ értékindex és az /5/ árindex hányadosaként adódik.

3. Van Yzeren⁴ három egymással összefüggő módszert dolgozott ki, a megfelelő indexformulák jele Y' , Y'' , Y . Mindegyik módszer egy-egy egyenletrendszert elégít ki. A j -edik országra vonatkozó egyenletek:

$$\text{I. módszer: } \sum_{i=1}^m L_{ji} \frac{Y_i}{Y_j} = s \quad /6/$$

$$\text{II. módszer: } \sum_{i=1}^m L_{ij} \frac{Y_j}{Y_i} = s \quad /7/$$

$$\text{III. módszer: } \sum_{i=1}^m L_{ji} \frac{Y_i}{Y_j} = \sum_{i=1}^m L_{ij} \frac{Y_j}{Y_i} \quad /8/$$

A GK-módszertől eltérően itt nincsenek átlagos mennyiségek és átlagárak. A számítások kiinduló nyersanyaga a különböző viszonylatokban számított L indexek mátrixa. Az egyenletekben a nem tranzitív L indexek tranzitív Y' , Y'' , Y valutakulcsokkal kombinálódnak, a megoldás itt is iteratív eljárással történik. Az első két módszer bizonyos egyoldalúsággal rendelkezik, amit a harmadik módszer kiegyenlít. Az ICP-ben ezt a harmadik, kiegyensúlyozott módszert alkalmazták. Megemlítjük még, hogy mindhárom módszert két országra alkalmazva az F -nek megfelelő eredményhez jutunk, csakúgy, mint X esetében. (Részletesebben lásd [25] 116—118. old. és [40].)

Az X formula ajánlásában és az EKS elnevezésben meghatározó szerepe volt Drechsler László magyar ICP-szakértőnek, aki 1994-ben lett volna 65 éves.⁵ Mint a három betű egyikének viselője azt is megjegyzem, hogy a [11] létrejötté is Drechsler inspirációjának, „megrendelésének” köszönhető. Szoros előzmény Drechsler könyve [7], melynek függelékét — ami a /2/ képletet is tartalmazza — Éltető Ödön írta.

A már említett „négyes verseny” nyertese a Geary-Khamis névvel fémjelzett eljárás lett. Ennek alkalmazásával készültek az ICP első öt fázisának (1970., 1973., 1975., 1980., 1985. évek adatai) publikált indexei, miközben a legrészletesebb adatok szintjén végzett számításokon belül szerephez jutott az EKS-formula is.

A Geary-Khamis-módszer tekintélyét egyrészt annak köszönhetette, hogy az alapjául szolgáló egyenletrendszer tetszetős közgazdasági megfontolásokat tükröz, másrészt

⁴ Jan van Yzeren, akinek elvülhetetlen érdemei vannak a nemzetközi összehasonlítások indexszámítási módszertanának alakításában, 1994-ben töltötte be 80. életévét. A nevéhez fűződő módszereket 1956-ban publikálta. [41]. (Jan van Yzeren 1987-ben a Magyar Tudományos Akadémián megszerezte a közgazdaság-tudomány kandidátusa fokozatot.)

⁵ Született 1929. augusztus 14-én, meghalt 1990. november 20-án. Az ICP igazgatója volt 1985-től 1989-ig. (Életéről és munkásságáról lásd: dr. Szilágyi György: Dr. Drechsler László, 1929—1990. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 2. sz. 147—149. old.)

eleget tesz az *additív konzisztencia* követelményének: a nemzetközi átlagárrakkal számított rész- és összesített aggregátumok összhangban vannak a rész- és összesítő volumenindexekkel. Egyre nehezebben viselt hátránynak bizonyult később az, hogy a GK-volumenindex szisztematikusan felértékeli az alacsony GDP-vel rendelkező országokat, illetve az árindex ezen országok valutáit.

1980-ban az ICP-ben regionalizálást hajtottak végre, és ettől kezdve önálló európai összehasonlításra is sor került. Bár az ICP az 1990-es adatokat is feldolgozta, anyagi nehézségek miatt a világ-összehasonlítás elmaradt [38]. Az Európai Összehasonlítási Program (ECP '90) a GK elleni kritikák hatására áttért az EKS elsődleges alkalmazására. [34] (A hivatalosnak minősített EKS mellett másodlagos adatközlésként a GK-eredményeket is publikálták [35]. Ez a körülmény néhány kérdés tisztázására készíthet bennünket, részben elméleti, részben gyakorlati szempontok miatt. Elméleti szempontból bizonyos előzmények felidézése is érdeklődésre tarthat számot. Kíváncsinos a *többpozíciós keresztezés* (lásd: [25], [27]) általános rendszerének tükrében áttekinteni a nemzetközi összehasonlításoknál alkalmazott vagy alkalmazható indexformulák világát. Az elméleti tisztázás szándékán túl többféle számítási eredmény „vallatására” is sort kerítünk.

Irving Fisher és az X formula

Az indexpróbák klasszikusa 1922-es főművében [14] az *időpróbát* (time reversal test) és a *tényezőpróbát* (factor reversal test) kiemelkedő jelentőségűnek tartotta. Az időpróba követelménye szerint az $I_{t/b} \cdot I_{b/t} = 1$ egyenlőségnek kell teljesülnie, vagyis adott formula szerint a két időszak felcserélésével számított indexeknek reciprok viszonyban kell állniuk egymással. A tényezőpróba azt kívánja meg, hogy az adott formulával számított volumenindex ($I_{t/b}^{(q)}$) és árindex ($I_{t/b}^{(p)}$) szorzata egyenlő legyen a $V_{t/b}$ értékindexszel. (Lásd a /4/ képletet.)

Fisher ezt a két próbát annak kapcsán minősítette legfontosabbnak, hogy ezek „formulafelfedezők”. A felfedezés eszköze az induló formula antitézise, ami kétféle: idő- és tényező-antitézis. (Az idő-antitézist t , a tényező- (faktor-) antitézist f felsőindexszel jelöljük.) Ha egy adott — az időpróbát nem teljesítő — I formula szerinti indexet a két időszak felcserélésével számítunk ki, akkor ennek reciproka az idő-antitézis (I'). Az eredeti I és az I' mértani átlaga a keresztezett formula, amelyik már eleget tesz az időpróba követelményének. Ha a tényezőpróbát nem teljesítő $I^{(p)}$ árindexformula szerint számított $I^{(q)}$ volumenindexszel elosztjuk a V értékindexet, akkor megkapjuk az $I^{(p)f}$ tényező-antitézist. Az $I^{(p)}$ és az $I^{(p)f}$ mértani átlaga eleget tesz a tényezőpróbának. Mind az L , mind a P esetében mindkét keresztezés azonos eredményhez, az F -hez vezet.

Közismert fisheri teszt az *arányossági próba* (proportionality test), mely szerint, ha minden egyedi index egyenlő egymással (árindexnél $p_t/p_b = c$), akkor az összesítő index is egyenlő ezzel a konstanssal ($I_{t/b} = c$). Az arányossági próba közkeletű értelmezése (aminek megfelelő elnevezés az *átlagpróba*) szerint az index valamiféle átlaga kell legyen a megfelelő egyedi indexeknek.

Az időbeli indexszámítás vonatkozásában közismert a *láncpróba* fogalma, mely szerint a láncindexek szorzatától azt várjuk el, hogy egyenlő legyen a megfelelő

bázisindexszel. Ha a lánc két végét összekötjük, akkor kör keletkezik, erre utal a *körpróba* (circularity test) elnevezés. A nemzetközi összehasonlításoknál tranzitivitásról beszélünk, amiről már volt szó.

Fisher a [14]-ben (416. old.) kifejti, hogy a két legfontosabb tesztet teljesítő indexformula módosítható úgy, hogy teljesítse a cirkuláris tesztet is (a formula legyen tranzitív) három időszakra (területi egységre). Az eljárás kiterjeszthető háromnál több pozícióra is.

Akármilyen formula módosítható — megfelelő antitézissel történő keresztezés útján — úgy, hogy a módosított formula teljesítse a két legfontosabb (az idő- és a tényező-) próbát.⁶ A kiinduló formulát I -vel, a tényező-antitézissel keresztezettet I' -vel, az idő-antitézissel is keresztezettet I'' -vel, végül a cirkularitást is teljesítő korrigált indexet I''' -vel jelölve az eszközrendő módosítás a következő:

$$I'''_{2/1} = \frac{I_{2/1}}{(I'_{2/1} \cdot I''_{3/2} \cdot I'''_{3/1})^{\frac{1}{3}}} \quad /9/$$

Itt most a lényeg az, hogy két speciális esetben — éspedig ha I helyébe az L vagy P kerül, akkor — az I''' három országra értelmezve azonos X -szel. A hangsúly Fisher részéről azon van, hogy bármely formulából kiinduló többlépcsős eljárással elérhető a cirkularitás. Fisher emellett rámutat arra az általa túlbecsült komplikációra, hogy egy meghatározott időszakhármasból származó I''' minden másféle hármasban más és más értéket vesz fel. Időbeli összehasonlításokra gondol elsősorban, és nem számol azokkal a napjainkban alkalmazott zárt összehasonlítási rendszerekkel, amelyek adott számú ország adatainak (nem időbeli) összehasonlítását szolgálják majd.

Leszögezhetjük tehát, hogy az EKS-formula képletét legkorábban Fishernél az idézett helyen lehetett megtalálni.

Corrado Gini és az X formula

A [25] előmunkálatait tartalmazó [24]-ben (37., illetve 1181. old.) megkíséréltem Fisher gondolatmenetét kritikailag követve összeállítani a kétpozíciós (két időszakot vagy két területi egységet összehasonlító) indexek (árindexek) „családfáját”. Ennek szellemében rendszereztem a többpozíciós indexformulák világát is. A többpozíciós keresztezett formulák között szerepelt az általánosított Edgeworth-Marshall-típusú árindex és az általánosított Fisher-féle index⁷ is:

$$\bar{E}_{t/b}^{(p)} = \frac{\sum_{i=1}^m p_t \sum_{i=1}^m q_i}{\sum_{i=1}^m p_b \sum_{i=1}^m q_i} = \frac{\sum_{i=1}^m p_t q_i}{\sum_{i=1}^m p_b q_i} \quad /10/$$

$$\bar{F}_{t/b}^{(p)} = \left(\prod_{i=1}^m \frac{\sum p_t q_i}{\sum p_b q_i} \right)^{\frac{1}{m}} \quad /11/$$

⁶ Lásd [14] 119. és 126. old., [24] 1182—1183. old., [25] 27. és 34. old.

⁷ A kétpozíciós E és F képletében az i csak a b és t értékeket veszi fel a /10/ és /11/ képletekhez képest.

Így például a 3. táblából a B/A viszonylatú \bar{E} és \bar{F} árindex kiszámítása:

$$\bar{E}_{B/A}^{(p)} = \frac{5950 + 26925 + 1234 + 1407}{5800 + 27175 + 1206 + 1396} = 0,99829$$

$$\bar{F}_{B/A}^{(p)} = \left(\frac{5950 \cdot 26925 \cdot 1234 \cdot 1407}{5800 \cdot 27175 \cdot 1206 \cdot 1396} \right)^{\frac{1}{4}} = 1,01184$$

A /10/ és /11/ formulákat Gini ajánlotta több területi egység adatainak összehasonlítására, minthogy rögzített pozíciók esetén tranzitívak. Gini további két formulát is ajánlott. Ezek egyike:

$$\bar{I} = \left(\prod_{i=1}^m \frac{I_{ii}}{I_{bii}} \right)^{\frac{1}{m}} \quad /12/$$

Ha /12/-be I helyébe F -et helyettesítünk, akkor X áll előttünk. Mivel Gini (akárcsak Fisher) a /2/ követelményt nem fogalmazta meg, a /3/ „magas rangját” sem állapíthatta meg. Ugyanakkor természetes gondolat volt számára, hogy /12/ annál jobb, minél jobb az alapjául szolgáló kétpozíciós I . Ezt az is jelzi, hogy számszerű példájában $I_{i/b}$ -t $F_{i/b}$ -vel konkretizálja.

Gini [16]-ban öt olasz nagyváros árait nyolc időszakra nézve (négy éven keresztül félévenként) hasonlítja össze. (Időbeli indexekről nincs szó, nyolc területi összehasonlítás történt.) A bázis mindig Milánó. Gini minden viszonylat árindexét 14 különböző formulával számította ki, nagy csemegét kínálva azoknak a kutatóknak, akik az indexformulák tulajdonságait empirikus úton (is) kívánják vizsgálni. Ezek (köztük négy többpozíciós keresztezett index) egyike — az előbbieken már jelzett választás eredményeképpen — az X volt, így azt mondhatjuk, hogy az EKS-index első alkalmazása [16]-ban található. Évtizedeknek kellett eltelni a következő alkalmazásig.

Az X formula kézenfekvő származtatása

Levezethetjük az X formulát a /3/ követelményből vagy Szulc [39] iteratív gondolatmenetéből, de sem „történelmileg”, sem elméletileg nem ezek valamelyike a legtermészetesebb módja az X formula világrajövetelének. A Ginitől származó /11/ képlet jelzi azt az utat, amelyik a kétpozíciós indexektől elindulva az X -hez vezet. Gini egy láncszemet kihagyott (az alábbi /13/ képletet), ebből adódott, hogy az X -nél általánosabb formulát adott meg. [39]-ben megtalálható (249. old.) a teljes logikai útvonal F és X között, úgyszintén [24]-ben (1199. old.), illetve [25]-ben (108. old.). A kétpozíciós F -től a többpozíciós X felé vezető úton első lépés \bar{F} létrehozása. Mivel \bar{F} nem tesz eleget a tényezőpróbának — Fisher keresztezéseméletét alkalmazva — létrehozuk ennek tényező-antitézisének, ami azt jelenti, hogy az értékindexet elosztjuk a /11/ árindexformulának megfelelő volumenindexszel:

$$\bar{F}_{i/b}^{(p)f} = \frac{V_{i/b}}{\bar{F}_{i/b}^{(q)}} = \frac{V_{i/b}}{\left(\prod_{i=1}^m \frac{\sum p_i q_i}{\sum p_i q_b} \right)^{\frac{1}{m}}} \quad /13/$$

A tényezőpróbának eleget tevő keresztezett index úgy jön létre, hogy az eredeti /11/ és a /13/ antitézis mértani átlagát képezzük:

$$X_{ib}^{(p)} = \left(\bar{F}_{ib}^{(p)} \cdot \bar{F}_{ib}^{(p)f} \right)^{\frac{1}{2}} \quad /14/$$

ami egyenlő /2/-vel.

A 3. tábla adataiból a /13/ képlet szerinti B/A viszonylatú $\bar{F}_{B/A}^{(p)f}$ index kiszámítása:

$$V_{B/A} = 26925/5800 = 4,64224$$

$$\bar{F}_{B/A}^{(q)} = \left(\frac{27175 \cdot 26925 \cdot 345200 \cdot 71175}{5800 \cdot 5950 \cdot 74240 \cdot 15570} \right)^{\frac{1}{4}} = 4,60748$$

$$\bar{F}_{B/A}^{(p)f} = 4,64224/4,60748 = 1,00754$$

A /14/ képlet behelyettesítése B/A viszonylatban:

$$X_{B/A}^{(p)} = (1,01184 \cdot 1,00754)^{\frac{1}{2}} = 1,00969$$

Megjegyezzük, hogy a keresztezésben szerepet játszó mindhárom index eleget tesz az időpróbának (illetve az összehasonlítási pozíciók felcserélése próbájának), de az arányossági próba (átlagpróba) követelményét csak a /11/ szerinti \bar{F} teljesíti. (Az átlagolt aggregátindexek mindegyike a megfelelő egyedi indexek átlaga.) A /13/-nál felhasznált volumenindexre is áll ez értelemszerűen, de magára a /13/-ra nem, és így a /14/-re sem. (Erre még visszatérünk.)

Értelemszerűen $X^{(p)}$ -hez hasonlóan származtathatjuk az $X^{(q)}$ volumenindexet is. Könnyen belátható, hogy /4/ mintájára minden fázisban teljesül a tényezőpróba.

A [25]-ben (118—120. old.) kimutattam, hogy van Yzeren három módszere szoros párhuzamot mutat az \bar{F} , az \bar{F}' és az X hármásával.⁸ Ezért értelemszerűen használjuk alkalomadtán az Y' , Y'' , Y mintájára az X' , X'' , X jelöléseket is. A két indexhármassal összefüggéseivel a továbbiakban részletesebben is foglalkozunk.

Többpozíciós keresztezés és a súlyok súlyozása

Bevezetésképpen gondoljuk át a kétpozíciós keresztezés alap gondolatát. Az indexek ellentétes súlyozásából adódó, gyakran jelentős számszerű eltérésben is megnyilvánuló dilemmát a Fisher-féle keresztezési elmélet két úton próbálta megoldani. Vagy a súlyokat átlagoljuk — árindex esetén a q_b és q_i adatok szerepelnek súlyként —, vagy pedig a q_b és q_i súlyokkal számítunk indexeket, majd ezeket átlagoljuk. Ha a kiinduló alapindexek L és P voltak, akkor az egyik esetben a súlyokból egyszerű számtani, a másik esetben az indexekből súlyozatlan mértani átlagot számítottunk, és kétféle eredményhez (E és F) jutottunk.

A súlyok, illetve indexek átlagolásán alapuló keresztezés azonos eredményhez is vezethet. Ez a helyzet az egyedi indexek ellentétesen (w_b és w_i értékadatokkal) súlyo-

⁸ Lásd még [18] 69. old. *W.-D. Heller* szerint, ha van Yzeren III. egyenletében az összegszerű összefüggést szorzatszerűvel cseréljük fel, akkor az EKS-hez jutunk.

zott mértani átlagolása útján képezett árindexek esetében. Ha a bázisidőszaki és a tárgyidőszaki értékarány egyszerű számtani átlagával súlyozva számítunk mértani átlagot az egyedi indexekből, akkor ugyanarra az eredményre jutunk, mintha a w_b -vel és w_t -vel súlyozott indexek egyszerű mértani átlagát számítanánk ki. (Lásd részletebben [25] 31—39. old.)

Van Yzeren [40] kimutatta, hogy az F is kiszámítható közvetlen aggregátformában átlagsúlyokkal. (Hasonló kísérlet található [25]-ben az 58—61. oldalakon.) Megjegyzendő, hogy az aggregátformában definiált E formula is felírható „ellentétes szellemben”, vagyis az L és a P súlyozott átlagaként.

Látható, hogy a kétféle keresztezési elv (súlyok vagy indexek átlagolása) közötti „közlekedés” lehetséges olyan „vám” megfizetésével, amelyik „nehezebb” átlagfajta választását jelenti. Az elviselendő nehézség is kétféle: súlyozatlan helyett súlyozott átlag és/vagy számtani helyett mértani átlag alkalmazása.

Nincs szó arról, hogy valamilyen átlagolási eljárás választásával meghatározott közgazdasági preferenciát követtünk volna.⁹ Ezt fontos kijelenteni, mielőtt áttérünk a többpozíciós indexekre. Gondoljunk mégegyszer az E formulára. Kézenfekvő elhatározás volt úgy dönteni, hogy a q_b és a q_t egyszerű számtani átlagát tekintjük súlynak. Hogy mi ennek az egyszerűségnek az ára, azt akkor vehetjük leginkább észre, amikor az E indexet az L és a P (súlyozott) átlagaként akarjuk kiszámítani. Az ilyen átlag súlyai — számtani átlag esetén — az aggregát formák nevezői. Ebből az következik, hogy magas volumenindex esetén E a P -hez lesz közel, ellenkező esetben az L -hez, márpedig előzetesen ilyen követelményt nehéz lenne indokolni.

A többpozíciós indexszámításban a pozíciók (országok) adott körében értelmezendő tranzitivitást garantáló módszerek is két csoportra oszlanak a kétpozíciós keresztezésnél látott kétféle kiindulásnak megfelelően, de itt már a kettő közötti „közlekedés” nem lehetséges. Ezek szerint vagy az aggregátforma súlyait átlagoljuk, vagy pedig a különböző súlyokkal számított indexekből számítunk átlagot.

Az ICP-ben a GK -ra esett a választás azért, mert a volumenindexnél a „nemzetközi átlagárak” alkalmazásával az additív összefüggések megőrizhetők. Maga a „nemzetközi átlagár” is értelmes dolognak tűnik azzal együtt, vagy éppen azért, mert az egyes országok konvertált árait súlyozva átlagolták. A látszat szerint maga a súlyozáson belüli súlyozás is méltánylást érdemel, realisabbnak tűnik így az átlagár. (A „nemzetközi átlagár” a nagyobb országok konvertált egységárai jobban befolyásolják, mint a kisebbeké.) A volumenindex súlya azonban nem az ár, hanem az árarány. (A nagy és a kis országok árarányai egyenrangúaknak tekintendők.) Az abszolút ár csupán „hordozója” a relatív árnak — az indexszámítás szempontjából —, akárcsak a manöken a bemutatandó ruhának. Ha az indexszakértő „jó” árat választ „jó” árarány helyett, akkor úgy jár el, mint az a divatszakértő, aki a legszebb ruha helyett a legszebb manöket választja ki. Az egyes összehasonlítandó országok „súlyának” éppúgy indokolatlan jelentőséget tulajdonítani, mint az egyes időszakokhoz tartozó volumenek nagyságrendjének az időbeli indexszámításnál. Az ársúlyok átlagolása során alkalmazott súlyozás nem valamiféle közgazdasági követelmény megvalósítása,

⁹ Általánosabb érvennyel is kifejtettem nézeteimet a szemléletes interpretációnak az elvontabb indexelmélet rovására történő preferálásával szemben nemcsak 1981-ben (lásd: [25] 43—44. old.), hanem már 1956-ban megjelent könyvemben [23] is.

hanem kényszerű alkalmazkodás egy más fázisban alkalmazott eléggé ésszerű, de önkényes választáshoz.

A Geary-Khamis-indexnek kétféle fogyatékosága van. Az egyik az átlagáras indexek közös tulajdonsága: az egyedi volumen- és árindexek közötti negatív korreláció (ún. Gerschenkron-hatás) miatti torzítás. Ismeretes, hogy negatív korreláció esetén $L > P$. Az országok egy részének árstruktúrája közel áll az átlagoshoz, míg másoké távol áll attól. Az előbbieket így kvázi P , az utóbbiak kvázi L jellegűek, ennek megfelelően lefelé vagy felfelé „húznak”. A GK másik fogyatékosága a „súlyok súlyozásával” magyarázható.

Az átlagáras módszerekkel szemben állnak a különböző súlyozású indexek átlagolásán alapuló módszerek, mint amilyen az X és az Y . A kétpozíciós élmények alapján azt lehetne gyanítani, hogy valamilyen átlagár rejtve ezeknél is létezik, miként az F -ről is azt viszonylag későn kiderítették. Az átlagpróbát kiálló többpozíciós indexeknél valóban számíthatunk erre. (Az Y -re nézve ezt *W.-D. Heller* és *M. Rutsch* — [19] 220. old. — kimutatja *H.-D. Färberre* [12] hivatkozva.) Az átlagpróbát nem teljesítő formulák hátterében nemcsak kiszámíthatatlanok az átlagárasok, de nem is léteznek. Ezért félreérthető az OECD [34] kiadványában a GDP összetevőit bemutató táblákban a „nemzetközi áron, USA dollárban” felirat. Rögzített árszínvonalon (az USA dollár nagyságrendjében) vannak megadva az EKS-módszerrel meghatározott aggregátumok, de ezek egy alapul vett aggregátum és egy-egy index szorzataként keletkeztek, árasok csak az L és a P indexek kiszámításánál játszottak szerepet. Több mint félreérthető a kiadvány bevezető szövegében (4. old.) az, hogy közös árakról és árak országok közötti átlagolásáról is szó esik.

Négy indexformula versenye az ICP-ben

Az ICP első fázisában — mint már említettük — tíz ország volumenindexeit, illetve valutáik vásárlóerő-paritásait (purchasing power parity — PPP) négyféle indexszámítási eljárással számították ki. Az 1. tábla az árindexek, illetve a vásárlóerő-paritások számítási eredményeit tartalmazza. (Lásd [30] 76. old.)

1. tábla

A GDP vásárlóerő-paritásai 1970-ben ötféle formulával számítva
(Index: Egyesült Államok = 1,000)

Ország	Valuta	Geary-Khamis	Walsh	EKS	van Yzeren	Fisher
		<i>GK</i>	<i>W</i>	<i>X</i>	<i>Y</i>	<i>F</i>
Kolumbia	P	8,01	8,76	8,42	8,41	8,47
Franciaország	Fr	4,48	4,46	4,35	4,33	4,56
Német Szövetségi Köztársaság	DM	3,14	3,24	3,16	3,16	3,19
Magyarország	Ft	16,07	15,92	15,93	15,90	16,13
India	Re	2,16	2,46	2,47	2,47	2,44
Olaszország	L	483	470	457	457	464
Japán	Y	244	247	240	239	236
Kenya	Sh	3,74	4,17	3,80	3,79	3,57
Egyesült Királyság	£	0,308	0,291	0,291	0,291	0,291

Első ránézésre két tendenciát vehetünk észre. Az egyik az, hogy a *GK* feltűnően alacsonynak mutatja Kolumbia, India és Kenya paritásait, vagyis a többi formulához képest felértékeli e fejlődő országok valutáit. A másik pedig az, hogy *X* és *Y* mindennél igen közel van egymáshoz. Annak érdekében, hogy a különböző formulákkal kapott eredmények hasonlóságának mértékéről képet kapjunk, a paritások logaritmusáiból formulapáronként (kihagyva az *F* formulát) korrelációs együtthatókat számítottunk, majd ezek négyzetét 1-ből levonva, a kapott eredmény 10^7 -szeresét adjuk meg a 2. táblában.¹⁰

2. tábla

Formulapárokra vonatkozó reziduális szórásnégyzetek, $10^7 \cdot (1-r^2)$

Formula	Jel	<i>GK</i>	<i>W</i>	<i>X</i>	<i>Y</i>	Összesen
Geary-Khamis	GK	—	7208	5652	5707	18 567
Walsh	W	7208	—	1535	1610	10 353
EKS	X	5652	1535	—	6	7 193
van Yzeren	Y	5707	1610	6	—	7 323

A legszorosabb kapcsolatot nyilvánvalóan *X* és *Y* között találjuk, legkevésbé szoros *GK* és *W* kapcsolata. Az utolsó oszlopban megtaláljuk az egyes formulák soraiban (vagy oszlopaiban) levő számok összegét,¹¹ ami arra jellemző, hogy az egyes formulák az összes többihez mennyire hasonló számszerű eredményt mutatnak fel. Az ennek alapján hirdethető „versenyeredmény”: az első két helyre szoros eredménnyel az *X* és az *Y* került, míg az ICP által választott *GK* messze az utolsó. (Ha az *F* formulát nem hagyjuk ki, a négy formula sorrendje akkor is ugyanaz, *F* a két éllovas követi.)

A formulák versenyének újabb fordulói

J. van Yzeren [43]-ban [41]-beli példájához hasonló újabb sematikus példával illusztrálta az általa javasolt indexeket. *B. M. Balk* [2] amellett, hogy tesztek segítségével értékeli a nemzetközi összehasonlításoknál alkalmazott indexformulákat, a számszerű eredményeket is összehasonlítja. A vizsgálatba a Geary-Khamis-eljárást, a van Yzeren- és az EKS-formulák súlyozatlan és súlyozott változatait, valamint egy *W. E. Diewert* [6] által javasolt formulát vont be. A verseny győztese Balknál az *Y* formula, de megállapítja, hogy az *X* számszerű eredményei igen közel állók az *Y* eredményeihez. (A tesztek szempontjából mindkét formula ugyanazon erényekkel rendelkezik.)

A mi új versenyünket az előző pontban négy résztvevővel lebonyolított verseny mintájára rendezzük meg. A verseny tétje ezúttal is a minél kisebb összesített reziduum. Van Yzeren és Balk számításait felhasználva és kiegészítve azokat további formulák eredményeivel, elvégeztük indexpáronként a korrelációs együtthatók, illetve a reziduumok kiszámítását. A 3. táblában megadjuk van Yzeren idézett művéből 6 cikk *q* és *p* adataiból négy országra számított aggregátumokat.

¹⁰ A Geary-Khamis- és Walsh-indexek közötti korrelációs együttható kiszámításánál az első értékpár: lg 8,01, lg 8,76. A korrelációs együttható értéke: $r_{GK,W} = 0,9996395$. Ebből $10^7 \cdot (1 - 0,9996395^2) = 7208$.

¹¹ A 2. tábla szükségszerűen szimmetrikus. Az összegezés könnyebb áttekinthetősége érdekében adtuk meg a teljes táblát.

3. tábla

Négy ország $\sum p_i q_j$ adatai van Yzeren számítása szerint

<i>i \ j</i>	A	B	C	D
A	5800	27175	1206	1396
B	5950	26925	1234	1407
C	74240	345200	12108	14144
D	15570	71175	2490	2718

Balk számítási eredményeit a 4. táblában mutatjuk be.

4. tábla

Négy ország valutájának vásárlóerő-paritásai különböző indexformulákkal Balk által számítva

Indexformula	B/A	C/A	D/A
F	1,0082	11,3362	2,2862
GK	1,0166	10,3526	2,0387
Y	1,0098	11,3689	2,2767
X	1,0097	11,3698	2,2760
Yw	1,0084	11,3196	2,2792
Xw	1,0084	11,3199	2,2791
D	1,0432	11,7083	2,3561

Példákkal illusztráljuk, hogy a 4. tábla *F* és *X* adatai hogyan keletkeztek a 3. táblából. A *B/A* viszonylatú Fisher-árindex kiszámítása:

$$L_{B/A}^{(p)} = 5950/5800 = 1,0259 \quad P_{B/A}^{(p)} = 26925/27175 = 0,9908$$

$$F_{B/A}^{(p)} = (1,0259 \cdot 0,9908)^{\frac{1}{2}} = 1,0082$$

A táblában nem megadott *F* indexek:

$$F_{B/C}^{(p)} = 0,08916 \quad F_{B/D}^{(p)} = 0,4425 \quad F_{C/D}^{(p)} = 5,0303$$

Győződjünk meg arról, hogy *F* nem tranzitív:

$$0,08916 \cdot 11,3362 = 1,0107 \neq 1,0082, \quad \text{vagyis} \quad F_{B/C} \cdot F_{C/A} \neq F_{B/A}$$

A *B/A* viszonylatú EKS=*X* árindex (vásárlóerő-paritás) számítása:

$$X_{B/A} = [F_{B/A}^2 \cdot (F_{B/C} \cdot F_{C/A}) \cdot (F_{B/D} \cdot F_{D/A})]^{\frac{1}{4}} = [1,0082^2 \cdot (0,08916 \cdot 11,3362) \cdot (0,4425 \cdot 2,2862)]^{\frac{1}{4}} = 1,0097$$

A 4. táblában szerepel a kétpozíciós Fisher-formula is. Az *X* és az *Y* súlyozott változatában (*Xw* és *Yw*) az országok rendelkeznek súllyal (a teljes GDP „nemzetközi” árakon). További formulákkal végzett számítási eredmények az 5. táblában találhatóak. Míg a 4. táblában 3, az 5. táblában 6 oszlopunk van. A 4. táblában *F*-től eltekintve tranzitív indexek foglalnak helyet. Négy ország esetén három független index meghatározza minden lehetséges viszonylat indexét. Balk a 4. tábla fejrovata szerinti viszonylatok indexeit adta meg. (A nem tranzitív *F* három további eredményét

korábban már közöltük. Az 5. táblában hat eredményt adtunk meg, csak a reciprokszámításokat engedjük át a szorgalmas olvasónak.)

5. tábla

További formulákkal számított vásárlóerő-paritások

Formula	B/A	C/A	D/A	C/B	D/B	D/C
\bar{E}	0,9983	12,5275	2,5846	12,5491	2,5891	0,20632
Y'	1,0120	11,3293	2,3062	11,1950	2,2788	0,20356
Y''	1,0076	11,4098	2,2478	11,3236	2,2308	0,19700
$X' = \bar{F}$	1,0118	11,3405	2,3057	11,2077	2,2788	0,20332
$X'' = \bar{F}'$	1,0075	11,3995	2,2467	11,3131	2,2299	0,19709
Ge	1,0078	11,4142	2,2543	11,3259	2,2369	0,19750
Ik	1,0058	11,6295	2,3036	11,5624	2,2903	0,19808

A van Yzeren-féle háromtagú „indexcsalád” legnevezetesebb tagja, a III. módszerrel készült Y szerepelt a 4. táblában. A család másik két tagja az 5. táblában kapott helyet, csakúgy, mint az X család két tagja. Jelen van az $X' = \bar{F}$ rokona, az \bar{E} is.

Az 5. táblában szintén szereplő Gerardi- (Ge) és Iklé- (Ik) féle formulák a GK -hoz hasonlóak abból a szempontból, hogy átlagáron alapulnak. Gerardi átlagárai a különböző nemzeti valuták egységében adott árak egyszerű mértani átlagai. Feltehető a kérdés, hogy van-e értelme például a magyar forintban és az amerikai dollárban adott egységárak átlagának. Itt ismét rá kell mutatni, hogy nem az árak, hanem az árányok különbözőségének van jelentősége. Az „értelmetlen” átlagárak egymáshoz való aránya „értelmes” árányt fejez ki, a valutaegységek kiesnek. Az Iklé-módszer közelebbi rokonságban van a GK -val, de az Ik -formulánál a „súlyok súlyozása” lényegesen ésszerűbb. (Lásd [20], illetve magyarul [25] 73. old.) A Balk által Diewert javaslatára bevett D formula úgy keletkezik, hogy az X számításánál alkalmazott mértani átlagolás helyett harmonikus átlagot számítunk.

A 4. és az 5. tábla összesen 14 formulára vonatkozó indexszámítási eredményeket tartalmaz. A 6. és a 7. táblában megadjuk valamennyi lehetséges párosítás szerinti reziduumokat. A $14 \cdot 14$ -es mátrix szimmetrikus, ezért elegendő az egyik felét megadni. Technikai megfontolásból a félmátrixot két táblában (6. és 7. tábla) írjuk fel.

A két táblában az egyes formulákhoz tartozó (a megfelelő sorokban és oszlopokban található) 13-13 adatot összeadva a következő „versenyeredmény”-t kapjuk:

1. Y	17958	6. Ik	18941	12. D	34021
2. X	17967	7. X'	19128	13. GK	113608
3. X_w	18112	8. Y'	19222	14. \bar{E}	145205
4. Y_w	18115	9. Ge	19436		
5. F	18480	10. Y''	20186		
		11. X''	20220		

A példa esetleges sajátosságai, valamint az a körülmény, hogy éppen ezeket a formulákat vontuk be a vizsgálatba, befolyásolja az eredményeket,¹² de a felsorolás-

¹² Fenyeget egy bizonyos „nepotizmus” veszélye: ha sok egymással közeli rokonságban álló formula vesz részt a versenyben, akkor a rokonok igyekeznek maguk közül kiválasztani a győztest.

ban alkalmazott csoportosítás alapvető tendenciáit nem érinti. Nem véletlenül a súlyozatlan és súlyozott X és Y „jobb” a kétpozíciós F -nél, és az sem véletlen, hogy D , GK és \bar{E} kerültek az utolsó csoportba.

Ha az összegek kiszámítása helyett az F formulát fogadtuk volna el mérceként, akkor az első és a második csoport között és e csoportokon belül néhány helycsere előfordult volna.

A táblák első sorából láthatjuk, hogy az F szemüvegen át nézve a súlyozott X és Y megelőzik a súlyozatlanokat, és előkelő helyre kerül X' és Y' . (Utóbbiak rokonsága F -fel belátható.)

6. tábla

Reziduális szórásnégyzetek $10^7 \cdot (1-r^2)$

Formula	GK	Y	X	Y_w	X_w	D	\bar{E}
F	7 468	70	72	61	61	1 099	8 517
GK		6 653	6 624	7 288	7 279	6 179	31 625
Y			0	15	15	1 260	9 298
X				17	16	1 264	9 330
Y_w					0	1 431	8 574
X_w						1 430	8 583
D							12 819

7. tábla

Reziduális szórásnégyzetek, $10^7 \cdot (1-r^2)$

Formula	Y'	Y''	X'	X''	Ge	Ik
F	66	322	63	325	249	107
GK	8 536	5 047	8 476	5 039	5 888	8 006
Y	127	127	119	127	76	74
X	132	119	124	120	73	76
Y_w	69	212	63	214	148	23
X_w	70	211	64	213	147	23
D	1 385	1 383	1 384	1 385	1 359	1 743
\bar{E}	7 372	11 434	7 424	11 454	10 938	7 837
Y'		502	0	505	401	57
Y''			486	0	6	340
X'				489	386	53
X''					6	343
Ge						259

A 6. és 7. táblából, illetve az összegek alapján készült rangsorból eddig megállapított alapvető nagyságrendek mellett érdemes figyelni az átlagpróba-hoz való viszonyból származó tendenciákra. Ebből a célból nézzük meg, hogy a két „legjobb” átlagáras index, vagyis a Ge és az Ik milyen viszonyban van az X és az Y család 3-3 tagjával.

A 8. tábla a 6. és a 7. táblából kiemelt adatokat tartalmaz.

8. tábla

A Ge, illetve az Ik és a két család viszonya

Módszer	Y	X	Y	X
	és a Ge viszonya		és az Ik viszonya	
I.	401	386	57	53
II.	6	6	340	343
III.	76	73	74	76

A *Ge* a két indexcsaládban a II. módszerhez áll közel. Közös tulajdonsága e három formulának, hogy mindegyiknél a volumenindex teljesíti az átlagpróbát, az árindex nem.¹³ Ilyen alapon az *Ik* formulától is elvárhatnánk a II. módszerhez való vonzódást, de az *Ik* — ha mérsékeltebben is — inkább az I. módszert kedveli. Az egzakt magyarázathoz ezek szerint valami hiányzik. (Némileg más képet nyújtana a volumenindexekkel végzett korrelációs számítás.) A *GK*-ról viszont a 6. és 7. tábla adataiból megállapíthatjuk, hogy *Ge*-hez hasonlóan a II. módszert érzi magához közel állónak.

Célszerű a két háromtagú család tagjai között lehetséges 9-féle családközi párosítást is elvégezni. (Lásd a 9. táblát.)

Ugyancsak tanulságos, ha a 9. tábla szerinti számítást van Yzeren eredeti ([41]-beli) példájában is megadjuk. (Lásd a 10. táblát.) A 10. táblában $1 - r^2$ szorzója 10^4 .

9. tábla

Kombinált párosítás (1989-es példa)

Módszer	X'	X''	X
Y' . . .	0	505	132
Y'' . . .	486	0	119
Y . . .	119	127	0

10. tábla

Kombinált párosítás (1956-os példa)

Módszer	X'	X''	X
Y' . . .	0	422	85
Y'' . . .	419	0	145
Y . . .	72	132	0

A két családban azonos helyen álló formulával számított eredmények kapcsolata rendkívül szoros. (A két nem szimmetrikus mátrix átlójában kerekítés eredményeképpen kaptunk nullát.) Ha az egyik családból az első, a másodból a második módszert állítjuk párba (így vagy úgy), akkor viszonylag nagy a reziduum, a második és a harmadik módszer párosítása közbeeső eredményhez vezet. A két család rendkívüli közelsége ismét fényesen beigazolódott.

Továbbiak az X és Y indexcsalád rokonságáról

A három módszert tárgyaló irodalomban, terminológiai és szemléletbeli módosulások figyelhetők meg. A három egyenletet van Yzeren elsősorban szemléletes közgazdasági modellként mutatta be, azokat 1. heterogén csoportok, 2. homogén csoportok módszerének, illetve 3. kiegyensúlyozott módszernek nevezve. (Az I. módszer a turista-modell nevet is viselte.)

¹³ Lásd az \bar{X} formula kézenfekvő származtatása c. fejezetet.

Később van Yzeren ([43] 56. old.) korrigálta az elnevezést, az I. módszert q -kombináló, a II.-at p -kombináló módszernek nevezte el. Már az első publikáció matematikai függelékében megjelenik a Laspeyres-indexek mátrixa saját értékének fogalma, ami más szerzők számára később fontossá válik (például [18]). Az I. és a II. módszer egyenleteiben szereplő s -ről van szó, ami az eredeti mű [41] főszövegében „egy bizonyos konstans”. [25]-ben (117. old.) azt állapítottam meg, hogy s nem más, mint súlyok összege egy átlagszámításban. Sem a szemléletes közgazdasági modell, sem a matematikai háttér tetszetős elemeinek kiemelése nem helyettesíti a statisztikai indexelmélet kiépített útjai felől történő megközelítést.

A három módszer jobb áttekinthetősége érdekében felírunk egy (praktikus okokból) négy országra vonatkozó, képleteket tartalmazó mátrixot. (A jelölés nem véletlenül [41] függelékére vezethető vissza.) A 11. táblában a $\sum p_A q_A$ aggregátum jele (aa) , a három egyenletben szereplő Y_A jele A . A tábla a három módszerre nézve semleges. Attól függően, hogy a három módszer közül melyikről van szó, az A jelentheti az Y'_A , Y''_A vagy az Y_A valutakulcsot.

11. tábla

A három módszer összehasonlítását szolgáló mátrix

	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>
<i>A</i>	$\frac{(aa) A}{(aa) A}$	$\frac{(ab) B}{(bb) A}$	$\frac{(ac) C}{(cc) A}$	$\frac{(ad) D}{(dd) A}$
<i>B</i>	$\frac{(ba) A}{(aa) B}$	$\frac{(bb) B}{(bb) B}$	$\frac{(bc) C}{(cc) B}$	$\frac{(bd) D}{(dd) B}$
<i>C</i>	$\frac{(ca) A}{(aa) C}$	$\frac{(cb) B}{(bb) C}$	$\frac{(cc) C}{(cc) C}$	$\frac{(cd) D}{(dd) C}$
<i>D</i>	$\frac{(da) A}{(aa) D}$	$\frac{(db) B}{(bb) D}$	$\frac{(dc) C}{(cc) D}$	$\frac{(dd) D}{(dd) D}$

Van Yzeren három módszerének a /6/—/8/ egyenletekbe foglalt követelményei a 11. táblára vonatkoztatva a következők:

- I. módszer:* a mátrix egyes sorainak összege legyen egyenlő egymással (s -sel);
- II. módszer:* az oszlopösszegek egyezzenek meg egymással, illetve s -sel;
- III. módszer:* adott betűjelű sor összege legyen egyenlő ugyanazon betűvel jelzett oszlop összegével (az összegek nem egyenlők egymással).

Itt módunkban áll ismét meggyőződni a két család szoros kapcsolatáról. Ha ugyanis a /15/ mátrix adatait azok logaritmusával helyettesítjük, akkor a sorokkal és az oszlopokkal a fentiek szerinti műveleteket elvégezve az X család indexeinek logaritmusát kapjuk meg. Ebből adódik, hogy nem kell az egyenleteket — iterációs eljárással — megoldani, hanem közvetlen képlet áll rendelkezésre.

Mindez talán elegendő lehetne annak kimondásához, hogy a két család együttes rendszerének központjában az X áll. Meg kell azonban előbb vizsgálni egy érdekes javaslatot.

„Módosított van Yzeren” indexek

A van Yzeren-típusú indexek számítására felhasználható tapasztalati indexek mátrixa Heller [18] szerint nem csak L , hanem P vagy F indexekből is állhat.¹⁴ Mesterséges példája hat ország adataiból áll. Az L mátrixot (Laspeyres-féle vásárlóerő-paritások) a 12. táblában mutatjuk be. (A tábla közvetve megadja a P indexeket is, tekintve, hogy $P_{t/b} = 1/L_{b/t}$, és így az F indexeket is.)

12. tábla

Hat ország valutáinak vásárlóerő-paritásai t/b viszonylatban
Laspeyres-formulával számítva

$b \backslash t$	1	2	3	4	5	6
1.	1	214,5	190	700	73	35
2.	0,0049	1	0,9	3	0,3	0,15
3.	0,0058	1,176	1	3,7	0,35	0,17
4.	0,0015	0,338	0,307	1	0,1	0,05
5.	0,0139	3	3,175	10,53	1	0,45
6.	0,0289	6	6,896	20,41	2,51	1

A 12. tábla adataiból számított „eredeti” van Yzeren-típusú és Heller szerinti „módosított van Yzeren”-típusú indexek a 13. táblában találhatóak. Heller az I. és a II. módszer szerinti számítások eredményeit adta meg, a III. sorsa a mellőzés.

13. tábla

Háromféle mátrixból számított „van Yzeren-típusú” indexek

Ország	Az I. módszer szerint a(z)			A II. módszer szerint a(z)		
	L	P	F	L	P	F
	index-mátrixból számítva					
1.	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
2.	222,799	211,631	217,075	211,451	222,899	216,885
3.	190,937	201,675	196,177	201,505	191,084	196,144
4.	673,970	678,893	675,854	677,806	673,900	675,379
5.	69,708	69,427	69,632	69,494	70,008	69,656
6.	32,385	32,523	32,494	32,420	32,720	32,565

Az 1. ország bázisán számított indexekből tehetünk még néhány megállapítást. A Paasche-mátrixból kiindulva I. módszer szerinti indexeket számítva a Laspeyres-mátrixból származó II. módszer szerinti indexekhez hasonló eredményeket kaphatunk és fordítva. Aki most az átlagpróbára gyanakszik, nem téved. A mátrixcsere ugyanazzal a következménnyel jár, mint az I. és a II. módszer felcserélése.

¹⁴ A Paasche-mátrixból való kiindulás esetén a 11. táblának az ott leírtak szerinti „kezelése” úgy történik, hogy a sorok és az oszlopok adatai helyett ezek reciprokaira kell értelmezni az összegezést.

Az F mátrixból kiindulva a két módszer eredményei igen közel állanak egymáshoz. Az egyes módszerek esetében az F mátrixból kapott eredmény minden esetben az L és a P mátrixból származó eredmények közé esik. Ha viszont valaki arra számít, hogy az F eredetű eredmény az L és a P eredetű eredmények mértani átlaga, csalódnia kell. Az analógia ebben az esetben félrevezető.

Saját vizsgálódásaink szempontjából Heller számításai kiegészítésére szorulnak. A 14. táblában megadjuk a Heller által mellőzött III. módszer szerinti eredményeket.

14. tábla

A III. módszer szerinti indexek

Ország	L	P	F
	index-mátrixból számítva		
1.	1,000	1,000	1,000
2.	217,060	217,169	217,114
3.	196,176	196,263	196,220
4.	675,897	676,424	676,161
5.	69,639	69,680	69,659
6.	32,424	32,600	32,512

A III. módszernek a háromféle mátrixból kiinduló alkalmazása szoros eredményeket ad, de valamivel kevésbé közel állókat, mint az F mátrixból kiinduló módszerek. A 14. táblában az F oszlop eredményei mindig az L és a P oszlop adatai közé esnek, miként azt a 13. táblában is láttuk. Nem érvényesül azonban ez a szabály a három módszer F mátrixból adódó eredményei esetében. A 14. tábla F oszlopának adatai nem esnek kötelezően a 13. tábla F oszlopának adatai közé. Van Yzeren is rámutat, arra ([41] 18. old.), hogy a III. módszer szerinti indexek nem esnek feltétlenül Y' és Y'' közé. Nála ez természetesen az L mátrixra vonatkozik.

Megjegyzendő, hogy az X indexcsaládban nem csupán közzéadásról van szó, hanem a /14/ értelmében X az X' és az X'' mértani átlaga. Természetesen az X család indexeit is kiszámítottuk Heller példájában.

15. tábla

Az X család indexei

Ország	X'	X''	X
1.	1,000	1,000	1,000
2.	222,835	211,543	217,116
3.	190,994	201,593	196,222
4.	673,895	678,439	676,163
5.	69,854	69,464	69,658
6.	32,553	32,473	32,513

A 15. tábla hasonlít

a) az L mátrixból kiinduló adathalmazhoz (a 13. és a 14. tábla oszlopai),

- b) a P mátrixból származó eredményekhez, az I. és a II. módszer adatsorainak felcserélésével (ugyanazon táblák megfelelő oszlopai),
 c) az I. módszer három mátrixbeli alkalmazásából származó indexsorokhoz (13. tábla első fele),
 d) a II. módszer P , L , F sorrendben figyelembe vett oszlopaihoz (13. tábla második fele, az említett oszlopcserevel).

Térjünk vissza Heller munkájához. Külön figyelmet érdemel a van Yzeren-típusú indexek számításánál szerepet játszó sajátérték nagyságrendi viselkedése. Heller közli a háromféle mátrixra vonatkozóan a sajátértékeket. Ezek ([18] 51. old.): L mátrixnál 6,124 455 929, P mátrixnál 5,901 401 281, F mátrixnál 6,008 956 790. Ezek az értékek 6-hoz közelítenek, ami az országok száma (m). Heller kimutatja, hogy a sajátérték akkor egyenlő m -mel, ha fennáll a tranzitivitás. Ehhez annyit teszünk hozzá, hogy az m -től való eltérés a „nontransitivity gap” irányának és nagyságrendjének függvénye.

Végső következtetések az indexcsaládok közötti viszonyt illetően

A Heller-példa számítási eredményeit áttekintve arra a következtetésre jutunk, hogy a két leginkább központi elhelyezkedésű eljárás az F mátrix III. módszere, valamint a multiplikatív természetű III. módszer, vagyis az X számítása. Alig kétséges, hogy ha rendelkezünk egy F mátrixszal, akkor a közvetlen X képlet előnyben részesítendő a III. módszerrel szemben, tudván, hogy a számszerű eltérések elhanyagolhatók. De megállapíthatjuk azt is, hogy az „eredeti” és a Heller-féle „módosított” van Yzeren-eljárások az X' -vel és X'' -vel együtt „körbetáncolják” X -et. Az I. és a II. módszerek egyfelől L és P mátrixból való kiindulást, másfelől hasonló variációkat jelentenek. A „körbetáncolás” nemcsak az L , P , F hármassok egészére vagy a III. módszerre vonatkozik, hanem az L , P , illetve I., II. módszer azonos viselkedésű párjaira is. A 13—15. táblákban ellenőrizhetjük, hogy ezek a párok közrefogják X' -t és X'' -t.

Mindezek után válaszra vár egy kézenfekvő kérdés. Az X család indexeinek kiszámításánál az L mátrixból indultunk ki. Lehetne-e és milyen eredményekhez vezetne a P és az F mátrixból kiindulva alkalmazni a multiplikatív sémát? A /15/ alapján belátható, hogy a P mátrix alapján elvégezve a számításokat X' és X'' felcserélésével ugyanazokat az eredményeket kapnánk, mint az L mátrixszal. Ha pedig az F mátrixból indulunk ki, akkor $X' = X'' = X$.

Az ellentétpárok funkciója végső soron az, hogy az egyik tagja a párnak az árák, a másik a mennyiségek vonatkozásában támaszkodik az átlagpróbára. A „kiegyensúlyozott” index az átlagpróba formális feláldozása árán mindkét vonatkozásban kielégítő helyzetet hoz létre. (Erre még kitérünk.)

Közvetlen módon nem foglalkoztunk a volumenindexekkel. Minden tárgyalat esetében az I. módszer szerinti árindex a II. módszer szerinti volumenindexszel szorozva megadja az értékindexet és viszont. A III. módszer indexei — mint láttuk — teljesítik a tényezőpróbát. Így az L és a P mátrix, illetve az I. és a II. módszer dualitása mellé a volumen- és az árindex dualitása is felsorakozik.

Lehetne még egy dualitásról beszélni: az egyedi volumen- és árindexek közötti korreláció irányáról. Valamennyi vizsgált példa — a valósággal összhangban — a negatív korrelációt tekinti (kizárólagosan vagy dominánsan) érvényesülőnek. Ha

mégis számolni akarunk a pozitív korreláció érvényesülésével, akkor azt kell mondanunk, hogy az említett ellentétpárok szerepet cserélnek a pozitív korreláció világában.

Végső következtetésünkhöz — mely szerint a „van Yzeren-típusú” indexek szűkebb és tágabb rendszerének középpontjában az X áll — még egy általánosabb érvényű megállapítás kívánkozik. Az indexszámításban kezdettől fogva keveredik az additív és multiplikatív algebra, tükrözve az indexszámítással ábrázolni kívánt világ valóságos szerkezetét. A multiplikatív hajlam akkor a legagresszívebb, amikor a pq szorzatok valóságbeli összegeződését sem tartja tiszteletben, és az egyedi indexekből súlyozatlan vagy súlyozott mértani átlagot számít. Az elméleti tesztek és az empirikus vizsgálatok próbáját elég jól állják az így keletkezett indexformulák. Az additív hajlam a szemléletes interpretáció pozícióinak védelmezésében működik közre a bonyolultabb módszerek körében is. Végül is szerencsés dolog, hogy az additív és multiplikatív eszközöket eltérő arányban keverő két módszer ilyen közel került egymáshoz, végső soron egymás szemléletmódját kölcsönösen megerősítve.

Az EKS által nem teljesített követelmények

A szakirodalomban többen megvizsgálták a nemzetközi összehasonlításoknál szóba jöhető eljárásokat, formulákat abból a szempontból, hogy eleget tesznek-e a különféle indexpróbáknak és hasonló követelményeknek. Az X a klasszikus próbák közül nem teljesíti az arányossági próbát, azonkívül elmarasztalják az additivitás hiánya miatt. Ez utóbbi több tesztet is jelenthet (lásd [18] 18—20. old.).

Az additivitás az átlagáras módszerek által teljesíthető követelmény a többpozíciós indexszámításban. Az additivitással szembeni elméleti érveimet módomban állott más helyen kifejteni ([25] 132., 171. old.), itt ezeket nem ismétlem el.

Az OECD, illetve az ECP oly módon számítja az egy főre jutó GDP, illetve a vásárlóerő-paritás indexeit, hogy a GDP egészére, a legkisebb és a nagyobb csoportokra külön-külön kiszámítja az EKS-indexeket. Az indexeknek megfelelő részaggregátumok összege nem egyenlő a megfelelő összesen adattal. Nem mellékes, hogy milyen nagy eltérések adódnak, de ennek vizsgálatára jelen tanulmány keretei között nem térhetünk ki.

Amennyiben a nemzetközi összehasonlítást végző szervezet szükségesnek tart egy másodlagos, nem hivatalos indexszámítást az additív összefüggések „problémamentes” vizsgálata érdekében, véleményem szerint erre nem a GK-eljárás a legalkalmasabb. A formulák versenyével foglalkozva láttuk, hogy az Iklé- és a Gerardi-féle eljárás lényegesen kisebb torzításokkal jár, mint a Geary-Khamis-féle. Az I_k iterációs eljárást igényel, a Ge -képlethez egyszerűen lehet az átlagárakat kiszámítani. Az additivitás követelményét teljesítő indexek között a Ge tekinthető legjobbnak.

Könnyű olyan fiktív példát készíteni, amelyikben az X az arányossági próba (átlagpróba) megsértését olyan látványos módon követi el, hogy az index értéke kívül esik az egyedi indexek által meghatározott intervallumon, de a valóság ilyen esetet aligha produkál.

Ha az egyedi indexek intervallumához képest az arányossági próba megsértésének mércéjét szűkíteni akarjuk, akkor kézenfekvő az egyedi indexek szóródásából kiindulni. Az „index plusz-mínusz szórás” intervallumban „illik” elférni minden valamireva-

ló indexnek. Ez természetesen nem elég szigorú mérce. A többpozíciós keresztezett indexektől elvárhatjuk, hogy értéke az adott viszonylatban számított Laspeyres- és Paasche-féle index között foglaljon helyet. Mind az L , mind a P egyaránt eleget tesz az arányossági próbának — akármilyen messze legyenek is egymástól —, ezért a középük esés annak a jele, hogy a vizsgált többpozíciós formulánál csak elméleti lehetőség az eltévelyedés.

A fiktív példák nem eléggé megbízhatók vagy nem eléggé meggyőzők a jelzett vizsgálat elvégzésére. A valóságos példák esetében is gyanítható, hogy esetleges kép tárul elénk. Vannak azonban viszonylag konstans összefüggések is a szórás, a kétpozíciós L és P , illetve a többpozíciós index viselkedését illetően. A saját számítások gyűjteményében egy időbeli példa áll rendelkezésre, amelyiknek a vizsgálathoz felhasználható számítási eredményei adottak. A budapesti piacok 39 cikkre vonatkozó 1960 és 1970 közötti adataiból igen sokféle számításra került sor. (Lásd [25] 188—191. old.) Az egymást követő évekre vonatkozó tíz L , P , F és X indexek közül csak az 1961/1960-as indexeket adjuk meg, valamint ugyanezen viszonylatban a 39 cikkre vonatkozó p_{61}/p_{60} egyedi árindexek szórását:

$$L=1,0610, \quad P=1,0425, \quad F=1,0517, \quad X=1,0546, \quad \sigma_p=0,1309.$$

A 16. táblában viszont mind a tíz évre bemutatjuk a szórásból, illetve az indexekből számított különféle különbségeket és hányadosokat.

16. tábla

Számítások a budapesti piacok áralakulását (az előző év=1) jellemző L , P , F , X indexekből, illetve az egyedi indexek szórásaiból

Év	$L-P$	$2\sigma_p$	$\frac{L-P}{2\sigma_p}$	$F-X$	$\left \frac{F-X}{L-P}\right $	$\left \frac{F-X}{2\sigma_p}\right $
	1	2	3	4	5	6
1961	0,0185	0,2618	0,0707	-0,0029	0,157	0,0111
1962	0,0362	0,3282	0,1103	-0,0232	0,641	0,0707
1963	0,0292	0,2992	0,0976	0,0167	0,572	0,0558
1964	0,0158	0,3240	0,0488	-0,0052	0,329	0,0160
1965	0,0133	0,2680	0,0496	-0,0029	0,218	0,0108
1966	0,0065	0,1397	0,0465	-0,0034	0,523	0,0243
1967	0,0101	0,2489	0,0406	-0,0017	0,168	0,0068
1968	0,0231	0,3412	0,0677	0,0045	0,195	0,0132
1969	0,0161	0,2394	0,0673	-0,0005	0,031	0,0021
1970	0,0328	0,3980	0,0824	0,0030	0,091	0,0075
Átlag	—	—	0,0648	—	0,214	0,0139

A táblában háromféle hányadost számítunk. A 3. oszlop megmutatja, hogy a két alapformula, L és P eltérése (1. oszlop), mekkora hányadát teszi ki az egyedi indexek szórása kétszeresének (2. oszlop), vagyis annak az intervallumnak, amelyben az egyedi indexek az összesítő indextől átlagosnál kisebb mértékben térnek el. Az 5. oszlop — a leginkább figyelmet érdemlő mérőszámként — az F és az X eltérését (4. oszlop) az L és a P eltéréséhez viszonyítja. A 6. oszlop a 4. és a 2. oszlop hányadosát

adja meg, ez a hányados F és X eltérésének az előbbinél kevésbé szigorú mércéjét adja. (Az 5. és a 6. oszlopban az említett hányadosok abszolút értéke szerepel.)

A 3., az 5. és a 6. oszlop adataiból mértani átlagot számítottunk. A 3. oszlop átlagadatából megállapíthatjuk, hogy az $L - P$ különbség az index \pm szórás intervallumnak átlagosan 6,48 százalékát teszi ki. Az $F - X$ különbség az $L - P$ intervallum 21,4 százalékát (5. oszlop), a szórás kétszeresének 1,39 százalékát (6. oszlop) fedi le. Nyilvánvaló a $0,0648 \cdot 0,214 = 0,0139$ összefüggés, ennek kedvéért választottuk a mértani átlagot.

A rendelkezésre álló példavagyonban csak olyan területiindex-számítások találhatók, amelyek szóródáásszámítást nem tartalmaznak. Az ICP első fázisában tíz országra számított indexek $10 \cdot 10$ -es mátrixának ([25] 203. old.) átló nélküli felső felét véve, $(10^2 - 10)/2 = 45$ viszonylatra számítottuk ki a 21. tábla 5. oszlopa szerinti különbség-hányadosokat.¹⁵ Az eredményeket a következő, harmadik vizsgálat elvégzése után tekintjük át.

Saját példatárunk kimerülése után elővehetjük Gini 63 évvel ezelőtt publikált „kincsesbányáját”. Gini öt város árszínvonalát hasonlította össze nyolc időszakban. A milánói bázison számított 32-32 L , P , F és X index alapján a 17. tábla szerinti eredményeket kapjuk.¹⁶

17. tábla

$|(F - X)/(L - P)|$ hányadosok a Gini által számított indexekből
(Index: Milánó = 1,000)

Időszak	Velence	Firenze	Róma	Nápoly
1927. június	0,059	0,142	0,005	0,002
december	0,026	0,209	0,148	0,039
1928. június	0,211	0,258	0,385	0,017
december	0,404	0,257	0,055	0,012
1929. június	0,297	0,680	0,481	0,024
december	0,163	0,417	0,913	0,023
1930. június	0,110	0,444	1,321	0,042
december	0,121	0,010	0,476	0,120

A két területi összehasonlítás indexeiből számított 45, illetve 32 különbség-hányados eloszlását a 18. tábla mutatja. Látjuk, hogy az F és az X eltérése csak egy esetben nagyobb az $L - P$ eltérésnél, és egy esetben megközelíti azt. (Mindkét kiugró érték a Róma/Milánó viszonylatban fordul elő.) A hányadosok nagy többsége 30, nagyrészt 5 százalék alatt van, csakúgy, mint az ICP-példában.

Az ICP-eloszlás mediánja 0,049, az olasz városoké 0,145, a korábbi időbeli példában 0,207 a medián. (A mértani átlagtól óvakodunk a 0-hoz közel eső értékek miatt.) A három vizsgálat eltérő eredményeit világosan annak tulajdoníthatjuk, hogy eltérő nagyságú a P/L hányadosok értéke: a területi indexek esetében nagyobb az ellentétesen súlyozott indexek eltérése, mint az időbelieknél, a nemzetközi összehasonlítások-

¹⁵ A mérőszámként választott különbség-hányados a mátrix két felében szimmetrikusan közel egyenlő.

¹⁶ Felfigyelhetünk a nápolyi adatok alacsony voltára. Ez abból adódik, hogy az $L - P$ különbségek ott a legnagyobbak.

nál nagyobb, mint az országon belülieknél. (A negatív korrelációt adottnak véve, maga a P/L hányados fordítva kisebb-nagyobb, mint az eltérés.) Az F/X hányados kevésbé függ az egyedi indexek szóródásától, mint a P/L , az X -nek az F -től való eltávolodása másféle „játék” eredménye.

18. tábla

Az $(F-X)/(L-P)$ hányadosok eloszlása az ICP-1970 és a Gini-indexek alapján

A hányados értéke	Tíz ország volumen-indexeiből	Olasz városok árindexeiből
0,000—0,049	23	10
0,050—0,099	7	2
0,100—0,199	9	6
0,200—0,299	1	5
0,300—0,499	3	6
0,500—	2	3
<i>Összesen</i>	45	32

A három példa alapján véve egybehangzó, megbízhatónak látszó következtetést tesz lehetővé. Ha eléggé jelentős (és egyirányú) az L és P eltérése, akkor számíthatunk arra, hogy X legalábbis belesik az $L-P$ intervallumba, és minél nagyobb az ellentétes súlyozású indexek eltérése, annál inkább várható, hogy X az említett intervallum közepe táján, F közelében helyezkedik el. Más szóval az X -re nézve az arányossági (átlag-) próba megsértésének veszélye a gyakorlatban szokásos feltételek között csupán elméleti lehetőség.

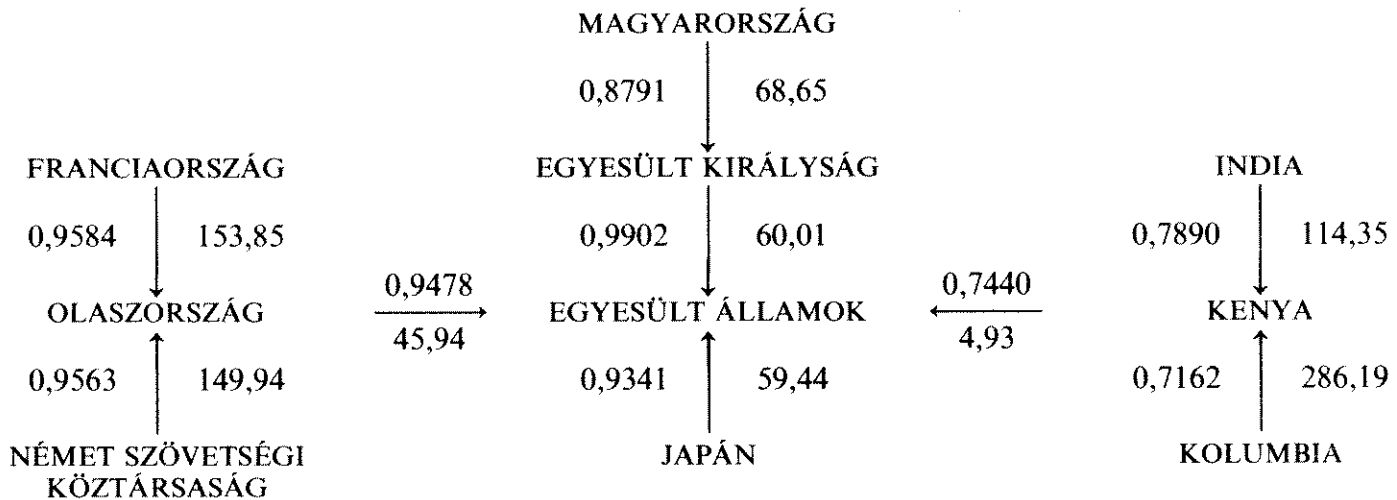
Van-e jobb?

Korábban ([25] 166—169. old.) javasoltam az „*optimális gráfon alapuló módszert*”, amelyik esetleg jobb lehet az X -nél. Ennek lényege az, hogy nem minden közvetlen F indexet használunk fel a közvetett összehasonlítás céljára, csak a „legjobbkat” és az így kapott közvetett eredmény már végleges. Az F indexek „jóságát” az adott viszonylatban számítható P/L hányadosok viszonylag magas értéke jelenti. Tíz ország esetében 9 olyan független közvetlen összehasonlítást kell megfelelő módszerrel találni, amelyek a lehető legmegbízhatóbb láncszemekkel kötik össze az országokat. (Lásd az ábrát.)

A [25] 201. oldalán levő P/L hányadosokat tartalmazó tábla szerint a legalacsonyabb P/L érték Franciaország és India összehasonlításából adódik (0,4401), a legmagasabb pedig az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság viszonylatában (0,9902). Így e két ország közötti viszonylatot választjuk elsőként olyannak, amelyiknél a közvetlen F index minden korrekció nélkül érvényes marad. Az ábra szerint Franciaországot Olaszország, az Egyesült Államok és Kenya közvetítésével hasonlítjuk össze Indiával. A megfelelő P/L hányadosok rendre: 0,9584, 0,9478, 0,7440,

0,7890. Ezek szorzata $0,5332 > 0,4401$, így hát megbízhatóbbnak tekinthetjük a közvetett összehasonlítást a közvetlennél.

Az ICP-1970 egy főre jutó GDP-indexeinek optimális gráfja és a P/L hányadosok

Megjegyzés. Az ábrán a függőleges nyilak bal oldalán, illetve a vízszintes nyilak felett a P/L hányados, a nyilak másik oldalán a nyíl által mutatott irányban értelmezhető Fisher-féle volumen-index van feltüntetve százalékos formában.

Nézzük még meg Magyarországot. A P/L hányadosok teljes mátrixában a Magyarországhoz tartozó kilenc P/L hányados közül a legnagyobb az Egyesült Királyságra vonatkozó 0,8791. Ezért került Magyarország az ábrán látható helyre az optimális gráfban. Magyarország a „legrosszabb viszonyban” Kolumbiával van, 0,6053-as hányadossal. A közvetett összehasonlítás mérőszáma ebben a viszonylatban:

$$0,8791 \cdot 0,9902 \cdot 0,7440 \cdot 0,7162 = 0,4638 < 0,6053.$$

Jobb lenne a közvetlen összehasonlítás, de az összehasonlítási rendszer egészének optimuma ezt nem teszi lehetővé.

Miután az előző pontban megvizsgáltuk az ICP-re vonatkozó X indexek viselkedését az F-hez, illetve az L–P intervallumhoz viszonyítva, végezzük el ezt a vizsgálatot az optimális gráffal (OG) is. Az $|F - OG/L - P|$ hányadosok közt a kilenc közvetlen összehasonlításnál 0-t kapunk. Az X esetében a legnagyobb hányadosérték (2,14) az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság viszonylatában adódott, viszont az OG-val számított különbséghányados ebben a viszonylatban 0. A legnagyobb hányados itt Japán és Olaszország között tapasztalható (0,609), ami nagyobb az X-re vonatkozóánál (0,371). A fenti ábrán látjuk, hogy Japán és Olaszország indexeit az Egyesült Államok indexein keresztül hasonlítottuk össze. (A P/L hányadosok szorzata: $0,9341 \cdot 0,9478 = 0,8853 > 0,8834$. A „nyereség” itt elhanyagolható.)

A hányadosok eloszlása kisebb szórású, mint az X-ek esetében. A medián 0,098, számottevően gyengébb az X-szel szembeni versenyben. Mint láttuk, a „legnagyobb hiba” szempontjából az OG vizsgázott jobban ($2,14 > 0,609$). Vizsgaszempont lehetne a legkisebb négyzetek elve is. Erre hivatkozni nem látszik ildomosnak, hiszen az OG panasza éppen az az X-szel szemben, hogy egyformán kezeli a „jó” és a „rossz” F-eket.

Még egy „javításra” gondolhatunk az X -hez képest. A szakirodalom — mint már láttuk — foglalkozik Y és X súlyozott változataival. A súlyt az egyes országokhoz rendelik. Az OG -nél érvényesített szemponttal összhangban lehetne az egyes viszonylatokat súlyozni, éspedig a P/L hányadossal vagy annak valamilyen hatványával. Az így adódó index nem tranzitív, de azzá tehető újabb X típusú eljárással.

FÜGGELÉK

AZ X FORMULA TÖRTÉNETÉNEK ÜSSZEFOGLALÓ ÁTTEKINTÉSE

1. *I. Fisher* (1922) három pozícióra felírja azt a cirkularitást garantáló korrekciós képletet, amelyikbe induló képletként L vagy P formulát helyettesítve, az eredmény X .
2. *C. Gini* (1924) megalkotja az általánosított F formulát (\bar{F}).
3. *C. Gini* (1924) létrehoz egy általános keresztezett formulát, amelyik F induló képlet esetén X -szel egyenlő.
4. *C. Gini* (1931) számítási eredményeket közöl 14 formulával, köztük az X -szel.
5. *Éltető Ödön* (*Drechsler László* 1962. évi könyvének [7] függelékében) az 1—4. pontok szerinti előzményeket nem ismerve intuitív indokolással bemutatja az X formulát.
6. *B. Szulc* (1964) létrehozza \bar{F} antitézisét és keresztezés útján X -et. (A 6—8. tételek két egyidőben, egymástól függetlenül készült dolgozatban látnak napvilágot.)
7. *B. Szulc* (1964) intuitív gondolatmenettel (infinitezimális bizonyítással) bemutat egy X -hez vezető iteratív eljárást.
8. *Éltető Ödön és Köves Pál* (1964) kimutatja X négyzetes minimum tulajdonságát.
9. Az ICP kísérletképpen négy formulával végzi el az 1970. évi összehasonlítást, ezek egyike az X , amelyik itt kapja az EKS elnevezést.
10. *Köves Pál* (1975) általános áttekintést ad a többpozíciós keresztezésről, ebben helyezi el az X -et. Kimutatja az X és az Y „indexcsalád” szoros kapcsolatát. (Innen ered az X jelölés.)
11. Az OECD 1990-es hivatalos eredményként az EKS-sel végzett számítások eredményeit közli.

IRODALOM

- [1] *Balk, B. M.*: On van Yzeren's approach to international comparisons and its properties. *Statistical Papers*. 1989. évi 30. sz. 295—315. old.
- [2] *Balk, B. M.*: Multilateral methods for international price and volume comparison. 49th Session of the ISI. Firenze. (Kézirat.)
- [3] *Banerjee, K. S.*: On the multilateral index number system based on the factorial approach. *Statistical Papers*. 1988. évi 29. sz. 309—316. old.
- [4] *Biggeri, L.—Ferrari, G.—Lemmi, A.*: The contribution to the theory of price index numbers. Megjelent: Contributions to the methodology of statistics. Szerk.: *A. Naddeo*. Padova. 1987.
- [5] *Diel, H.*: Examination of PPP methods with a view to choosing the most appropriate method for a European-Community PPP Model. Megjelent: Theory and applications of economic indices. Szerk.: *Eichhorn et al.* Physica-Verlag. Würzburg. 1978.
- [6] *Diewert, W. E.*: Microeconomic approaches to the theory of international comparisons, Technical Working Paper No 53. National Bureau of Economic Research. Cambridge MA. 1986.
- [7] *Drechsler László*: A használati érték és az érték szerepe a volumenindex számításánál. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962. 91 old.
- [8] *Drechsler László*: Weighting of index numbers in multilateral international comparisons. *The Review of Income and Wealth*. 1973. évi 1. sz. 17—34. old.
- [9] *Drechsler László*: Az indexek súlyozásának kérdései a nemzetközi összehasonlításoknál. *Statistikai Szemle*. 1973. évi 5. sz. 454—472. old.
- [10] *Drechsler László*: Regionalization of the ICP and its consequence. Statistical Office of the UN. New York. 1988. 30 old.
- [11] *Éltető Ödön—Köves Pál*: Egy nemzetközi összehasonlításoknál fellépő indexszámítási problémáról. *Statistikai Szemle*. 1964. évi 5. sz. 507—518. old.
- [12] *Färber, H.-D.*: Techniken der Paritätenberechnung. Berlin. 1980.
- [13] *Ferrari, G.—Riani, M.*: A new approach to purchasing power parities calculation at the basic headings level and related topics. Università di Firenze. Firenze. 1994.

- [14] Fisher, I.: The making of index numbers. Houghton Mifflin Company. Boston—Massachusetts. 1922. 533 old.
- [15] Gini, C.: Quelques considérations au sujet de la construction des nombres indices des prix et des questions analogues. *Metron*. 1924. évi 1. sz.
- [16] Gini, C.: On the circular test of index numbers. *Metron*. 1931. 2. sz. 3—24. old.
- [17] Gerardi, D.: Selected problems of inter-country comparisons on the basis of the experiences of the EEC. *The Review of Income and Wealth*. 1982. évi 4. sz. 381—405. old.
- [18] Heller, W.-D.: Methodische Betrachtungen zur Paritätsberechnung. Verlag Harri Deutsch. Thun—Frankfurt. 1982. 100 old.
- [19] Heller, W.-D.—Rutsch, M.: Stellung und Beziehungen der van Yzeren-Verfahren in einer umfassenden Systematik der Kaufkraftparitätenberechnung. Megjelent: Mathematische Systeme in der Ökonomie. Szerk.: M. J. Beckmann—W. Eichhorn—W. Krelle. 215—222. old.
- [20] Iklé, D. M.: A new approach to the index number problem. *Quarterly Journal of Economics*. 1972. évi 2. sz. 188—211. old.
- [21] International comparison of the Gross Domestic Product in Europe 1990. Results of the European Comparison Programme. Economic Commission for Europe.
- [22] Khamis, S. H.: A new system of index numbers for national and international purposes. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1972. évi 1. sz. 96—121. old.
- [23] Köves Pál: Statisztikai indexek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1956. 203 old.
- [24] Köves Pál: Az indexformulák áttekintése. *Statisztikai Szemle* 1975. évi 12. sz. 1178—1207. old.
- [25] Köves Pál: Indexelmélet és közgazdasági valóság. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1981. 212 old.
- [26] Köves Pál: Index theory and economic reality. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1983. 313 old.
- [27] Köves Pál: Multisituational Crossing. Contributed Paper, 44th Session of the ISI, Madrid. 1983. II. köt. 732—736. old.
- [28] Köves Pál: Teorija indekszov i praktika ekonomiceszskogo analiza. Moszkva. Finansi i sztatistika. 1990. 303 old.
- [29] Köves Pál—Párniczky Gábor: Általános statisztika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1981. 363+387 old.
- [30] Kravis, J. B.—Kenessey, Z.—Heston, A.—Summers, R.: A system of international comparisons of gross product and purchasing power. The John Hopkins University Press. Baltimore—London. 1975. 294 old.
- [31] Kurabayashy, Y.—Sakuma, I.: Transitivity, factor reversal test and matrix consistency in the international comparisons of real product. Institut of Economic Research Hitotsubashi University. Discussion Paper Series. No. 54. 1982. 18 old.
- [32] Mundruczó György: A vásárlóerő nemzetközi összehasonlítása J. van Yzeren módszereivel. *Statisztikai Szemle*. 1981. évi 3. sz. 277—289. old.
- [33] Prasada Rao, D. S.: Aggregation methods for the computation of PPPs. A Review and Comparison. University of New England. Armidale NSW Australia.
- [34] Purchasing power parities and real expenditures, EKS Results. 1990. OECD. Paris. 1992.
- [35] Purchasing power parities and real expenditures. GK Results, 1990. OECD. Paris. 1993.
- [36] Szilágyi György: Megjegyzések a nemzetközi összehasonlítások sokoldalú indexrendszeréhez. *Statisztikai Szemle*. 1975. évi 5. sz. 516—530. old.
- [37] Szilágyi György: Nemzetközi gazdaságstatisztika. BKE Aula. Budapest. 1991. 190 old.
- [38] Szilágyi György: Európai összehasonlítás nemzetközi összefogással. *Gazdaság és Statisztika*. 1993. évi 6. sz. 35—50. old.
- [39] Szulc, B.: Indeksy dla porównan wieloregionalnych. *Przegląd Statystyczny*. 1964. évi 3. sz. 239—254. old.
- [40] Yzeren, J. van: On the plausibility of Fisher's ideal index number. *Statistische Econometrische Onderzoekingen*. 1952. évi 2. sz. 104—115. old.
- [41] Yzeren, J. van: Three methods of comparing the purchasing power of currencies. Netherlands Central Bureau of Statistics. *Statistical Studies*. 1956. évi 7. sz. 3—34. old.
- [42] Yzeren, J. van: A Fisher-féle ideális indexek mint természetes Divisia-indexek. *Statisztikai Szemle*. 1985. évi 2. sz. 117—123. old.
- [43] Yzeren, J. van: Bias in international index numbers: a mathematical elucidation. Eindhoven. 1987. 93 old.

TÁRGYSZÓ: Indexszámok. Nemzetközi összehasonlítás.

SUMMARY

The EKS (Éltető—Köves—Szulc) index formula (hereinafter referred to as X) came in official use in the comparison of real GDP and purchasing power parities among European countries. Preliminaries of the X formula can be found in I. Fisher's and C. Gini's works.

According to the author of the study the X can obviously be derived as a multi-positional crossing. The geometric average of the „generalised F ” and its factor-antithesis is equal to X . The three-member „index family” obtained this way shows close relationship with J. van Yzeren's three methods (Y family). Using van Yzeren's and B. M. Balk's computations the author presents and applies an empirical procedure to

measure the degree of relationship of indices and to make them compete. He considers H.-D. Heller's proposal which multiplies the Y family. He comes to the conclusion that Y and X type indices „walk around” X .

The study refers to the requirements which are not met by X . Through an empirical analysis the author points out that the violation of proportionality test does not come to the extent that would interfere in practice. He makes the point whether there is a formula which outperforms X . He analyses in detail one of the two possibilities which deserve consideration: the „optimal graph” which coagulates from the „best” F indices.

HÁZTARTÁS-STATISZTIKA —ÉRVÉNYESSÉGVIZSGÁLAT*

RÉVÉSZ TAMÁS

A háztartás-statisztikai felvétel eredményei rendkívül hasznos információkat tartalmaznak a gazdaságpolitikával foglalkozók számára, nem utolsósorban azért, mert átfogó és részletes képet adnak a háztartások társadalmi—gazdasági jellemzőiről. Ez lehetővé teszi, hogy felbecsülhessük a gazdasági intézkedések és egyéb változások együttes hatását az egyes rétegekre. A háztartás-statisztika a jövedelmeket és a kiadásokat egyaránt tartalmazza, ami a foglalkoztatáspolitikát, az egyenes és közvetett adóztatást, a társadalombiztosítási szabályozás hatásainak szimultán elemzését teszi lehetővé. E sorok írója is mint felhasználó a Cambridge-i Egyetem Alkalmazott Közgazdasági Intézetében folyó, a magyar adó- és társadalombiztosítási reformok hatásait és célszerű irányait vizsgáló kutatáshoz csatlakozva került közvetlen kapcsolatba az 1989. és az 1991. évi háztartás-statisztikával. Tanulmány megírására azonban nem vállalkozhatott volna a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) háztartás-statisztikával foglalkozó szakembereinek sokoldalú segítségével.¹

A háztartás-statisztikai felvételben a lakosságnak csak egy töredéke vesz részt, és ezért alapvető kérdés, hogy a felvétel mintája mennyire reprezentatív. Jóllehet egyetlen minta sem lehet reprezentatív minden elképzelhető tekintetben, az alapkérdés az, hogy mennyire reprezentatív a legfőbb paraméterek tekintetében. Mivel a háztartás-statisztikai felvétel jobban igénybe veszi a résztvevő háztartásokat, mint például az egyszeri megkérdezéses jövedelemfelvétel, különösen fontos a felvétel érvényességének, reprezentativitásának vizsgálata.

A HÁZTARTÁS-STATISZTIKAI FELVÉTEL FŐBB JELLEMZŐI

A Központi Statisztikai Hivatal 1983 és 1991 között kétévenként hajtott végre háztartás-statisztikai felvételt. A felvétel megfigyelési egysége a háztartás volt. A felvételek egyenként közel 12 ezer háztartásra terjedtek ki (1989-ben és 1991-ben rendre 11 841 és 11 813 háztartás adatai szerepelnek a számítógépes adatállományokban). A háztartás-statisztikai felvétel a népszámlálási körzetek H jelű részmintáján

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a brit ESRC és az Európai Közösség ACE pénzalapjai támogatják.

¹ Ezúton is szeretném megköszönni *Bede Kovács István, Borsi Lászlóné, Keszthelyiné Rédei Mária* és *Szivós Péter* értékes segítségét.

alapul. A 381 településen 1316 körzetet magában foglaló H rész minta nem arányos abban az értelemben, hogy a paraszti jellegű körzetek az átlagosnál nagyobb, az inaktív jellegűek pedig az átlagosnál kisebb arányban kerültek a mintába. Összesen mintegy 270 különböző kiválasztási arányt alkalmaztak a minta tervezői. A minta-adatokból az egész népességre vonatkozó becslések megfelelő (felszorzó) súlyok alkalmazásával nyerhetők, amelyek az adott jellegű körzetekben élő összes háztartás és a közülük a mintában szereplő háztartások számának hányadosai. Ez természetesen azt jelenti, hogy az átlagosnál kisebb kiválasztási arányú körzettípusokhoz (illetve az ezekhez tartozó mintabeli háztartásokhoz) az átlagosnál nagyobb súly tartozik, és fordítva. Természetesen ezek a súlyok csak a mintavételi technikából eredő, lényegében regionális aránytalanságot ellensúlyozzák, de nem biztosítják a súlyozott minta reprezentativitását, pontosabban a teljes népesség fő társadalmi-gazdasági paramétereivel való megegyezését. Ez utóbbi végett a KSH szakértői egy 336 rétegre vonatkozó (át)súlyozási táblát dolgoztak ki, de ezt még nem publikálták, és az eddig publikált feldolgozásban sem alkalmazták. Ezért és terjedelmi korlátok miatt részletes tárgyalásukra sem kerül sor.

1989-ben és 1991-ben a háztartás-statisztika a H mintából a társadalmi rétegek és ezeken belül a háztartásnagyság szerint csoportosított háztartások közül egyenlő valószínűséggel körzetenként 9 háztartást választott ki. A kiválasztott háztartások közül a nem elérhetőket, illetve a részvételre nem vállalkozókat az azonos körzethez és réteghez tartozó és azonos létszámú, szintén véletlenszerűen kiválasztott háztartással helyettesítették. Az eredetileg kiválasztott háztartásokra vonatkozó megghiúsulási arány alakulását az 1. tábla mutatja.

1. tábla

<i>Megghiúsulási arányok a háztartás-statisztikában</i>			
Terület	1987.	1989.	1991.
	évi felvételnél		
<i>Országos összesen . . .</i>	23,8	25,5	27,0
Ebből:			
Budapest	37,8	37,6	35,4
Többi város	29,1	30,4	31,1
Községek	18,8	20,1	22,5

Forrás: Családi költségvetés, 1989., 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 173 old.

Összehasonlításként megemlíthető, hogy *A. Atkinson* és *J. Micklewright* ([1] 61—62. old.) az 1985-ös brit Családi kiadási felvétel (Family Expenditure Survey — FES) esetében 33, az 1982 és 1989 közötti lengyel háztartás-statisztikák esetében átlagosan 35, míg az 1987. évi magyar jövedelemfelvételnél csak 17 százalékos megghiúsulási arányról számol be.

1991-ben a megghiúsulásoknak több mint a fele a részvétel megtagadásából származott, és ez hasonló az 1989-es lengyel 50 százalékos adathoz.

A magyar háztartás-statisztikai felvételek sajátos rotációs technikával készülnek. 1983 után a kétvétenkénti felvételeknél az előző felvételnél szereplő háztartások

kétharmadát az új mintában is megtartják úgy, hogy egy háztartás éppen három egymás utáni felvételben vegyen részt. Természetesen a meghiúsulások és az egész minta időszakonkénti alaposabb felfrissítése (például 1989-ben) a magánvállalkozóknak a mintába való bevonása miatt a minták közös része (a panel) az elméletileg lehetségesnél lényegesen kisebb. Sajnos nincsenek adatok az ismételt részvételre kijelölt háztartások körében tapasztalt meghiúsulási arányokról. Mindenesetre például az 1987—1989-es panel 5946 háztartást tartalmazott.

A háztartások adatszolgáltatása három fázisban történik:

1. megadott két hónapban háztartási naplóba naponta jegyzik fel a tagok által kapott pénzösszegeket, természetbeni illetményeket és ajándékokat, továbbá a háztartás kiadásait, hetenként pedig a saját termelésű élelmiszerekből fogyasztott mennyiségeket; ezzel egyidejűleg feljegyzik a tagok fontosabb személyi adatait, a háztartás lakáskörülményeit és az esetleges háztáji gazdaság főbb adatait;

2. az év végi kikérdezéskor az egész évre vonatkozóan beszámolnak a ritkábban előforduló, de rendszerint nagyobb összeget kitevő (fogyasztási, lakásberuházási, megtakarítási és termelési) bevételeikről és kiadásairól, valamint tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságukról;

3. a tárgyévet követő év márciusa táján a háztartások éves jövedelmeikről és az abból történt levonásokról számolnak be.

AZ ÖSSZEHAJONLÍTÁSUL SZOLGÁLÓ MAKROSTATISZTIKAI ADATFORRÁSOK

A demográfiai adatok alapforrásai a tízévenként megtartott népszámlálások, illetve az azokból az éves népmozgalmi statisztikák alapján továbbvezetett adatok. A fontosabb adatok a demográfiai évkönyvekben, illetve a statisztikai évkönyvekben is megtalálhatók.

A lakáskörülményekre vonatkozó adatoknak szintén a népszámlálás adatai és az éves lakásnyilvántartási adatok alapján továbbvezetett becslések szolgálhatnak fő összehasonlításhul.

A főbb adatokat a statisztikai évkönyvek és a lakásstatisztikai évkönyvek közlik. A statisztikai évkönyv közöl a népesség gazdasági aktivitására (foglalkoztatás, munkakör, kereset stb.) vonatkozó összefoglaló adatokat is. A munkanélküliséggel kapcsolatos részletesebb adatok az Országos Munkaügyi Központban és annak publikációiban találhatóak, de 1992 óta a KSH maga is végez negyedévenként munkaerő-felvételt.

A keresetek eloszlását illetően az adóhivatal nyilvántartásai és jelentései mellett elsősorban az ún. szeptemberi keresetfelvételt kell megemlíteni. Ez a munkáltatók kötelező adatszolgáltatásán alapul, de az adatfelvétel nem teljes körű, hanem az egyes gazdálkodóegységek kiválasztása tulajdonformától és mérettől függően eltérő valószínűséggel történik. Sajnos az 1980-as években ez a felvétel csak a páros években készült, és így az 1989. évi háztartás-statisztikával nem hasonlítható össze. További probléma az is, hogy a különböző évek keresetfelvételei eltérő bontásban kéri az adatokat, így még az egymással való összehasonlításhul is erős korlátai vannak.

A háztartások jövedelmeinek és kiadásainak legátfogóbb forrásai a Magyarország Nemzeti Számlái c. kiadványok. Ebben a főbb pénzbeni társadalmi juttatások igénybevevőinek száma is megtalálható. További részleteket a társadalombiztosítási ellátásokról és járulékokról a társadalombiztosítási statisztikai évkönyvek tartalmaznak.

A lakosság fogyasztásának legrészletesebb adatforrása az „A lakosság jövedelme és fogyasztása, 1970—1990” c. kiadvány, amely 196 cikkcsoportra bontva, folyó és összehasonlító áron is bemutatja a fogyasztás alakulását. Sajnos a kiskereskedelmi statisztika átalakulásával párhuzamosan az 1990-es évekre ebben a formában már nem állnak rendelkezésre adatok. Ehelyett a KSH az 1988—1991-es időszakra vonatkozóan egy 109 cikkcsoportra bontott folyó és 1988. évi áron kimutatott fogyasztási idősort állított össze, és rendelkezésre áll a két osztályozás kapcsolatát mutató átmenetmátrix is.

Fogyasztóiár-indexek (például: az éven belüli infláció hatásának kiszűrésére, az eltérő időszakokban naplót vezető háztartások adatainak összehasonlítására) az 1988 és 1992 közötti évekre vonatkozóan a KSH negyedévente megjelenő „Árindex füzetek” c. sorozatában, 1991—1992. évekre vonatkozóan pedig a sokkal részletesebb „Fogyasztói árindexek, 1992” c. kiadványban található.

A személyi jövedelemadóra vonatkozó különféle mélységű feldolgozásokat és elemzéseket az adóhivatal rendszeresen tesz közzé (elemzéseket főleg az *Adó* c. folyóiratban). Külön kiemelendő ezek közül „A magánszemélyek jövedelemadózása, 1988—1990” c. kiadvány.

Az egyéb adókra és illetékekre, valamint a különféle lakástámogatási konstrukciókra vonatkozó adatokat az állami költségvetés tervezetéről, illetve végrehajtásáról szóló előterjesztések, illetve jelentések kötetei tartalmazzák.

Az idegenforgalmi bevételek és kiadások, a lakosság külföldről átutalt jövedelmeinek és megtakarításainak alakulása tekintetében a legautentikusabb források a Magyar Nemzeti Bank havi és éves jelentései.

Eltérő jellegüknél fogva az adatforrások lényegesen különböznek mind az egyes kategóriák definíciójában, mind pedig a vizsgált szféra (megfigyelési egységek köre) tekintetében. E tanulmányban csak az 1991-ig érvényben lévő legfontosabb különbségekre térünk ki, az azóta a makrostatisztikában bekövetkezett jelentős változásokat más, nemrég megjelent publikációk ismertetik.[3]

A háztartás-statisztika a nem intézményben lakó magyar népességre terjed ki (bár a családjuktól távol élő, azokkal azonban gazdaságilag szoros kapcsolatban maradó személyeket is magában foglalja). Így például a súlyozott fogyasztási adatok alapvetően a nemzeti fogyasztást tükrözik, míg más kiadványok a hazai fogyasztást mutatják. Sajnos egészen a legutóbbi időig nem volt a nemzeti fogyasztásra vonatkozó makrostatisztikai alapú becslés, alapvetően azért, mert a lakosság külföldről származó jövedelmeinek és külföldön történő kiadásainak nagysága és szerkezete jórészt ismeretlen. A probléma részbeni áthidalására 1991-től a KSH a fogyasztásstatisztikában legalább a magán autóimport becsült értékét is feltünteti, ami köztudomásúan az egyik, ha nem a legnagyobb ilyen kiadási tétel.

A háztartás-statisztikában szereplő néhány fogyasztással, illetve lakásberuházással kapcsolatos kiadási tétel — a makrostatisztikától eltérően — magában foglal speciális adókat, illetékeket és bírságokat (például: gépjárműadó, közműfejlesztési hozzájárulás), a borraivalókat, valamint az áruvásárlási hitelek kamatait is.

A háztartás-statisztikai adatok 177 cikkcsoport mélységben mutatják a magánfogyasztást, ami főleg az élelmiszer-fogyasztás rendkívüli részletezettségének köszönhető. Ennek ellenére a háztartás-statisztikai (és a vele lényegében azonos bontású

árindex-statisztika) és a fogyasztásstatisztikai bontások között nincs meg a megfelelő átmenet.

A háztartás-statisztika egyedüli forrásul szolgál a fogyasztás némely részletének funkcionális bontása tekintetében. Például a ruházati kiadásokat a viselő korcsoportja szerinti bontásban, a közlekedési kiadásokat pedig funkció szerinti bontásban (ingázás stb.) is mutatja. Hasonló funkcionális szemlélet érvényesül a termelési, a lakásberuházási, az üdülési és a javítási célú kiadásoknál. Itt megemlítendő, hogy az üdülési kiadások és a házon kívüli étkezés 1991-től a fogyasztásstatisztikában is külön tételként (nem leválasztva, hanem inkább szétoszthatatlanul) jelenik meg.

A háztartás-statisztika a csaknem egyedüli és részletes forrása a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságnak is, noha ez mint a nemzeti vagyon része a makrostatisztikának is tárgya. Sajnos azonban, bár megérthető, hogy az üdülőtulajdont és az adatfelvétel helyéül szolgáló lakás esetleges tulajdonlását, valamint a naplóvezetési időszak induló és záró készpénzállományát leszámítva, a háztartás-statisztikában nincs semmiféle ingatlantulajdonra vagy pénzügyi aktívák állományára vonatkozó kérdés (ez utóbbira például a Magyar Háztartás Panel próbál rákérdezni). A vagyoneeloszlás tekintetében a makrostatisztikai adatok is enyhén szólva igen hiányosak, ami a rendkívül lassú és még mindig nem számítógépesített ingatlan-nyilvántartási rendszerrel, a betétek és értékpapírok anonimitásával és az Alkotmánybíróságnak a vagyonbevallással kapcsolatos negatív határozatával is összefügg. Mindazonáltal az ingatlanügyletekkel kapcsolatos bevételekre (kölcsonök, támogatások, értékesítési bevételek) és kiadásokra a háztartás-statisztika is rákérdez, a beérkező válaszok azonban több tételnél (például: szociálpolitikai kedvezmény, általános forgalmi adó visszatérítés) nem kielégítőek, illetve csak más tételekkel egybevonva regisztráltak.

A háztartás-statisztika nagy előnye más adatforrásokhoz képest, hogy tartalmazza a háztartások közötti pénzbeni és természetbeni transzfereket egyaránt, sőt még a vendégétkezések számbavételére is kísérletet tesz. Ebből a szempontból még a sok tekintetben hasonló Magyar Háztartás Panelnél is átfogóbb, ugyanis az utóbbi a transzferek közül csak a pénzbenieket vizsgálta.

A háztartás-statisztika és a makrostatisztika jövedelemkategóriái is lényegesen eltérnek a biztosítási kártérítések, a kamatjövedelmek, a természetbeni jövedelmek és néhány mesterséges tétel esetében.

A háztartás-statisztikában a mezőgazdasági biztosítási kártérítés a megfelelő termék vagy jószág értékesítési bevételéhez adódik, a biztosítási díj pedig a termelési költség része. A vagyonbiztosításoknál, ha a helyreállítás és a kártérítés egyaránt a naplóvezetés időszakában történik meg, akkor a kettő különbsége mint az adott vagyontárgyra fordított kiadás, illetve mint jövedelem jelenik meg, ha pedig nem, akkor mint a biztosítótól kölcsönvett, illetve annak kölcsönadott pénz szerepel (illetve annak törlesztése a második esemény bekövetkezésekor). A vagyoni és személyi biztosítási díjak külön kiadási tételként, az utóbbi kártérítései pedig jövedelemként szerepelnek. A statisztikai évkönyv lakossági pénzforgalmi mérlegében e két biztosítás egyaránt bruttó módon van elszámolva, a díjfizetések a kiadásoknál, a kártérítések teljes összege pedig a bevételeknél.

A háztartás-statisztika a felvett kamatokat tartalmazza (legalábbis kérdezi), míg a makrostatisztika az ennél (1991-ben a kamatláb tetőzésekor különösen) jóval na-

gyobb összegű kamatjováírásokat. Kamatkiadások külön tételként nem jelennek meg a háztartás-statisztikában. A felvett hitelek kamata a törlesztéssel együtt jelenik meg, mégpedig áruvásárlási hitelnél az adott cikkekre való kiadásnál (ennélfogva az áruvásárlási hitel nem szerepel sem a hitelfelveteleknél, sem a törlesztéseknél), a lakáshitelnél önálló tételként, az egyéb hitelek esetében pedig összevontan a „hitel, kölcsöntörlesztés, takarékbba tett pénz” rovatban. A felvételek esetében a hitel és a takarékból való felvét ugyan külön rovatban szerepel, a korábban kölcsönadott pénzek törlesztése azonban ismét csak más jellegű tételekkel összekeveredve, mint „jövedelmet nem jelentő pénzbevétel” jelenik meg.

Az adósságelengedések csak a makrostatisztikában jelennek meg mint jövedelem, és ott sem teljeskörűen. 1991-ben ez rendkívüli méreteket öltött, amikor a kedvezményes lakáshitelek felét engedték el a maradék egy összegben való visszafizetése vagy „piaci” kamat vállalása esetén. Az 1991-es háztartás-statisztikában ebből annyi tükröződik, hogy külön rovatban kérdeztek rá a rendkívüli visszafizetésekre, a piaci kamat vállalásával érintett hitelösszegekről azonban nincs információ.

A természetbeni társadalmi juttatások (oktatás, egészségügyi ellátás stb.) nem szerepelnek a háztartás-statisztikában, bár az 1989-es háztartás-statisztikai adatokat a Világbank ösztönzésére készült ún. „incidencia-vizsgálat” során az erre vonatkozó becslésekkel is kiegészítették. Ezzel szemben a természetbeni munkajövedelmekre (háztáji gazdaság) a háztartás-statisztika nagy figyelmet fordít, és a munkáltatóktól kapott természetbeni juttatásokat, illetve utalványokat is figyelembe veszi. Ez utóbbi a forrás oldalon 1987-ig külön rovatban, 1989-től pedig a kereset („alkalmaztatásból származó egyéb munkajövedelem”) részeként (illetve, ha a kapott jószágot eladja, akkor érdekes módon „jövedelmet nem jelentő pénzbevételként”) jelenik meg, a felhasználás oldalon pedig az adott cikk fogyasztásánál.

A háztartás-statisztika figyelembe veszi az ún. „láthatatlan” jövedelmeket is, mint például borralaló, hálapénz, csúszópénzek, számla nélküli munkavégzés díja stb. Ezek legális részére az adóhivatal is várja a bevallásokat, de egyre kevesebb sikerrel. Ez a tétel a makrostatisztikában nem szerepel, részben mivel mint lakosságon belüli transzfer egyenlegében zérus összegű, részben pedig mivel megfelelő elszámolása még nem megoldott. A másoknak adott láthatatlan jövedelmek (beleértve az erre vásárolt ajándéktárgyak értékét is) a hozzájuk kapcsolódó termék vagy (ellen)szolgáltatás kiadási rovatában szerepelnek a „látható” kiadások mellett.

A saját termelésből származó és valamilyen munka ellenértékeként adott termékeket a háztartás-statisztika a „saját termelésből ajándék”-ként kezeli.

A háztartás-statisztikában semmiféle mesterséges, fiktív kategória nem szerepel, mint például amortizáció, „inputált lakbér”, házilagos lakásépítés munkájának értéke, árfolyam- és egyéb értékkülönbözések, vagyonátértékelések (például: devizaszámláknál), háztartási munka értéke, amelyekkel a makrostatisztikában és különféle tanulmányokban találkozhatunk.

A HÁZTARTÁS-STATISZTIKA ÉS EGYÉB ADATFORRÁSOK

Mivel a makrostatisztikában nincs a háztartások számára adat (Magyar statisztikai évkönyv, 1991. 26. oldalán közölt, valószínűleg népszámlálási alapú, 1990. január 1-jére

vonatkozó 3 millió 890 ezres háztartásszám pedig ki is ugrik az 1989-es és 1991-es háztartás-statisztika 3 millió 783 ezres, illetve 3 millió 845 ezres adata közül, feltehetően részben definíciós eltérések miatt), ezért az egy háztartásra jutó adatok helyett a teljes népességre összesített adatokat vetjük össze. Ez a háztartás-statisztikában a súlyozott adatok összesítésével történik. (Ha egyéb megjegyzést nem teszünk, akkor a továbbiakban a háztartás-statisztikai adatokon a súlyozott összeseneket értjük.) Mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, hogy a háztartás-statisztika (tehát a minta súlyozásával számított) népessége hogyan viszonyul az országos népesség-nyilvántartás adataihoz.

Demográfiai jellemzők

Először a népesség kor és nem szerinti bontásának eredményeit vetjük össze a 2. tábla segítségével. Ezekből kiolvasható, hogy a 2 év alatti gyermekek és a fiatal felnőttek jelentős része hiányzik a háztartás-statisztikai felvételből, feltehetően jórészt elérhetetlenségük miatt (sorkatonai szolgálat, kollégiumok, albérlet, szezonmunka, külföldi tanulás, utazás és munkavállalás stb.), részben pedig valószínűleg azért, mert nagyon elfoglalt szülei (például: csecsemőknél) a részvételt nem vállalták. A KSH szakértői szerint a csecsemők jelentős része a felvétel technikájából következően kimaradhat a felvételből. Ugyanakkor az iskoláskorú gyermekek és az idősek erősen felülreprezentáltak. Noha ezek az eredmények nemzetközileg nem rendkívüliek, az 1987. évi háztartásijövedelem-felvétel (feltehetően nagyobb, 20 ezres elemszámú mintája miatt) lényegesen reprezentatívabb volt a kormegoszlás tekintetében.[5]

A 2. táblához még megjegyzendő, hogy ezek a háztartások „gazdasági” népességét mutatják, azaz ha például valamely tag csak a naplóvezetési időszak egyik hónapjában vett részt a háztartás jövedelmi—fogyasztási tevékenységében, akkor csak fél személyként vették számba. Noha a háztartás-statisztikának van a személyi adatlapokból összesített össznépességi adata is, ez 1991-ben is mindössze 8 ezer fővel nagyobb népességet mutatna, és megfelelő bontása sem áll rendelkezésre.

A 3. táblából látható, hogy a városi népesség valamelyest alulreprezentált, a községekben élő népesség pedig hasonló mértékben felülreprezentált. Noha ezek az eltérések nem túlzottak, mégis elgondolkodtató, hogy az éppen ezt kiküszöbölni hivatott súlyozási módszer ellenére ezek az arányok hogyan állhatnak elő. Az eltérés oka részben az lehet, hogy a háztartási-statisztikában nem reprezentált intézményben lakó népesség jelentős része a városokban él, részben pedig az, hogy az előző népszámlálás adataiból továbbvezetéssel számított és az 1990-ben megszámlált népesség területi megoszlása eltérő. Ezenfelül kismértékben a nemválaszolók háztartások helyettesítésének településenként eltérő sikeressége is befolyásolhatja az arányokat.

Rendkívül nehéz a háztartás-statisztika és a makrostatisztika gazdasági aktivitásra vonatkozó adatainak összehasonlítása. Több esetben a definíciók hiányoznak, illetve nem világosak, az alkalmazott osztályozások eltérnek és időben is változnak, továbbá az adatok különféle időpontokra, illetve időszakokra vonatkoznak. A háztartás-statisztika állományadatai például a naplóvezetési időszakra jellemzők, ami a háztartások között nagyjából egyenletesen oszlik meg az éven belül. Mindezek előrebocsátásával a 4. tábla mutatja be a főbb adatokat.

2. tábla

A nemek és a korcsoportok reprezentáltsága az 1989. évi és az 1991. évi háztartás-statisztikai felvételben

Demográfiai csoport (éves)	Az 1989. évi háztartás-statisztikai felvétel						Az 1991. évi háztartás-statisztikai felvétel					
	Az 1991. évi statisztikai évkönyv (1990. jan. 1.)		Az 1989. évi háztartás-statisztika súlyozott		Hányados* (százalék)		A statisztikai évkönyv		A háztartás-statisztika		Hányados (százalék)	
	adatok (ezer fő)		adatok (ezer fő)		adatok (százalék)		adatok (százalék)		adatok (százalék)		adatok (százalék)	
	Az 1991. évi statisztikai évkönyv (1990. jan. 1.)	Az 1989. évi háztartás-statisztika súlyozott	Hányados* (százalék)	A statisztikai évkönyv	A háztartás-statisztika	Az 1992. évi statisztikai évkönyv (1991. jan. 1.)	Az 1991. évi háztartás-statisztika súlyozott	Hányados (százalék)	A statisztikai évkönyv	A háztartás-statisztika	Az 1991. évi háztartás-statisztika súlyozott	Hányados (százalék)
0—2	366	281	76,6	3,5	2,7	370	227	61,4	3,6	227	2,2	
3—5	372	350	94,2	3,6	3,4	369	362	98,1	3,6	362	3,6	
6—10	690	746	108,1	6,6	7,2	638	659	103,3	6,2	659	6,5	
11—14	702	792	112,7	6,8	7,7	632	704	111,4	6,1	704	6,9	
Gyermek összesen	2 131	2 169	101,8	20,5	21,0	2 010	1 953	97,2	19,4	1 953	19,2	
15—18	320	371	116,2	3,1	3,6	360	370	102,9	3,5	370	3,6	
19—29	734	445	60,6	7,1	4,3	749	469	62,6	7,2	469	4,6	
30—35	486	439	90,3	4,7	4,2	427	339	79,5	4,1	339	3,3	
36—44	682	667	97,8	6,6	6,5	734	715	97,5	7,1	715	7,0	
45—49	328	331	100,9	3,2	3,2	324	320	98,9	3,1	320	3,1	
50—54	278	271	97,8	2,7	2,6	285	268	94,1	2,8	268	2,6	
55—59	280	279	99,7	2,7	2,7	264	281	106,4	2,6	281	2,8	
60—69	481	498	103,4	4,6	4,8	473	508	107,4	4,6	508	5,0	
70—	306	348	113,5	3,0	3,4	318	381	119,7	3,1	381	3,7	
Férfi összesen	3 894	3 649	93,7	37,5	35,3	3 933	3 652	92,9	38,0	3 652	35,9	
15—18	303	332	109,6	2,9	3,2	341	378	110,6	3,3	378	3,7	
19—29	709	560	79,0	6,8	5,4	720	523	72,7	7,0	523	5,1	
30—35	481	498	103,5	4,6	4,8	423	426	100,7	4,1	426	4,2	
36—44	690	763	110,7	6,7	7,4	742	812	109,4	7,2	812	8,0	
45—49	347	359	103,5	3,3	3,5	340	373	109,7	3,3	373	3,7	
50—54	320	332	103,6	3,1	3,2	324	343	105,9	3,1	343	3,4	
55—59	328	373	113,8	3,2	3,6	316	345	109,3	3,1	345	3,4	
60—69	635	763	120,2	6,1	7,4	624	771	123,4	6,0	771	7,6	
70—	538	528	98,1	5,2	5,1	564	604	107,0	5,5	604	5,9	
Nő összesen	4 350	4 509	103,7	41,9	43,7	4 395	4 574	104,1	42,5	4 574	44,9	
Népesség összesen	10 375	10 326	99,5	100,0	100,0	10 337	10 178	98,5	100,0	10 178	100,0	

* Itt és a továbbiakban a súlyozott háztartás-statisztikai és a január 1-jei népszámlálási adat hányadosa.

3. tábla

A népesség megoszlása lakóhely szerint a különböző adatforrások alapján

Lakóhely	Az 1989. évi háztartás-statisztikai	Az 1990. évi népszámlálási	Hányados (h/m)	Az 1991. évi háztartás-statisztikai	Az 1991. évi továbbvezetett népesség	Hányados (h/m)
	adat (ezer fő)			adat (ezer fő)		
Budapest	1 869	2 017	0,93	1 903	2 016	0,94
Egyéb város	4 166	4 460	0,93	4 265	4 460	0,96
Községek	4 291	3 898	1,10	4 010	3 861	1,04
<i>Összesen</i>	<i>10 326</i>	<i>10 375</i>	<i>1,00</i>	<i>10 178</i>	<i>10 337</i>	<i>0,98</i>

4. tábla

A népesség gazdasági aktivitás szerint

Gazdasági aktivitás	Az 1989.	Az 1991.	Az 1988.	Az 1989.	Az 1990.	Az 1991.
	évi háztartás-statisztika		évi statisztikai évkönyv (év végi)			
	adata (ezer fő)					
Aktív kereső férfi	2 267	2 006	2 607	.	2 543	2 277
Aktív kereső nő	2 033	1 868	2 215	.	2 126	1 965
Aktív kereső összesen	4 300	3 874	4 823	4 795	4 669	4 242
Gyesen, gyeden lévő	251	218	241	245	252	262
Munkanélküli	130	14	24	100	406
Nyugdíjasok, járadékos	2 514	2 789	2 422	2 477	2 556	2 680
Egyéb inaktív kereső	1	2	44*	9*	-16*	-50*
Inaktív kereső összesen	2 767	3 140	2 721 **	2 755 **	2 892 **	3 298 **
Nem tanuló 14 éven alatti	778	747
Általános iskolai tanuló	1 389	1 218	.	1 224	1 170	1 130
Szaktanuló	220	230	.	202	209	205
Szakiskolai tanuló	22	29	.	12	13	17
Középiskolai tanuló	332	352	.	274	292	309
Főiskolai, egyetemi hallgató	75	90	.	72	77	83
Fogyatékos eltartott	—	17
Álláskereső	—	129
Egyéb eltartott	452	353
Eltartott összesen	3 269	3 165	2 877	2 825	2 794	2 797
Össznépeség	10 340	10 180	10 420	10 370	10 350	10 340

* A teljes népességre vonatkozó maradékelv alapján, statisztikai hibával együtt. (Saját számítás.)

** Az össznépeség létszáma az eltartottak és a keresők számával csökkentve.

A munkanélküliekre vonatkozó, nehezen összevethető adatokat nem számítva, általában nem figyelhető meg jelentősebb eltérés az adatforrások között. A tanulók és a nyugdíjasok valamennyire túlreprezentáltak.

A háztartás-statisztika adatai alapján (amelyek az iskolázottságot, foglalkozást, beosztást, ágazati hovatartozást és a kereseteket is felölelik) a népesség gazdasági aktivitására vonatkozóan részletes elemzések is végezhetők.[6]

Természetesen a népesség több ismérv szerinti sokdimenziós együttes eloszlását mutató különféle táblák is készíthetők a háztartás-statisztika alapján (például egy ilyen szolgálat alapul a KSH említett átsúlyozási eljárásának), a makrostatisztikai adatok azonban erre nemigen alkalmasak, mivel egy-egy makrostatisztikai forrás a lakosság általa megfigyelt csoportjainak általában csak igen kevés paraméterét regisztrálja.

Lakáskörülmények

A lakással kapcsolatos fontosabb naturális adatokat az 5. tábla foglalja össze.

5. tábla

A főbb lakásadatok a háztartás- és a makrostatisztikában

Megnevezés	Az 1989.	Az 1991.	Az 1990.	Az 1991.	Az 1992.
	évi háztartás-statisztikai		évi január 1-jei		
	adat (ezer)				
Lakások összesen	3783	3845	3853	.	3917
Ebből:					
— állami tulajdonú	835	753	838	.	.
— Budapesten	788	790	794	.	804
— más városokban	1496	1589	1605	.	1642
— községekben	1498	1466	1454	.	1471
— WC-vel ellátott	2954	3099	2855	.	2928
— fürdőszobával ellátott	3089	3233	3017	.	3090
— távfűtéses	805	871	638	645	645
— központi fűtéses	1005	1553	.	.
— gázzal (vezetékes + PB)	3369	3459	3197	.	.
— folyóvízzel ellátott	3311	3448	3209	.	3280
— telefonos	621	726	640	705	820
Átlagos alapterület (négyzetméter) .	69,6	69,7	69,0	.	.

Megjegyzés. Némely adatok arányszámokból számítottak; csatornaellátottsági adat nincs a háztartás-statisztikában, eltérő idősorok (feltehetően a szolgáltató vállalatok adatai) vizre: 3265, 3344, 3385 (Magyar statisztikai évkönyv, 1991. 236. old.), vezetékes gázra: 1559, 1630, 1723 (Magyar statisztikai évkönyv, 1992. 262. old.).

Forrás. Családi költségvetés, 1989., 1991., valamint a statisztikai és a lakásstatisztikai évkönyvek.

Mivel két kivétellel a háztartás-statisztika lakásadatai meglehetősen jól reprezentálják a lakásállományt, könnyen elképzelhető, hogy a központi fűtésű lakások alulreprezentáltsága és a távfűtött lakások egyidejű felülreprezentáltsága a definíciók esetleges eltéréseivel magyarázható.

A lakással kapcsolatos bevételeket és kiadásokat később ismertetjük.

Jövedelem

Eltételezve az osztályozások és a definíciók részben már említett eltéréseitől, a 6. tábla adatai érzékeltetik a háztartás-statisztika és a makrostatisztika jövedelemszerkezetének viszonyát.

6. tábla

A jövedelmek összetevői a háztartás- és a makrostatisztikában

Jövedelem	Az 1989. évi			Az 1991. évi		
	háztartás-	makro-	hányados (h/m)	háztartás-	makro-	hányados (h/m)
	statisztikai adatok (milliárd forint)			statisztikai adatok (milliárd forint)		
Főkereset	536	587	0,91	724	840	0,86
Mezőgazdasági termelés jövedelme ^{a)}	69	62	1,11	105	80	1,31
Egyéb munkajövedelem ^{b)}	32	140	0,23	53	305	0,17
Munkajövedelem összesen ^{c)}	637	789	0,81	882	1224	0,72
Táppénz	13	23	0,57	14	31	0,45
Anyasági segély	1,7	4	0,43	2,5	5,2	0,48
Gyed, gyés	11	11	1,00	15	18	0,83
Nyugdíj, járadék	155	156	0,99	267	263	1,02
Munkanélküli-segély	0,4	0,2	2,00	11	15	0,73
Ösztöndíj	1,7	2,3	0,74	2,3	4,2	0,55
Családi pótlék	59	53	1,11	87	82	1,06
Egyéb segély	4,9	7,7	0,64	9,4	21	0,45
Pénzbeni társadalmi juttatás összesen	247	257	0,96	408	440	0,93
Transzfer-jövedelmek ^{d)}	0	94	0,00	14	279	0,05
Személyi jövedelemadó	81	96	0,84	148	172	0,86
Társadalmi biztosítási járulék ^{e)}	47	54	0,87	78	80	0,98
Egyéb adók, illeték ^{f)}	1,6	23	0,07	2,0	30	0,07
Levonások összesen	130	173	0,75	228	282	0,81
<i>Nettó személyes jövedelem</i>	<i>754</i>	<i>970</i>	<i>0,78</i>	<i>1076</i>	<i>1661</i>	<i>0,65</i>

a) Háztartás-statisztika: termékadás bevétele (mezőgazdasági biztosítás kártérítéssel) + háztáji termék fogyasztása és ajándékozása — ráfordítás. Makrostatisztika: természetbeni munkajövedelem (lakásépítés nélkül) + mezőgazdasági kisüzemből pénzbeni munkajövedelem.

b) Háztartás-statisztika: a főmunkahelyről származó természetbeni és utalványjuttatásokkal együtt. Makrostatisztika: bérjellegű bevétel + nyereségrészesedés + nem mezőgazdasági vállalkozásból származó munkajövedelem.

c) Makrostatisztika: nyereségrészesedéssel, viszont házilagos lakásépítési munka értéke nélkül.

d) Az összetevőket lásd a 7. táblában.

e) Az 1991-ben bevezetett, akkor mindössze 1,4 milliárd forint összegű munkavállalói járulékkal.

f) Magyar statisztikai évkönyv 1992-es adatai (milliárd forint): 11,9 kamatadó, 18 egyéb adó, illeték és vám; a háztartás-statisztikában csak „illeték és bírság” (a házadó és a gépkocsival kapcsolatos adók, illetékek és vámok a lakás-, illetve az autózási kiadások között vannak).

Megjegyzés. A makrostatisztikai adatok a Magyar statisztikai évkönyv, 1992-ből és a KSH lakossági pénzforgalmat részletező munkatáblájából származnak.

A főkeresetek a háztartás-statisztikában (még mindig) elég jól reprezentáltak, még akkor is, ha a makrostatisztikában nem lehet teljesen azonos kategóriát találni. A háztartás-statisztikai definícióhoz a legközelebb talán a személyijövedelem-alapban szereplő, 1991-ben 761 milliárdos összegben regisztrált „munkáltatótól főállású munkaviszonyból származó összes jövedelem” nevű tétel áll. A mezőgazdasági kistermelés (a kapott háztáji termékek miatt némileg halmozott) jövedelme viszont felülreprezentált, pontosabban ez éppen a makrostatisztikában van alulbecsülve a konzervatív, óvatos becslési módszerek miatt.

Az egyéb munkajövedelmek nagy része viszont szemmel láthatólag egyáltalán nem kerül be a háztartás-statisztikába. A vállalkozási jövedelmek alulreprezentáltsága a nemzetközi szakirodalomban is jól ismert jelenség (az Egyesült Királyságban az 1970-es évek adatfelvételeiben az 50 százalék körül mozgott[1]). Igaz, például az 1991-es adóbevallásokban is csak a KSH lakossági pénzforgalmi mérlegéből általam számított 170 milliárdos adatnak kevesebb mint harmada, közelítő összesítem szerint mintegy 53 milliárd forint jelent meg. Ez éppen az 1991. évi háztartás-statisztikai adat az összes egyéb munkajövedelmekre (lásd a 6. táblát), amiből viszont csak 6,4 milliárd a vállalkozásból származó.

A táppénz és az anyasági segély gyenge reprezentáltsága teljesen érthető, hiszen az érintett személyek részvétele a felmérésben kevésbé valószínű. (Az [1] szerint a brit felmérésekből hiányzik a táppénznek körülbelül egyharmada.)

A nyugdíj és a családi pótlék ezzel szemben némileg még túl is reprezentáltak a háztartás-statisztikában. Ennek fő oka az érintett rétegek számbeli felülreprezentáltsága, de természetesen az is, hogy e juttatások adómentesek és nyilvántartásuk igen egyszerű.

Az egyéb társadalmi jövedelmek a háztartás-statisztikában csak részlegesen jelennek meg, bár 1989-ben az itt megjelenő munkanélküli-segély nagyobb volt a makrostatisztikai adatnál. Ez lehet vagy pusztán statisztikai hiba (tekintve az akkor még elenyésző összegeket), vagy módszertani eltérés. Az 1989-es háztartási statisztikában ugyanis ez mint „elhelyezkedési támogatás” szerepelt, ami magában foglalhat a makrostatisztikában itt figyelembe nem vett, vállalatoktól kapott kifizetéseket is.

A transzfer-jövedelmek súlyos alulreprezentáltsága részben az alapvető módszertani különbségekkel, részben a hiányos bevallásokkal magyarázható. A 7. tábla érzékelteti e különbségeket és hiányokat. Látható, hogy a más szférából származó transzfer-jövedelmek szinte alig jelennek meg a háztartás-statisztikában. Ugyanakkor pótolhatatlan információkat szolgáltat a lakosságon belüli transzferekről. Ezek összesített háztartás-statisztikabeli egyenlege azonban az elméleti zérus értéktől két oknál fogva is eltér. Egyrészt a munkavégzés fejében, illetve ajándékba kapott élelmiszerek és élvezeti cikkek csak a „saját termelésből fogyasztás” rovat(ok)ba beolvasztva vannak számbavéve (és ezért a tábla Egyéb segély sorának nincs ellenpárja), másfelől a háztartások gyakrabban feledkeznek meg a kapott transzferekről, mint az adottokról. Ez természetesen nem minden esetben van így. Nem is megmagyarázhatatlan módon például a tartásdíjakból több bevétel jelenik meg, mint kiadás.

A személyi jövedelemadó (SZJA) és a társadalombiztosítási (nyugdíj- és az 1991-ben belépett munkavállalói) járulék majdnem teljes mértékben megjelenik a háztartás-statisztikában. Ez még az alacsonyabb reprezentáltsági fokú SZJA-ról is elmondható, mivel annak makrostatisztikai adatában a „kis összegű kifizetések” és az osztalékjellegű jövedelmek adója is teljes egészében benne van, holott ezek nagy részét a kifizetők vonják le, és nem kerül be az egyéni bevallásokba, s így a háztartás-statisztikába sem (bár a kitöltési útmutató szerint a kis összegű kifizetések adóját is fel kell tüntetni). E két tétel adója 1991-ben együttesen 8 milliárd forintot tett ki.

Az egyéb adók, illetékek, vámok és bírságok gyenge reprezentáltsága főleg a jelzett módszertani eltérésekkel magyarázható, de például a lakásvásárlási illetékek tekintetében a háztartás-statisztikai minta nyilvánvalóan nem reprezentatív, mivel legalábbis

a minta panel komponensét (az ismételten szereplő háztartásokat) ez vajmi kevésbé érintheti, a költöző háztartások pedig kevésbé lelhetőek fel és nyerhetőek meg az adatfelvételben való részvételre.

7. tábla

A transzfer-jövedelmek a háztartás- és a makrostatisztikában

Tétel	Az 1989. évi			Az 1991. évi		
	háztartás- statisztika	statisztikai évkönyv	hányados (h/m)	háztartás- statisztika	statisztikai évkönyv	hányados (h/m)
	adata (milliárd forint)			adata (milliárd forint)		
Kamat és osztalékjövedelem ^{a)}	0,6	48,1	0,01	1,2	121,2	0,01
Biztosítási kártérítés jövedelme ^{b)}	2,1	16,1	0,13	3,5	44,0	0,08
Földjáraadék ^{c)}	1,5	1,2	1,25	1,7	1,9	0,89
Lakás áfa-visszatérítés ^{d)}	2,6	.	.	1,9	10,5	0,18
Egyéb transzfer-jövedelem ^{e)}	8,2	28,8	0,28	17,7	101,7	0,17
Nagyértékű termelőeszköz- vétel ^{f)}	0,8 ^{g)}	.	.	1,4	.	.
Transzfer-jövedelem más szektorokból ^{g)}	14,2	94,2	0,14	24,6	279,3	0,09
Kapott családi tartásdíj	4,2	.	.	5,3	.	.
Fizetett családi tartásdíj	3,4	.	.	4,9	.	.
Egyéb kapott családi támoga- tás ^{h)}	13,6	.	.	22,0	.	.
Más háztartásnak vásárolt aján- dék és adott pénztámogatás	23,6	.	.	26,5	.	.
Saját termelésből ajándék adás	5,4	.	.	6,5	.	.
Nettó háztartások közötti transzfer összesen	-14,6	0,0	.	-10,6	0,0	.
<i>Mindösszesen</i>	<i>-0,4</i>	<i>94,2</i>	<i>-0,0</i>	<i>14,0</i>	<i>279,3</i>	<i>0,05</i>

^{a)} A háztartás-statisztikában felvett kamat, statisztikai évkönyvben jóváírt kamat.

^{b)} A háztartás-statisztikában csak a kártérítés egy része jelenik meg.

^{c)} A háztartási-statisztikában „háztáji és illetményföld helyett kapott pénz”, nem összehasonlítható a földjáraadékkal.

^{d)} 1991-re vonatkozóan lásd: Az 1993. évi gazdasági program háttérszámításai — Nemzetgazdasági mérlegek és mutatószámok. Pénzügyminisztérium. Budapest. 1993.

^{e)} Devizaszámra való (nettó) átutalásokkal (22 és 74,6 milliárd forint 1989-ben és 1991-ben a KSH adatai szerint).

^{f)} Technikai okokból itt feltüntetve.

^{g)} Az egyéb (nem háztartás-statisztika-konform vagy másként kezelt) transzfereket lásd a 8. táblában.

^{h)} Pénz és nem élelem, illetve élvezeti cikk jellegű kapott ajándék (vásárolt + házi előállítású + használt cikk).

ⁱ⁾ A nem fogyasztási kiadások közül maradékelv alapján számítva (saját képlete szerint 1,4 lenne).

A főbb fogyasztási cikksoportok reprezentativitásának bemutatása előtt érdemes áttekinteni a fogyasztásnak a nettó személyes jövedelmektől való eltérő levezetését a háztartás-statisztikában és a makrostatisztikában. Ez nemcsak a kétféle forrás módszertani eltéréseit világítja meg, hanem felhívja a figyelmet néhány kevésbé közismert tételre és azok viszonylagos fontosságára.

A 9. tábla személyes fogyasztás és a nettó személyes jövedelem kapcsolatát mutatja a háztartás-statisztikában. Itt feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy az utóbbi években a

háztartás-statisztika módszertanában és kérdőíveiben sokkal átfogóbbá vált a mérlegszemlélet, ami lényegesen javította a jövedelmi és a kiadási oldal összhangját.

8. tábla

A fogyasztás levezetése a makrostatisztikában

Tétel	1989-ben		1991-ben	
	milliárd forint	a GDP százalékában	milliárd forint	a GDP százalékában
Nettó személyes jövedelem	970	56,3	1661	72,1
Természetbeni társadalmi jövedelem ^{a)}	185	10,7	302	13,1
Nettó felhalmozási juttatás ^{b)}	16	0,9	94	4,1
Egyéb természetbeni jövedelem ^{c)}	33	1,9	31	1,3
Transzfer-kiadások ^{d)}	-46	-2,7	-117	-5,2
Belföldiek nettó jövedelme	1155	67,0	1971	85,4
Forintváltási egyenleg	-35	-2,0	40	1,7
Nettó hazai magánjövedelem	1120	65,0	2011	87,1
Hitelek egyenlege	33	1,9	-112	-4,9
Rendelkezésre álló forrás	1153	66,9	1899	82,3
Lakásberuházás	89	5,1	87	3,8
Pénzkészletnövelés	34	2,0	206	8,9
Belföldi fogyasztás	1030	59,8	1606	69,6
GDP	1723	100,0	2308	100,0

^{a)} Az 1991., illetve 1989. évi adatok (milliárd forint): 147, illetve 86 oktatás, bölcsőde; 99, illetve 56, egészségügyi ellátás; 39, illetve 32 kultúra, sport, üdülési juttatás; 15, illetve 9 szociális juttatás; 2, illetve 3 állami lakások amortizációja.

^{b)} Az 1991. évi adatok (milliárd forint): 7 szociálpolitikai kedvezmény, 11 törlesztési támogatás, 79 adósságleírás, -3 halmozott tételek (az MNB 1994/2-es Havi Jelentése és az 1992-es költségvetési beszámoló az 1992-re is áthúzódó adósságleírás akcióra összességében 82 milliárd forintos összeget említ).

^{c)} Az 1991., illetve 1989. évi adatok (milliárd forint): 18, illetve 17 magánlakások amortizációja; 13, illetve 16 házilag lakásépítési munka értéke.

^{d)} Az 1991., illetve 1989. évi adatok (milliárd forint): 50, illetve 18 biztosítási díj; 32, illetve 14 kamat; 2, illetve 4 föld vásárlás és használatbavételi díj; 15 közműfejlesztési hozzájárulás, 18 egyéb tételek.

A szociálpolitikai kedvezmény adatát összehasonlítva a költségvetési beszámolók erre vonatkozó adatával (lásd a 8. tábla *b*) lábjegyzékét) látható, hogy ez a tétel meglehetősen alulreprezentált a háztartás-statisztikában. Azonban ez érthető a háztartás-statisztikai minta immobilitására vonatkozó korábbi megállapításunk és e támogatásfajta „láthatatlan” jellege miatt (a családok nem kapják kézhez, csak a fizetendő vételárat csökkentik vele). De a lakásberuházások meglepően jól reprezentáltak: a nettó lakásberuházás, azaz a lakásberuházás hitelfelvételéből és a lakásberuházási kiadás saját forrásból sorok összegéből levonva a nem jövedelemjellegű pénzbévitel sor idetartozó részét, a makrostatisztikai adatnál alig alacsonyabb. Igaz, ez utóbbi csak az új lakásokra vonatkozik.

A készpénzállomány-változás háztartás-statisztikabeli és makrostatisztikai adatát (amit a Magyar Nemzeti Bank 1994. évi 2. havi jelentése 1989-re és 1991-re rendre 9, illetve 24 milliárd forintnak mutat ki, ami azonban még a külföldiek és részben a kisvállalatok készpénzkészletének változását is tartalmazza) összehasonlítva egyértel-

mű, hogy mind a maradékelv alapján, mind az évesített naplóadatok alapján számított készpénzállomány-változás irreálisan magas.

9. tábla

A személyes jövedelem és a fogyasztás kapcsolata a háztartás-statisztikában

Tétel	1989-ben	1991-ben
	milliárd forint	
Nettó személyes jövedelem összesen	754	1076
Szociálpolitikai kedvezmény, tanácsi lakástámogatás	2,7	1,9
Nem jövedelemjellegű pénzbevétel ^{a)}	4,4	5,5
Hitelfelvétel (árúvásárlási kölcsön nélkül)	18,0	18,6
Takarékból felvett pénz	40,0	51,3
Takarékba tett pénz, kölcsönzés, törlesztés ^{b)}	49,3	81,8
Lakásberuházás hitelfelvétből	18,8	10,3
Készpénznövekedés ^{c)}	46,0	63,2
Nettó személyes kiadás	705	998
Lakásberuházási kiadás saját forrásból ^{d)}	71,3	70,1
<i>(Nemzeti) Magánfogyasztás^{e)}</i>	634	928

^{a)} Vagyontárgyak (például: ingatlan, gépkocsi) eladásának bevételeivel együtt.

^{b)} Jelzálog- és árúvásárlási hitelek törlesztése nélkül, ami a háztartási-statisztika „nettó személyes kiadás” kategóriájának része.

^{c)} A háztartás-statisztika csak a naplóvezetés időszakában (pusztán annak ellenőrzéséhez) regisztrál nyitó és záró készpénzállományt. Az ebből éves szintre számolt összegek 64 és 62,3 milliárd forint lennének 1989-re és 1991-re.

^{d)} Jelzáloghitelek adósságszolgálatával (1991-ben a háztartás-statisztikában 37,4 milliárd forint, amiből 25,1 rendkívüli visszafizetés).

^{e)} Ház- és gépjárműadóval, de természetbeni társadalmi juttatások és mesterséges tételek (amortizáció) nélkül.

Megjegyzés. A makrostatisztikában általában nincsenek a táblában szereplő kategóriáknak pontos megfelelői.

Másfelől azonban megállapítható, hogy a háztartás-statisztika adata a háztartások nettó banki megtakarítására (azaz a takarékból felvett pénz és a hitelfelvétel összegével csökkentett takarékbba tett pénz, kölcsönzés, törlesztés sor összege, amely a betéteket, a hiteleket és a banki értékpapírokat is magában foglalja) túl alacsonynak bizonyul.

Az ismeretlen nagyságú kamatrész leválasztása nélkül számított 8,7 és 11,9 milliárd forintos összegek is teljesen eltérnek a Magyar Nemzeti Bank 7,2 és 240,4 milliárdos adataitól.

Fogyasztás

A háztartás-statisztika általam „nemzeti magánfogyasztásnak” nevezett makrostatisztikai megfelelője 1989-ben, illetve 1991-ben 863, illetve 1246 milliárd forintra becsülhető, ami rendre 73, illetve 74 százalékos reprezentációt jelent. (Lásd a 10. táblát.)

A háztartás-statisztika központi kategóriája a nettó személyes kiadás. Ez meglehetősen vegyes kategória (ház- és gépjárműadók, árúvásárlási hitel-kamatok, lakásberuházási kiadások stb.), és ennek a makrostatisztikában nincs megfelelője. Ezért származtattuk belőle a magánfogyasztást. Itt különbséget tettünk magán- és személyes

fogyasztás között, amennyiben a kettő különbsége az állam által finanszírozott természetbeni társadalmi juttatások (tehát nem magánjellegű, viszont mégis személyes, ugyanis haszonélvezői egyének). A 10. tábla bemutatja ennek a magánfogyasztásnak a főbb összetevőit és háztartás-statisztikabeli reprezentáltságuk mértékét. A módszertani eltérések (főleg a háztartás-statisztika „nemzeti” jellege és a fogyasztásstatisztika alapvetően „hazai” jellege) miatt azonban óvakodni kell mechanikus következtetések levonásától. A következőkben a módszertannal kapcsolatos néhány fontosabb problémát vázolunk.

10. tábla

A fogyasztás főbb tételei és háztartás-statisztikabeli reprezentáltságuk

Tétel	Az 1989. évi			Az 1991. évi		
	háztartás-statisztika	Statisztikai évkönyv	hányados (h/m)	háztartás-statisztika	Statisztikai évkönyv	hányados (h/m)
	adatok			adatok		
Élelmiszerek összesen	224	251	0,89	334	355	0,94
Ebből:						
— vásárolt	169	220	0,77	247	308	0,80
— saját termelésű	55	31 ^{a)}	1,77	87	47	1,85
Italok, kávé, tea, dohány, összesen	48	126	0,38	67	179	0,37
Ebből:						
— vásárolt	42	124	0,34	60	175,5	0,34
— saját termelésű	6	2 ^{b)}	3,00	7	3,5	2,00
Ruházkodási cikkek	58	66	0,88	84	92	0,91
Tartós fogyasztási cikkek	67	88	0,76	52	129	0,40
Háztartási energia	48 ^{b)}	40 ^{b)}	1,20	89 ^{b)}	86	1,03
Egyéb fogyasztási iparcikkek	93	120	0,78	149	218	0,68
Szolgáltatások	96	137	0,70	153	227	0,67
Forintváltási egyenleg ^{c)}		35			-40	
Nemzeti magánfogyasztás	6343	863	0,73	928	1246	0,74
Forintváltási egyenleg ^{c)}		35			-40	
Magánlakások amortizációja		17			18	
Természetbeni társadalmi juttatás		185			302	
<i>Hazai fogyasztás</i>		<i>1030</i>			<i>1606</i>	

^{a)} Az 1989. évi fogyasztást beszerzési források szerint részletező KSH-beli munkatábla alapján.

^{b)} Rendre 0,4, 0,2 és 0,7 saját termelésű tüzfával.

^{c)} A pozitív érték valutakiváltási, a negatív érték pedig valuta- (forintra való) beváltási többletet jelent.

Ahogy korábban már láttuk, az élelmiszerek átlagosan látszólag csaknem teljes reprezentáltsága valójában két alulreprezentáltságot, illetve egy fontos definíciós különbséget takar. A háztartás-statisztikából a vásárolt fogyasztás, a fogyasztásstatisztikából pedig a saját termelés jelentős része hiányzik. Méginkább ez mondható az élvezeti cikkekről.

Közismert, hogy az adatszolgáltatók hajlamosak az alkoholra költött összegeket más kiadási rovatba beírni (például háztartási energiának, talán a többnyire kétségtelenül magas energiataralma miatt). A másik torzító tényező azonban az a már jelzett módszertani eltérés, hogy a háztartás-statisztikában a saját termelés rovatba kerülnek a kapott ajándékok is.

A ruházati kiadások meglehetősen jó reprezentáltsága részben annak köszönhető, hogy a háztartás-statisztika erre vonatkozóan részletes adatokat kér különféle bontásokban, mennyiségben és értékben, év közben és év végén egyaránt. De a nagyarányú illegális utcai árusítás és a kiskereskedők (elsősorban a butikok) jól ismert gyér adatszolgáltatása miatt a valóságos reprezentáció a táblabeli mértéknél valamivel kisebb lehet.

A tartós fogyasztási cikkek reprezentáltságának látszólagos erőteljes csökkenése valószínűleg abból adódik, hogy 1989-ben a lakosság nagy mennyiségű ilyen cikket hozott be külföldről, de ez 1991-ig a fogyasztásstatisztikában egyáltalán nem tükröződött.

Hasonló, de ellenkező irányú korrekcióra van szükség a szolgáltatásoknál, amelyeknek makrostatisztikai adatában a külföldiek növekvő arányú fogyasztása (szállítás, utazás, hírközlés, kultúra stb.) is benne van. Sajnos nincs a külföldiek magyarországi fogyasztását, illetve a lakosság külföldön való fogyasztásának szintjét és összetételét tükröző hivatalos becslés.

Végül érdemes megemlíteni, hogy az intézményekben lakó népesség fogyasztásának nagy része a természetbeni társadalmi juttatások kategóriájába tartozik, ez tehát az összehasonlíthatóságot tovább nem rontja.

Természetesen a fogyasztás részletesebb bontása újabb információkat és értékelési szempontokat adhat (már amennyire a háztartás-statisztika és a fogyasztásstatisztika eltérő bontása lehetővé teszi ezt), de ezek vizsgálatát e tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé.

Lakosságon belüli eloszlások

Néhány makrostatisztikai forrás — legalábbis elvben — tartalmaz különféle eloszlási mutatók számítására alkalmas adatokat. Ezek közül említhetők a népszámlálás demográfiai és lakásadatai, a szeptemberi keresetfelvétel, az adóbevallások adatai, illetve a társadalombiztosítási (és munkanélküliségi) nyilvántartások. Ezek azonban általában nem háztartásokra vonatkoznak, és külön-külön az egyéneknek is csak néhány adatát tartalmazzák. A népszámlálási eredmények pedig feltehetően a hatalmas mennyiségű adattömeg feldolgozási nehézségei miatt csak lassan és korlátozott mennyiségben jelennek meg.

Az igen fontos jövedelemeloszlásra nincs makrostatisztikai adat, de a háztartás-statisztika eredményeit összehasonlíthatjuk más adatfelvételek eredményeivel. A már hivatkozott Magyar Háztartás Panel első hullámában 1991 márciusára és 1992 februárjára vonatkozó jövedelmeket regisztrált. Ezek az 1991. évi háztartás-statisztikai felvétellel összevethetők. A másik használható forrás az 1987. évi jövedelemfelvétel mikroszimulációval 1991-re továbbvezetett változata. A 11. tábla jövedelmi tizedekre (decilisekre) bontva mutatja e felvételek eredményeit.

Az egy főre jutó nettó jövedelem eloszlása a különböző adatfelvételi forrásokban

Jövedelmi csoport (decilis)	Az 1991. év háztartás- statisztika adata		Az 1991. évi márciusi Magyar Háztartás Panel adata		Az 1987. évi jövedelem- felvétel mikroszimulációval továbbvezetett adata	
	forint	az 5. decilis = 1,00	forint	az 5. decilis = 1,00	forint	az 5. decilis = 1,00
1.	54 474	0,56	43 308	0,48	68 876 ^{c)}	0,56
2.	72 831	0,75	61 944	0,68	87 627 ^{d)}	0,71
3.	82 360	0,84	73 776	0,81	100 338 ^{e)}	0,81
4.	90 424	0,93	82 824	0,91	111 780 ^{e)}	0,90
5.	97 728	1,00	90 912	1,00	123 642 ^{e)}	1,00
6.	105 930	1,08	100 248	1,10	137 274 ^{e)}	1,11
7.	115 082	1,18	112 428	1,24	154 176 ^{e)}	1,25
8.	127 657	1,31	129 948	1,43	179 052 ^{e)}	1,45
9.	146 720	1,50	159 600	1,76	220 137 ^{d)}	1,78
10.	206 620	2,11	271 632	2,99	304 476 ^{e)}	2,46
Összes háztartás . . .	109 982	1,13	112 644	1,24	151 388 ^{d)}	1,22
A 10. decilis az 1. száza- lékában	3,79		6,27 ^{g)}		4,43	

^{a)} Átlagos nettó személyes jövedelem alapján.

^{b)} A számítások a KSH-ban készültek a UNICEF felkérésére (1989-re is).

^{c)} A decilis-medián középértéke.

^{d)} A két 5 százalékos alsóport osztályközepeinek átlaga.

^{e)} Osztályközép.

^{f)} Szivós Péter közlése.

^{g)} Ez az arány a Magyar Háztartás Panelnél rendre 6,2 és 5,9 volt 1992, illetve 1993 márciusában.

Megjegyzés. A háztartás-statisztika és az 1987. évi jövedelemfelvételi 1991-re tovább vezetett adatai népesség-decilisekre, a Magyar Háztartás Panel adatai háztartás-decilisekre vonatkoznak.

Ezen túlmenően a fontosabb változókra variációs együtthatókat, Gini-indexeket és kvantiliseket is számítottam. Például az egy főre jutó nettó személyes kiadások súlyozott (egyének szintjén számított, tehát a háztartásnagysággal is súlyozott) Gini-indexe 1991-ben 0,24 volt. De összehasonlítható egyéb források híján az eloszlásokra vonatkozó további eredményeket e tanulmányban nem tárgyaljuk.

*

A magyar háztartás-statisztika részletes és alapvetően megbízható információt nyújt a háztartások különféle társadalmi-gazdasági folyamatairól. Sajátos módszertanának és korlátainak ismeretében egyéb forrásokkal való összehasonlítása számos hasznos eredményt hozhat. A háztartás-statisztikai adatok kiegészítése, illetve korrekciója például megfelelő árindexekkel, átszámítási együtthatókkal, illetve a makro-statisztika összlakosságra vonatkozó „peremszámaival” lényegesen javíthatja ezen adatok felhasználhatóságának körét és minőségét. A külföldi szakértők által is nagyra értékelt és 1991-től már minden évben sorra kerülő magyarországi háztartás-statisztikai felvétel napjainkban további jelentős fejlődésen megy keresztül, és így a gazdaságstatisztikának még fontosabb és integráns részévé válik.

IRODALOM

- [1] *Atkinson, A.—Micklewright, J.*: On the reliability of income data in the Family Expenditure survey 1970—1977. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A.* 1983.
- [2] *Atkinson, A.—Micklewright, J.*: Economic transformation in Eastern Europe and the distribution of income. Cambridge University Press. Cambridge. 1992. 448 old.
- [3] *Bedekovics István*: A háztartási szektor elszámolásának új módszertana. *Statisztikai Szemle.* 1994. évi 7. sz. 530—546. old.
- [4] Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok, 1., 3. jelentés. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem — TÁRKI (Társadalom Kutatási Informatikai Egyesülés). Budapest. 1993. 156 old.
- [5] *Jarvis, S.*: An evaluation of the 1987 Hungarian Income Survey — Thesis. (Kézirat.)
- [6] *Pudney, S.*: Income inequality in Hungary: A comparative analysis of households and enterprise survey data. (Kézirat.)
- [7] *Szivós Péter*: Vertical und horizontal inequality in Hungary in the early '90s. (Kézirat.)
- [8] *Szivós Péter*: Jövedelmek és jövedelemegyenlőtlenségek alakulása az utóbbi néhány évben. *INFO-Társadalomtudomány,* 1994. április. 21—28. old.
- [9] *Walle, D. van de—Gautam, M.*: The Hungarian household budget survey panel: 1987—1989. (Kézirat.)

TÁRGYSZÓ: Háztartás-statisztika.

SUMMARY

The Hungarian Household Budget Surveys which are based on a 0.3 percent sample of the household population cover a wide range of socio-economic data. Much of this information can not be found in other sources. These data highlight the complex background of various social groups which are affected by the main economic changes and taxation and social policy. However, the HBS sample is not proportional or representative in every sense. This is due to the sampling process and the deficiencies of the information provided by households. The article investigates the validity and usefulness of the HBS in a number of ways. After outlining the sampling method, the article compares the data of the 1989 and 1991 HBS with corresponding data of other statistical sources, whilst highlighting the methodological differences which partly explain their differences. The study shows that most of the demographic and housing indicators, earnings and deductions and expenditures on food, household fuel and clothing are fairly well represented in the HBS. Conversely fringe benefits, entrepreneurial income, sick pay, income support and other consumption expenditure is seriously underreported or the related groups are underrepresented. The study concludes that given the developments in the methodology of the surveys, the HBS will continue to provide a valuable source of data which is becoming more integrated into the system of economic statistics.

MAGYARORSZÁG LAKOSSÁGI FOGYASZTÁSA NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁSBAN

JÁVORSZKYNÉ NAGY ANIKÓ

Ez a dolgozat a magyar lakosság fogyasztásának szerkezetét és színvonalát mutatja be európai környezetbe helyezve. Erre az ad lehetőséget, hogy Magyarország 1968 óta részt vesz az ENSZ Nemzetközi Összehasonlítási Programjában (ICP), pontosabban annak az Európára vonatkozó rész-összehasonlításában, az ECP-ben (European Comparison Project). Tehát több mint 20 éve birtokunkban van egy nemzetközi megméréstetésre alkalmas, egyre finomodó eszköz.

Az összehasonlítás módszere

Az ECP feladata, a bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) és fő aggregátumainak (lakossági fogyasztás, közösségi fogyasztás, beruházás, export-import egyenleg, készletváltozás) nemzetközi összehasonlítása. Országok értékeinek összevetésekor mindenképpen szükség van valamilyen közös nevezőre, amely legkézenfekvőbbben a hivatalos valutaárfolyam. Az árfolyamnak azonban, számos egyéb mellett, legnagyobb hibája, hogy nem tükrözi a valóságos és elsősorban a belpiaci vásárlóerő-arányokat. Az ECP a nemzeti adatokat a belpiaci árak összehasonlításán alapuló vásárlóerőparitás-számítással teszi összemérhetővé. Mivel ez hosszú tartó, több fázisból álló feladat, a nemzeti statisztikai hivatalok munkáján kívül szükség van számos nemzetközi szervezet — ENSZ, Európai Gazdasági Közösség (EGK), a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) —, valamint a Kelet-Európában betöltött központi szerepe miatt az Osztrák Statisztikai Hivatal koordináló munkájára is.

Az ECP módszere röviden összefoglalva a következő:

- a GDP felhasználási oldalának felbontása 200—300 ún. alapsoportra (ebből 150—250 származhat a lakossági fogyasztás köréből, régióktól függetlenül);
- a többé-kevésbé homogén alapsoportokon belül reprezentáns javak és szolgáltatások (2000—2500) országokénti beárazása, majd országok közötti vásárlóerő-paritások képzése;
- az alapsoportok paritásának aggregációja az értéksúlyok segítségével;
- a paritások alapján reálértékek és országok közötti volumenindexek számítása az aggregátumok különböző szintjén és a GDP egészére.

Mielőtt a számszerű eredmények értékelésére rátérnék, célszerű néhány fogalmi kérdést tisztázni. Az ECP szerinti lakossági fogyasztás sajátosságai:

— a teljes lakossági fogyasztást ún. nemzeti (national) koncepcióban veszi számba, a részletező fogyasztási csoportok adatai azonban ún. hazai (domestic) koncepció szerinti fogyasztásnak felelnek meg (a kettő különbségét a turizmus egyenlege adja: ha az adott ország nagy idegenforgalmi aktívummal rendelkezik, akkor a „hazai” koncepciónak megfelelő fogyasztás a nagyobb, ha negatív az idegenforgalom egyenlege, akkor pedig a „nemzeti” fogyasztás); a kétféle fogyasztás országokénti, Ausztriához viszonyított színvonalát az 1. tábla mutatja be;

— az ECP a Magyarországon korábban is használt legszélesebb fogyasztási kör, a „tényleges (actual) fogyasztás” koncepcióját követi, amely a lakosság által igénybe vett, de az állam által finanszírozott egészségügyi, kulturális és jóléti szolgáltatásokat is lakossági fogyasztásnak tekinti.

1. tábla

Az egy lakosra jutó fogyasztás a kétféle koncepcióban és a turizmus részesedése a fogyasztásból

Ország	Nemzeti fogyasztás	Hazai fogyasztás	Turistaforgalom részesedése a fogyasztásból*
	Index: Ausztria = 100,0		
Svájc	121,8	116,9	– 1,0
Luxemburg	123,4	120,6	– 2,8
Német Szövetségi Köztársaság	111,6	106,1	0,0
Franciaország	112,3	107,7	– 0,9
Svédország	109,0	102,3	1,2
Dánia	107,1	101,9	– 0,1
Ausztria	100,0	100,0	– 5,2
Finnország	96,2	89,8	1,7
Izland	106,7	98,3	3,0
Belgium	104,6	98,9	0,4
Norvégia	88,5	82,0	2,6
Olaszország	108,1	103,5	– 0,8
Egyesült Királyság	111,2	105,6	0,0
Hollandia	94,9	88,7	1,6
Spanyolország	73,9	73,1	– 4,1
Írország	63,6	59,8	1,0
Portugália	60,7	60,1	– 4,2
Cseh és Szlovák Köztársaság	50,4	48,1	– 0,4
Görögország	53,3	52,1	– 2,7
Szovjetunió	34,3	32,6	0,0
<i>Magyarország</i>	42,8	40,6	0,2
Jugoszlávia	39,0	37,7	– 1,7
Lengyelország	27,8	26,4	0,0
Törökország	28,2	26,8	0,0
Románia	28,6	27,1	0,0

* A negatív adatok azt jelzik, hogy a nemzeti fogyasztás kisebb, mint a hazai az adott országokban (nagy az idegenforgalmi aktívum).

A reálérték olyan közös, tetszőlegesen kiválasztott valutát jelent, amely mint mértékegység az adott valuta általános vásárlóerejének felel meg, de az összehasonlításban részt vevő valamennyi ország általános árányait is megtestesíti. Európában a reálértékeket nemzetközi schillingben (AS-I) fejezik ki, a volumenindexek pedig Ausztriához viszonyítják az országokat.

Annak ellenére, hogy a reálértékek is hasznos információk forrásai, az ECP leggyakrabban idézett és talán leginkább közérthető outputja a GDP és aggregátumainak Ausztriához viszonyított (Ausztria színvonala = 100) egy lakosra jutó volumenindexei, amelyek az országok fogyasztásának színvonalbeli különbségeit mutatják, de a módszertanból adódóan ez a volumenindex bármely más ország százalékában is kifejezhető.

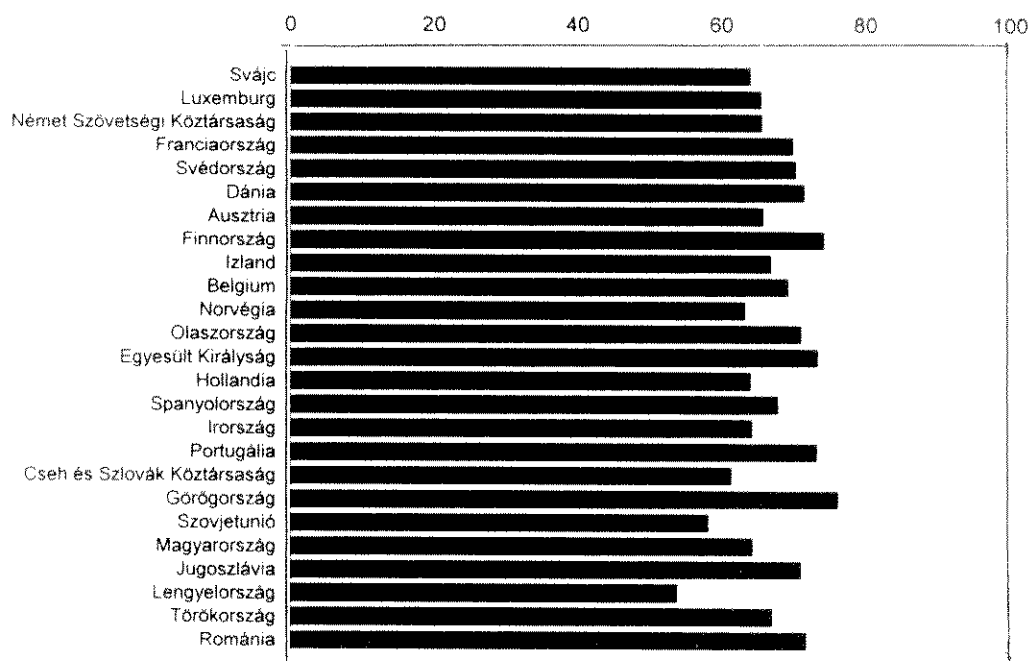
A relatív árak, illetve a relatív árindexek azt jelzik, hogy az egyes országok belső árarányai milyen irányban és milyen mértékben térnek el egymástól, továbbá azt, hogy az egyes országok globális vásárlóereje között milyen különbségek vannak. A relatív árak számításának alapja a nemzeti és a nemzetközi árszerkezet egybevetése.

Az ECP utolsó vizsgálata az 1990-es állapotokat tükrözi. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1994 elején adta ki összefoglalóját „A bruttó hazai termék európai összehasonlítása, 1990” (Budapest, 1994.) címmel, amely az eredmények elemzése mellett a módszertant is részletesen tárgyalta. Ez a kiadvány az alapja az alábbi elemzésnek, amely az egy lakosra jutó volumennek, az árak, árarányok és a szerkezet alapján elemzi a magyar lakossági fogyasztást.

Színvonal (árak és szerkezet)

A lakossági fogyasztás vizsgálata önmagában is érdekes, de jelentőségét az is növeli, hogy ez a bruttó hazai termék legnagyobb súlyú összetevője.

*1. ábra. A lakossági fogyasztás részesedése a GDP-ből
a nemzeti valuta alapján
(Index: GDP = 100,0)*

Mint azt az 1. ábra szemlélteti, Lengyelország és a Szovjetunió kivételével valamennyi európai országban a lakossági fogyasztás a GDP 60–75 százalékát tette ki.

A 2. tábla az ECP-ben részt vevő országok lakossági fogyasztásának Ausztriához viszonyított színvonalát, valamint relatív árindexeit (GDP árszintje = 100) mutatja be.

Az egy lakosra jutó színvonal tekintetében nagyon szétszakadt a mezőny. A rangsor elején álló Luxemburg lakossági fogyasztása az ausztriainak 1,23-szorosa, míg az utolsó helyen álló Lengyelorszáé még annak egyharmadát sem éri el, csupán 27,8 százaléka.

2. tábla

A lakossági fogyasztás relatív színvonala és relatív árindexe

Ország	Az egy lakosra jutó nemzeti lakossági fogyasztás (Index: Ausztria = 100,0)	A lakossági fogyasztás relatív árindexe (a GDP relatív árszintje = 100,0)
Luxemburg	123,4	94,1
Svájc	121,8	101,3
Franciaország	112,3	99,3
Német Szövetségi Köztársaság	111,6	98,3
Egyesült Királyság	111,2	96,3
Svédország	109,0	101,3
Olaszország	108,1	96,4
Dánia	107,1	102,9
Izland	106,7	105,6
Belgium	104,6	99,4
Ausztria	100,0	100,0
Finnország	96,2	105,4
Hollandia	94,9	97,4
Norvégia	88,5	107,1
Spanyolország	73,9	99,1
Írország	63,6	98,6
Portugália	60,7	97,1
Görögország	53,3	96,2
Cseh és Szlovák Köztársaság	50,4	93,3
<i>Magyarország</i>	42,8	86,3
Jugoszlávia	39,0	90,0
Szovjetunió	34,3	106,0
Románia	28,6*	78,6
Törökország	28,2	100,0
Lengyelország	27,8	89,7

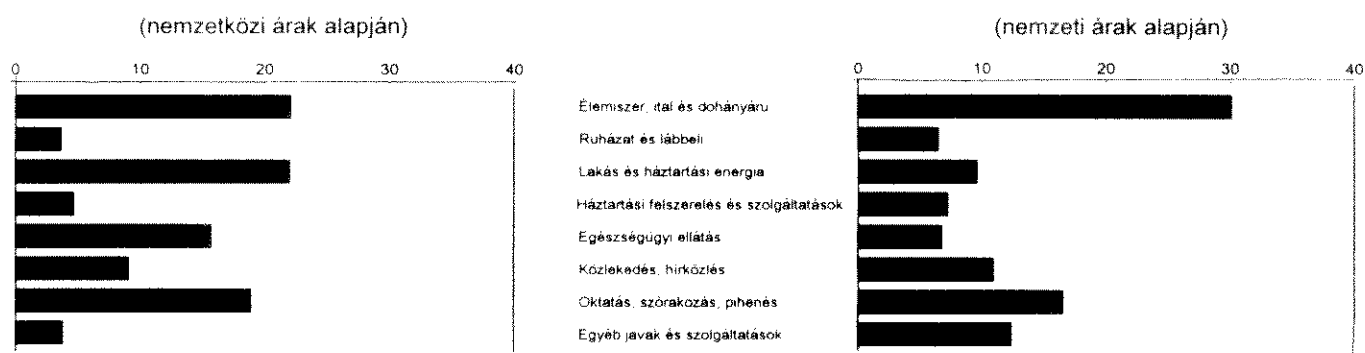
Magyarország 43 százalékos volumenindexével a 20. helyen állt Európában. A magyar fogyasztót bizonyára meglepő és mindenképpen magyarázatot igénylő tény, hogy Románia után a második legolcsóbb ország voltunk 1990-ben Európában. Ez természetesen relatív olcsóságot jelent a GDP-n belül, mivel a GDP árszintjének csak 86 százalékát teszi ki a lakossági fogyasztás árszintje. A beruházók (azaz a GDP második legnagyobb súlyú összetevője) számára viszont Magyarország kifejezetten drága ország.

A szerkezetet vizsgálhatjuk nemzeti és nemzetközi árak alapján. Az előbbi a hazai, az utóbbi az európai átlagos árarányokat fejezi ki. Forintban számolva például a magyar lakossági fogyasztás a GDP 64,4, nemzetközi schillingben 74,6 százalékát tette ki. Ez is arra utal, hogy 1990-ben a magyar lakossági fogyasztás relatíve olcsó volt.

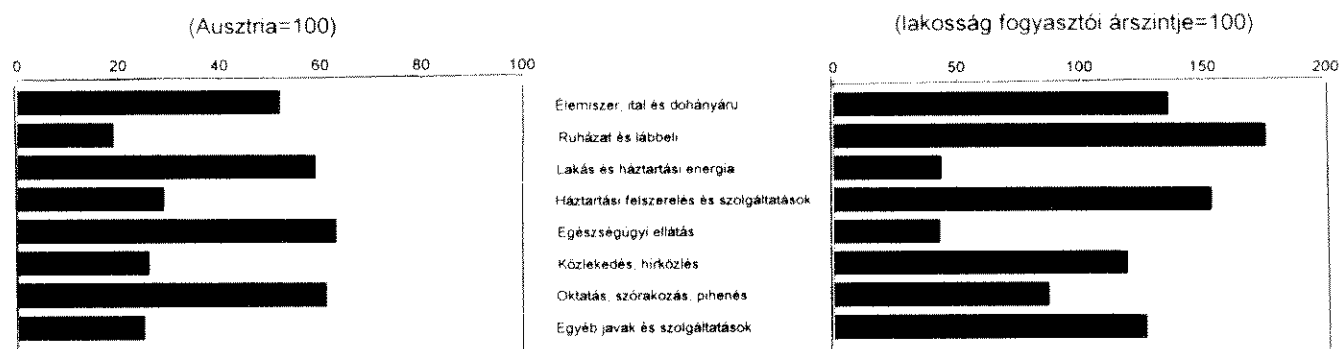
Színvonal, az árak és a szerkezet kapcsolata a magyar lakossági fogyasztásban

Az ECP a lakossági fogyasztást nyolc fogyasztási főcsoportba sorolja. Ezek részese-
dését a magyar lakossági fogyasztásból a 2. ábra mutatja be nemzeti és a nemzetközi
árak alapján egyaránt.¹ Ezt az ábrát érdemes együtt vizsgálni a 3. ábrával, amely a
relatív árak és a volumenek kapcsolatát érzékelteti.

2. ábra. A magyar lakossági fogyasztás szerkezete

3. ábra. A fogyasztási főcsoportok volumenindexei és relatív árindexei

A forint és a nemzetközi schilling alapján előállt szerkezet egészen eltérő képet mutatott. Az Élelmiszer, ital, dohányáru, a Ruházat és lábbeli, a Háztartási felszerelések és szolgáltatások, valamint a Közlekedés, hírközlés főcsoportok a forint alapján számított szerkezetben nagyobb arányt képviseltek, mint a nemzetközi árak alapján számítottban. (Az Egyéb javak és szolgáltatások esetében is igaz ez a megállapítás, de a statisztikai eltérés torzítása miatt nem érdemes kiemelni.) Ez azt jelenti, hogy az ezekbe a főcsoportokba tartozó cikkek viszonylag drágák voltak Magyarországon. Relatív árindexük a lakossági fogyasztás árszintjét képviselő 100 százalék felett volt.

Figyeljük meg ezzel összefüggésben, hogyan alakult a lakossági fogyasztás volumene. Az Élelmiszer, ital, dohányáru fogyasztása magas volt, mivel ide a lakosság alapvető szükségleteit kielégítő termékek tartoznak, ezáltal alig van lehetőség a takarékoskodásra, vagyis rugalmatlanok az árváltozásra. A másik három „drága” főcsoportbeli cikkből azonban nagyon keveset fogyasztottunk. A rendkívül olcsónak számító Lakás és háztartási energia, Egészségügyi ellátás, valamint Oktatás, szórakozás, pihenés főcsoportokban volt 1990-ben a legmagasabb a fogyasztás volumene Magyarországon. A többé-kevésbé ár rugalmas fogyasztási csoportoknál érvényesül az ár—volumen összefüggés: ha valami drága, abból kevesebbet fogyasztanak.

¹ A reálérték számításánál 1990-ben alkalmazott módszer nem biztosítja az additivitást, ezért a nemzetközi schilling alapján előállított megoszlásnál az Egyéb javak és szolgáltatások főcsoportja a statisztikai eltérést is tartalmazza.

Az Egészségügyi ellátás relatív színvonalával a tizenötödikek, az Oktatás, szórakozás, pihenés és a Lakás és háztartási energia fogyasztásával a tizennyolcadikak, az Élelmiszer, ital, dohányáru fogyasztásával a huszadikak voltunk Európában. A Közlekedés, hírközlés, valamint az Egyéb javak és szolgáltatások huszonegyedik helye a hazai lakossági fogyasztás helyezésével megegyező. A Háztartási felszerelések és szolgáltatások fogyasztásában elért huszonharmadik és a Ruházat és lábbeli fogyasztásában elért huszonnegyedik hely fogyasztásunk rendkívül alacsony színvonalat jelzi.

A főcsoportok részletes jellemzése

1. Az *Élelmiszer, ital, dohányáru* főcsoportban az élelmiszerek súlya volt a legnagyobb (74,1%), relatív áraik ezért közel állnak a csoport összesenjéhez. (Lásd a 3. táblát.) Ausztria fogyasztását a dohányárak terén közelítjük meg leginkább, ezek relatíve olcsók is a csoporton belül. Az elfogyasztott italok 90 százalékát az alkoholtartalmúak adják. Ezek fogyasztásában jóval inkább (62%) megközelítjük az osztrák színvonalat, mint a nem alkoholtartalmúak terén.

3. tábla

Az élelmiszer, ital és dohányáru egy lakosra jutó fogyasztása

Mutató	Élelmiszer	Ital	Dohányáru	Összesen
Volumenindex (Ausztria = 100,0)	49,4	53,6	77,4	52,2
Megoszlás (nemzeti árak alapján)	74,1	17,9	8,0	100,0
Relatív árak* (Összesen = 100,0)	101,0	134,5	56,2	100,0

* Itt és a következőkben az adott fogyasztási főcsoport árszintjéhez viszonyítva.

Az élelmiszerek közül hússra, tejtermékre, zöldségre és gyümölcsre adtak ki a legtöbbet a magyarok (lásd a 4. táblát), relatív ára ezeknek volt a legalacsonyabb.

4. tábla

Az élelmiszerek egy lakosra jutó fogyasztása

Mutató	Kenyér, cereáliák	Hús	Hal	Tej, sajt, tojás	Olajok, zsírok	Gyümölcs, zöldség	Egyéb	Összesen
Volumenindex (Ausztria = 100,0)	38,5	62,2	21,2	65,8	40,0	50,5	35,4	49,4
Megoszlás (nemzeti árak alapján)	11,8	32,3	1,0	17,0	5,1	16,9	15,9	100,0
Relatív árak (Összesen = 100,0)	101,8	93,9	108,9	89,0	116,0	85,9	134,2	100,0

Ausziát leginkább a tejtermékek és a hús fogyasztásában, legkevésbé a halfogyasztásban közelítettük meg. Meglepő az osztrák színvonalnak még a felét (39%) sem kitevő kenyér- és cereália-fogyasztás. Ezen belül a különböző lisztféleségek fo-

gyasztása gyakorlatilag megegyezik az osztrákokéval, a kenyéré (különösen a barna) és pékáruké viszont jóval alatta marad.

2. *A Ruházat és lábbeli főcsoportban* utolsó előttiek voltunk Európában, csak Lengyelország állt mögöttünk. Ez volt a legdrágább magyarországi fogyasztási főcsoport (175,4 százalék a lakossági fogyasztás árszintjének százalékában). Az életszínvonal csökkenése következtében a lakosság legelőbb valószínűleg ruházati vásárlásait csökkentette.

3. *A Lakás és háztartási energia főcsoportnak* az árszintje — az 1990-ben még működő támogatási rendszernek köszönhetően — volt a legalacsonyabb a fogyasztási főcsoportok közül. Ennek megfelelően a fogyasztás színvonala magas volt, különösen az energiafogyasztásé, amelyben csaknem (88%) elértük az osztrák színvonalat. A magyarországi Lakás és háztartási energia főcsoport egy lakosra jutó fogyasztása 59,3 százaléka (ezen belül a lakásköltségeké 50,1 százaléka) az ausztriainak. A relatív árak színvonala a főcsoport esetében a két országban megegyezik, illetve a lakásköltségek csak 91,6 százaléka a szomszédos Ausztriáénak.

4. *A Háztartási felszerelések és szolgáltatások* fogyasztási főcsoport fogyasztásának színvonala a magas árak miatt alacsony volt 1990-ben. A csoport forgalmának több mint 90 százalékát a relatíve drága bútorok és háztartási gépek, azaz a tartós fogyasztási cikkek tették ki.

5. tábla

A háztartási felszerelések és szolgáltatások egy lakosra jutó színvonala

Mutató	Bútor és háztartási berendezések	Háztartási textíliák	Nagyobb háztartási gépek	Egyéb háztartási javak és szolgáltatások	Összesen
Volumenindex (Ausztria = 100,0)	18,4	37,5	34,9	45,0	29,4
Megoszlás (nemzeti árak alapján)	31,0	8,2	26,6	34,1	100,0
Relatív árak (Összesen = 100,0)	102,3	78,4	105,0	101,6	100,0

5. *Az Egészségügyi ellátás* főcsoport lakossági fogyasztásának nemzetközi összehasonlítása az ECP általános módszertanától eltérő kezelést igényel, amelynek még ma is vannak bizonytalan pontjai. Ennek előrebocsátásával állapítható meg, hogy a magyar fogyasztás ebben a főcsoportban közelítette meg leginkább (62,8%) Ausztria színvonalát. (Lásd a 8. táblát.) Egész Európában Magyarországon volt a legnagyobb az egészségügynek a fogyasztáson belüli aránya. A relatív árszint alacsony volt, a még működő állami támogatás miatt.

6. *A Közlekedés, hírközlés* csoport volumenindexe alacsony, relatív ára magas volt. (Lásd a 6. táblát.)

A részletesebb csoportok közül figyelemreméltóan alacsony volt a járművásárlás színvonala, ami a magas árszínvonal következménye. Mivel a lakosságnak új járművek vásárlására nem tellett, a régieket volt kénytelen tovább használni. Ezért lett igen magas a járművek üzemeltetésére fordított kiadások aránya. Legkevesebbet a hírközlésre költött a lakosság, valószínűleg azért, mert ez a szolgáltatás 1990-ben még nagyon olcsó volt.

6. tábla

A közlekedés és hírközlés egy lakosra jutó színvonala

Mutató	Járművásárlás		Vásárolt szállítási szolgáltatás	Hírközlés	Összesen
	Járművek üzemeltetése				
Volumenindex (Ausztria = 100,0) . . .	13,3	30,8	48,4	20,3	25,9
Megoszlás (nemzeti árak alapján) . . .	26,2	47,7	21,4	4,7	100,0
Relatív árak (Összesen = 100,0)	184,4	85,0	80,7	51,9	100,0

E főcsoportban Ausztriához legközelebb a szállítási szolgáltatások felhasználásában állunk (48,4%), mivel a tömegközlekedés sokkal olcsóbb volt, mint a jármű megvásárlása és fenntartása.

7. Az *Oktatás, szórakozás, pihenés* főcsoport jelentőségét jelzi, hogy a fogyasztáson belüli súlyát tekintve a második helyet foglalta el Magyarországon, de így volt ez a többi európai országban is. A szórakozási célt szolgáló javak fogyasztásában messze elmaradtunk Ausztriától. E javak közé ugyanis jórészt tartós fogyasztási cikkek tartoznak, amelyek Magyarországon 1990-ben relatíve drágák voltak, és ezekre csak akkor költ a lakosság, ha „szabad” pénzeszközei vannak. A többi alcsoport fogyasztásában megközelítettük az osztrák fogyasztás színvonalát.

7. tábla

Az oktatás, szórakozás, pihenés egy lakosra jutó színvonala

Mutató	Szórakozási célt szolgáló		Könyvek, folyóiratok	Oktatás	Összesen
	javak	szolgáltatások			
Volumenindex (Ausztria = 100,0) . . .	21,4	99,7	92,2	78,4	60,7
Megoszlás (nemzeti árak alapján) . . .	15,5	22,5	8,7	53,3	100,0
Relatív árak (Összesen = 100,0)	245,0	84,0	92,1	69,4	100,0

8. Az *Egyéb javak és szolgáltatások* fogyasztása lényegében maradék tétel (a statisztikai eltérést is tartalmazza), melyből az éttermi és szállodai fogyasztás érdemel leginkább figyelmet. A viszonyítási alapot, az ausztriai volument csak Svájc és az Egyesült Királyság lakossági fogyasztása múlta felül Európában. Magyarországot volumenindexe (17,3%) a huszonkettedik helyre sorolta.

Magyarország helye Európában

A 8. tábla a nyolc fogyasztási főcsoportot a magyar fogyasztási színvonal sorrendjében tünteti fel.

Az ECP-ben részt vevő 25 ország közül a lakossági fogyasztás volumene alapján Magyarország 1990-ben a 20. helyen állt Európában. (Lásd a 2. táblát.) Leginkább az egészségügy területén közelítette meg Ausztria és a 25 ország átlagát, és legnagyobb mértékben a ruházat és lábbeli fogyasztásában maradtunk el tőle. (Az előbbiben 15.-ek, az utóbbiban 24.-ek vagyunk a vizsgált 25 ország között.)

A hazai lakossági fogyasztás egy lakosra jutó volumenindexei és relatív árindexei

Fogyasztási főcsoport	Volumenindex			Relatív árindex (lakossági fogyasztás árindexe = 100)
	Ausztria = 100	25 ország átlaga = 100	Magyarország helye az országok sorrendjében	
Egészségügyi ellátás	63	96	15	43
Lakás és háztartási energia	59	92	18	44
Oktatás, szórakozás, pihenés	61	79	18	87
Élelmiszer, ital, dohányáru	52	76	20	136
Közlekedés, hírközlés	26	54	21	119
Háztartási felszerelés és szolgáltatás	29	49	23	153
Egyéb javak és szolgáltatások	25	45	21	127
Ruházat és lábbeli	19	37	24	175
<i>Lakossági fogyasztás összesen</i>	<i>41</i>	<i>67</i>	<i>20</i>	<i>100</i>

*

Elmondható tehát, hogy a magyar lakossági fogyasztás alakulásában az ár—volumen összefüggésnek nagy szerepe van. Az 1990-ben még többé-kevésbé támogatott, ezáltal relatíve alacsony áron kapható termékek, fogyasztási főcsoportok fogyasztásában közelítettük meg leginkább az európai színvonalat. Az életszínvonal csökkenése azonban már ekkor is megmutatkozott a tartós fogyasztási cikkek, a ruházat és lábbeli és némileg meglepő módon az élelmiszer-vásárlások csökkenésében.

TÁRGYSZÓ: Fogyasztás. Nemzetközi statisztika.

SUMMARY

The authoress shows the structure and the level of the private consumption in Hungary embedded in the European environment. Hungary has taken part in the UN International Comparison Project (ICP), more precisely in its European subprogramme (European Comparison Project) since 1968.

The study takes private consumption out of the comparison of Gross Domestic Product (GDP) and that of its main components, then shows it in details.

The study informs also about the volume and characteristics of private consumption in Hungary at the beginning of the change of regime in the country. Hungarian data are compared with those of Austria, namely with a country of similar size.

A FŐVÁROSI ÉS A PEST MEGYEI IPAR SZERVEZETI MEGÚJULÁSA*

DR. KISS ÉVA

Az elmúlt évtizedekben a magyar ipart a szervezeti és irányítási túlcentralizáltság jellemezte, amely erőteljes térbeli koncentrációval párosult. Az északkeleti-délnyugati irányban húzódó ipari tengelyen kívül csak néhány nagyobb város rendelkezett számottevő iparral. E sávon belül óriásként emelkedett ki Budapest és ennél egy kicsit kevésbé, tágabb környezetének, Pest megyének az ipara. Ez a térség — különösen a főváros — mindig meghatározó szerepet játszott az ország gazdasági életében, amit számos tényező (jó közlekedésföldrajzi fekvés, történelmi gyökerek, innovációs intézmények jelenléte, képzett munkaerő, fogyasztópiac, tőkekoncentráció, kooperációs kapcsolatok stb.) is elősegített. Budapestnek mint központnak a kedvező hatása főleg a megye fővároshoz közelebb levő területén, a megye centrumában volt szembetűnő, és kevésbé a távolabbi területeken, a megye perifériáin.

Az 1980-as évtized második felére nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar gazdaság felemelkedésének döntő feltétele az ipar teljes megújulása. Ugyanis az 1948 után kialakított iparszervezeti típusok, a méretstruktúra, valamint a szervezetek közötti kapcsolatok rendje alapvetően megnehezítik az újdonságok befogadását. Olyan szervezeti formákra van szükség, amelyek az eddigieknél hatékonyabb termelést biztosítanak és a termelőerőknek jobban megfelelnek. Tarthatatlan a túlméretezett vállalati struktúra, a nagyfokú centralizáció és térbeli koncentráció, a korszerűtlen ágazati és termékszerkezet.

A tanulmány célja az ipar 1990 és 1992 közötti szervezeti megújulásának a nyomon követése és az abban részt vevő cégek néhány jellemzőjének (alapítás éve, alkalmazottak száma, tőkenagyság, kereskedelmi kapcsolatok) bemutatása a fővárosi és a Pest megyei ipar példáján, összevetve azokat az országos tendenciákkal. Az itteni változásoknak az ismerete egyfelől azért elengedhetetlen, mert ez a térség kiemelkedő helyet foglal el hazánk gazdasági életében. Csökkenő súlya ellenére is az ország legfontosabb ipari körzete, a leginnovatívabb, kihívásokra leggyorsabban reagáló területe, így kisugárzása alapjaiban befolyásolhatja az ország más részeinek sorsát. Másfelől azért, mert — tágabb értelemben véve — mint a Kárpát-medence legdinamikusabban fejlődő területe jöhet számításba, s ezáltal hatása az országhatáron túl is érvényesülhet.

* A vizsgálatot az MTA-Sasakawa Alapítvány támogatta. Az Alapítványnak ezúton is köszönetemet fejezem ki.

A reprezentatív vizsgálat adatbázisát az Ipari almanach 1991. és 1992. évi kötetei szolgáltatták, amelyekben a kutatott terület (Budapest és Pest megye) ipari cégeinek mintegy 40 százalékaról álltak rendelkezésre adatok. (Ez az ország valamennyi ipari cégének közel egyötödét jelentette.) Bár a különböző szervezeti formáknak és a cégek jellemzőinek ismertetésekor általában ennél kisebb (20—30 százalékos) mintára lehetett támaszkodni az egyes cégek által közölt eltérő mélységű információ miatt, e forrás mégis alkalmasnak bizonyult bizonyos folyamatok felfedezésére és néhány jelenség leírására.¹ Az egyszerűbb matematikai módszerek alkalmazása mellett az adatok feldolgozásának legfontosabb eszköze a grafikus ábrázolás volt.

A MAGYAR IPAR SZERVEZETI FEJLŐDÉSE

A jelenlegi folyamatok teljesebb értelmezése megköveteli az ipar szervezetét alakító eddigi legfontosabb lépések vázlatos áttekintését.

Az első világháború előtt — hasonlóan a fejlett nyugati országokhoz — a magyar ipar legfejlettebb ágazataiban is meghatározóvá váltak a legkorszerűbb vállalati szervezeti formák és vezetési-igazgatási típusok, de a többi szektorban fennmaradtak a korai kapitalizmusra jellemzők is. A két világháború között ez a felemás helyzet konzerválódott. Majd 1945 után a szervezatkorszerűsítés folyamata teljes mértékben elkanyarodott a fejlett országokban megfigyelhetőktől. Ugyanis Magyarországon a vállalatok állami tulajdonba kerültek, így önállóságuk formálissá vált, funkcióik beszűkültek, főleg a termelésre korlátozódtak; a kisipar, a kisüzemek gyakorlatilag eltűntek, a vegyes vállalatok megszűntek.〈7〉

A második világháború utáni időszakban a magyar ipar szervezetét, a vállalatok struktúráját három nagy szervezeti, illetve szervezeti-területi centralizációs hullám érintette. Az első 1945 után, amikor az államosítással egyidejűleg radikálisan átszervezett vállalatokat rendkívül centralizált szervezeti egységbe tömörítették. Így azok a direkt állami irányításnak váltak a részeivé, miközben átlagos nagyságuk is megkétszereződött.〈10〉 A második 1962 és 1964 között ment végbe, amikor az azonos ágazatú, méretű, jobbra azonos régióba tartozó vállalatok összevonására, a trösztök létrehozására kívülről és felülről érkeztek a rendelkezések, ami a vállalatok átlagos létszámának újabb megkétszereződését eredményezte. A harmadik nagy centralizációs hullámra 1972 és 1977 között került sor, amikor a nagyvállalatok a kis- és közepméretű állami vállalatokat beolvasztották. Egészségtelen, erősen torzult vállalati struktúra jött létre, mert növekedett a felső és csökkent az alsó mérettartományokba tartozó vállalatok száma.〈3〉 Ugyanakkor felgyorsult a több telephelyes vállalati formának az elterjedése, ami az iparirányítás centralizációjának erősödését vonta maga után. Bár a „fejére állított piramis” talpra állítására történtek kísérletek az 1968-as reformok idején és az 1980-as évek elején, de látványosabb változások csak az utóbbi években következtek be. Hozzájárult ehhez az 1989-től életbe lépett 1988. évi VI., a gazdasági társaságokról szóló törvény, amely az elnagyolt, túlméretezett vállalati struktúra „lebontásához” megadta a jogi kereteket.

¹ Mivel a kutatás kezdetekor még a régi Tevékenységek Ágazati Osztályozási Rendszere (TEÁOR) volt érvényben, és az új TEÁOR-nak a bevezetésére csak 1992. január elsejétől került sor, ezért kizárólag azok a cégek vettek részt a felmérésben, amelyek az előbbi alapján az iparhoz sorolhatók voltak.

A társasági törvény megalkotása több szempontból is lényeges. A tőkeáramlás liberalizálása által elősegíti az egyéni megtakarításoknak és a külföldi működőtőkének a gazdaságba való bekapcsolását. Ez egyfelől a gazdálkodó szervezetek számának növekedését és sokféleségét eredményezi, másfelől olyan pótlólagos tőkéhez juttatja a vállalatokat, amely kedvezően befolyásolja az ipar szerkezetváltását. Továbbá hozzájárul a nemzetgazdaság jövedelemtermelő képességének javulásához, a piaci jellegű termelési-értékesítési együttműködés fejlődéséhez, a társadalmi tulajdon hatékonyabb hasznosításához, a tulajdonviszonyok rendezéséhez is.

I. tábla

A gazdasági szervezetek száma és aránya gazdálkodási formák szerint, 1989–1992

Gazdálkodási forma	Száma	Aránya (százalék)	Száma	Aránya (százalék)	Száma	Aránya (százalék)	Száma	Aránya (százalék)
	1989-ben		1990-ben		1991-ben		1992-ben	
Jogi személyiségű gazdasági szervezet	15 235	100	29 470	100	52 756	100	69 386	100
Ebből:								
vállalat	2 400	16	2 363	8	2 233	4	1 733	2
szövetkezet	7 644	50	7 706	26	7 828	15	8 290	12
Jogi személyiségű gazdasági társaság	5 191	34	19 401	66	42 695	81	59 363	86
Ebből:								
korlátolt felelősségű társaság	4 484	86	18 317	94	41 204	96	57 262	96
részvénytársaság	307	14	646	6	1 072	4	1 712	4
Jogi személyiség nélküli gazdasági társaság	24 143	100	34 095	100	52 136	100	70 597	100
Ebből:								
közkereseti társaság	203	1	418	1	463	1	1 187	2
gazdasági munkaközösség	15 976	66	20 600	61	19 999	38	17 595	25
betéti társaság	1 162	5	5 789	17	22 977	44	41 218	58
egyéb	6 802	28	7 288	21	8 697	17	10 597	15
Egyéni vállalkozás	320 619	100	393 450	100	510 459	100	606 207	100
Költségvetési, társadalombiztosítási és egyéb (nem nyereségérdekeltségű) szervezet	31 200	100	38 300	100	43 322	100	48 982	100

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 65. old.

A modern társasági jogokkal összhangban a magyar társasági jog is alkalmazza a társaságiforma-kényszer elvét, azaz csak a törvényben szabályozott formákban jöhet-

nek létre gazdasági társaságok, amelyek 1989. január elejétől a következők lehetnek: közkereseti társaság (kkt.), gazdasági munkaközösség (gmk, amely a kkt. alfaja), betéti társaság (bt.), egyesülés, közös vállalat (kv.), korlátolt felelősségű társaság (kft.) és részvénytársaság (rt.).

Az utóbbi néhány évben a gazdasági társaságokkal erőteljesen kibővült a gazdasági szervezetek köre, s megszűnt a korábban domináns két kategóriának — a vállalatnak és a szövetkezetnek — az egyeduralma. 1989 és 1992 között ezeknek a jogi személyiségű gazdasági szervezetekből való részesedése 66 százalékról 14 százalékra esett vissza elsődlegesen a jogi személyiségű gazdasági társaságok előretörése miatt, amelyek jó részét a kft.-k tették ki. Ugyanezen idő alatt a jogi személyiség nélküli gazdasági szervezetek száma majdnem megháromszorozódott, az egyéni vállalkozóké pedig közel kétszeresére növekedett. (Lásd az 1. táblát.)

A nemzetgazdaság szervezeti megújulásának folyamatában számottevő különbségek figyelhetők meg a gazdasági szervezetek gazdasági ágak közötti megoszlását és területi elhelyezkedését tekintve. 1991-ben a jogi személyiségű gazdasági szervezetek 33 százaléka a kereskedelemben, 23 százaléka az iparban, 13 százaléka az építőiparban, 6 százaléka a mezőgazdaságban és a fennmaradó 25 százalék a többi ágban működött. Ez utóbbiak és a kereskedelem kivételével 1992-re mindegyik gazdasági ágban csökkent néhány százalékkal a számuk, ami elsődlegesen az ágak eltérő sajátosságaira vezethető vissza. Ugyanis az új típusú, előzmény nélküli cégek főleg a terciér szférában terjedtek gyorsan. Másfelől az iparban még sok olyan nagyvállalati központ létezik (például Kismotor- és Gépgyár, Üvegipari Művek, Csepel Művek, Vas- és Acélöntöde, Ganz Villamossági Művek), amelyek a közeljövőben megszűnnek és ezáltal tovább apasztják az ipari szervezetek számát.

2. tábla

Az ipari gazdasági szervezetek száma és aránya gazdálkodási formák szerint, 1990—1992

Gazdálkodási forma	Száma	Aránya (százalék)	Száma	Aránya (százalék)	Száma	Aránya (százalék)
	1990-ben		1991-ben		1992-ben	
Jogi személyiségű gazdasági szervezet	7 528	26	12 128	23	14 393	21
Ebből:						
vállalat	1 023	43	970	43	717	41
szövetkezet	1 558	20	1 562	20	1 563	19
Jogi személyiségű gazdasági társaság	4 947	25	9 596	22	12 112	20
Ebből:						
korlátolt felelősségű társaság	4 670	25	9 218	22	11 521	20
részvénytársaság	217	33	325	30	551	32
Egyéb jogi személyiségű gazdasági szervezet	—	—	—	—	1	0,7
Gazdasági munkaközösség	7 641	37	7 006	35	5 903	34
Egyéni vállalkozás	—	—	90 727	18	95 095	16

Forrás: Magyar statisztikai zsebkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993. 133. old.

A gazdasági szervezetek legnagyobb hányada Budapestre és környékére koncentráldott: 1990-ben a cégek 43 százaléka a fővárosban, 8 százaléka Pest megyében létesült. A nagyváros elsöprő fölénye mellett Pest megye értéke szinte eltörpül és a megyék szélsőértékeihez (Nógrád 1,6, Heves 1,8, Bács-Kiskun 4,0, Borsod-Abaúj-Zemplén 4,4 százalék) viszonyítva szintén kiugró. Ugyanez az óriási különbség érvényesült 1991 végén is, amikor a cégek fele Budapesten és Pest megyében működött, az ország többi részére viszont megyénként csak 1,5—4,1 százalékuk jutott. <17>

Az ipari cégeknek is a legnagyobb hányada a fővárosba és közelébe tömörült. 1991-ben hazánk valamennyi ipari cégének 38 százalékát a budapestiek tették ki, a pest megyeiek pedig a 12 százalékát, egy év múlva viszont már „csak” 37, illetve 10 százalékát adták.

A szervezeti átalakulás általában az innovációra fogékonyabb, az újra érzékenyebben reagáló térségekben, jobbra a nagyobb városokban és környezetükben következett be gyorsabban, míg a távoli, kevésbé fejlett perifériákon nemcsak később indult meg, hanem szerényebb mértékű is volt.

A BUDAPESTI ÉS A PEST MEGYEI IPAR SZERVEZETI ÁTALAKULÁSA

A vizsgált terület ipara szervezeti átalakulása térbeli folyamatának és főbb sajátosságainak bemutatásánál alapvetően a jogi személyiségű gazdasági szervezetekre támaszkodtam, mivel a rendelkezésre álló adatok döntően ezekre vonatkoztak. A legnagyobb hányaduk négy fő szervezeti típusba (kft., rt., vállalat, szövetkezet) tartozott, míg a fennmaradó néhány más jogi személyiségű szervezet az ötödik csoportba, az egyébhez került besorolásra, amelynek döntő többségét a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek alkották. Ezt a könnyebb áttekinthetőség, nagyon csekély egyedszámuk és az összesenből való szerény részesedésük indokolta.

3. tábla

A vizsgált ipari cégek szervezeti forma szerint Budapesten és Pest megyében, 1990—1992

Gazdálkodási forma	Budapesten			Pest megyében		
	1990-ben	1991-ben	1992-ben	1990-ben	1991-ben	1992-ben
Korlátolt felelősségű társaság	504	1 126	1 220	137	297	399
Részvénytársaság	61	108	140	10	13	20
Vállalat	186	233	115	18	9	19
Szövetkezet	165	281	228	26	76	90
Egyéb	179	144	197	51	56	42
Ebből:						
gazdasági munkaközösség	83	47	24	20	4	4
betéti társaság	27	12	100	9	5	18
<i>Összesen</i>	<i>1 095</i>	<i>1 892</i>	<i>1 900</i>	<i>242</i>	<i>451</i>	<i>570</i>

Forrás: Ipari almanach (Comp Almanach Kiadói Kft. Budapest.) 1991., 1992., 1993. évi kötetei.

A kilencvenes évtized elején az új jogi személyiségű gazdasági társaságok közül a korlátolt felelősségű társaságok száma gyarapodott a legnagyobb mértékben, nem-

csak az ország egészében, hanem a fővárosban és Pest megyében is, s arányuk 1992-ben már mindenhol elérte a 80 százalékot. A kft. nagy népszerűsége, gyors elszaporodása elsősorban legfőbb előnyének, a korlátolt felelősségnek köszönhető, mert a többi társasági formával ellentétben lehetővé teszi, hogy a tagok üzleti kockázatukat a befektetett tőkéjükre korlátozzák, továbbá annak, hogy a törzstőkének mindössze egymillió forintnak kell lennie, s egyetlen személy is alapíthatja. Belejátszott még ebbe a társadalom tudatában, szemléletében végbement átalakulás is, amely egyrészt a vállalkozókat is mindinkább elismeri és elfogadja, másrészt az a felismerés, hogy a piacgazdaság körülményei közepette nagyobb szerepe van az egyénnek saját sorsa irányításában, és csak azok tudnak „fennmaradni”, akik bátran mernek vállalkozni, kockáztatni. Ugyanakkor napjainkra az is nyilvánvalóvá lett, hogy nem lehet mindenkiből vállalkozó. A rátermettség, a felkészültség szempontjából vállalkozásra képesek körének és a rendelkezésre álló tőke mennyiségének beszűkülése miatt a kft.-k számában a közeljövőben nem várható lényeges emelkedés.

A jogi személyiségű gazdasági társaságok másik leggyakoribb, de jóval kevésbé elterjedt típusa a részvénytársaság. Számuk és arányuk is nagyon alacsony a kft.-khez viszonyítva, bár növekedési ütemük szintén erőteljes volt. Kisebb számuk többek között azzal indokolható, hogy a jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságoknak szervezetileg és működésileg is ez a legösszetettebb formája, és hogy nagyon elenyésző körükben a magánkezdemenyezésű és/vagy előzmény nélküli rt., amibe a minimális törzstőke (10 millió forint) magas értéke is belejátszik.

Az rt.-k legnagyobb része is a fővárosba tömörült, itt volt 1991-ben az ország ipari részvénytársaságainak egyharmada, 1992-ben 36 százaléka. Ugyanakkor Pest megyében — csakúgy, mint az ország más térségeiben — jóval kisebb volt a részvénytársaságok száma, amit a vizsgálat adatai is alátámasztanak. Mindez elsősorban annak a következménye, hogy sok nagyvállalat központja található a fővárosban, így ha az átszerveződés végbement, akkor az elsődlegesen ott jelentkezett. Másodsorban pedig annak, hogy az rt.-k létrehozásához szükséges tőkével rendelkezők is valószínűleg nagyobb arányban fordulnak elő Budapesten.

A szervezeti decentralizáció előrehaladása következtében számottevően visszaesett a hagyományos szervezeti formák aránya. 1990 és 1992 között az iparban 30 százalékkal csökkent a vállalatok száma, így arányuk 14-ről 5 százalékra zuhant le.

Ezzel egyidejűleg a kutatott térségben mintegy 34 százalékkal lettek kevesebben a vállalatok, de részesedésük itt is az országoshoz hasonlóan alakult, 15-ről 5 százalékra mérséklődött. Gyorsította, illetve ösztönözte ezt a folyamatot az 1992. évi LIII. és az LIV. törvény is, amelyek értelmében az állami vállalatoknak 1993. június 30-ig a társasági szervezeti formákra történő átalakulást meg kellett kezdeniük.

Bár az elmúlt években a szövetkezetek aránya is zsugorodott, a szervezeti megújulás e területet nem érintette markánsan. Számuk csak a fővárosban csökkent erőteljesebben, 1991 és 1992 között 13 százalékkal, az ország egészében nem változott lényegében, míg Pest megyében néhány százalékkal nőtt.

Az előbbi négy szervezeti típuson kívüli összes többi gazdasági szervezet az ötödik csoportba, az egyébhez került. 1990 és 1992 között arányuk 17-ről 10 százalékra redukálódott, más kategóriák intenzívebb gyarapodása, illetve a gazdasági munkaközösségek megszűnése, átszerveződése miatt. A gmk-k alkották ugyanis még az évtized

elején a kategória legnagyobb részét, de két évvel később már a betéti társaságok vették át a helyüket. Mind a gmk-k, mind a bt.-k száma a gépiparban volt a legmagasabb Budapesten és Pest megyében is.

A vizsgált térségben az egyes iparágak közül a legtöbb, 10—12-féle szervezeti típus a gépiparban, a vegyiparban, a villamosgépiparban, a textiliparban és az élelmiszeriparban fordult elő. S csaknem ugyanezen ágak tömörítették az ipari szervezetek legnagyobb részét is. Körükből is kiemelkedő a gépipar, amelyhez 1990-ben a fővárosban a cégek 44, Pest megyében 52 százaléka, két év múlva 38, illetve 42 százaléka tartozott.

A cégek ipari ágazatok szerinti megoszlásából sejteni lehet az iparszerkezet átalakulásának tendenciáit is. Az alapján a nehézipar súlyának a csökkenése és a többi ágazatnak a stagnálása vagy lassú növekedése valószínűsíthető.

4. tábla

*A gazdasági szervezetek száma főbb ipari ágazatok szerint 1990-ben és 1992-ben
Budapesten és Pest megyében*

Gazdálkodási forma	Nehéz-	Könnyű-	Élelmi- szer-	Egyéb	Nehéz-	Könnyű-	Élelmi- szer-	Egyéb
	ipar 1990-ben				ipar 1992-ben			
Budapest								
Korlátolt felelősségű társaság	361	105	7	31	793	317	60	50
Részvénytársaság	47	10	3	1	98	27	13	2
Vállalat	136	29	15	6	73	22	16	4
Szövetkezet	101	56	2	6	124	91	5	8
Egyéb	131	38	8	2	113	67	9	8
<i>Összesen:</i>								
<i>szám szerint</i>	776	238	35	46	1 201	524	103	72
<i>százalék</i>	71	22	3	4	63	28	5	4
Pest megye								
Korlátolt felelősségű társaság	104	23	7	3	276	86	25	12
Részvénytársaság	7	—	3	—	12	2	4	2
Vállalat	14	2	2	—	9	4	4	2
Szövetkezet	20	4	—	2	60	20	1	9
Egyéb	36	10	1	4	28	9	3	2
<i>Összesen:</i>								
<i>szám szerint</i>	181	39	13	9	385	121	37	27
<i>százalék</i>	75	16	5	4	67	21	6	6

Forrás: Ipari almanach 1990. és 1992. évi kötetei.

Az ipar egyes ágait a szervezeti megújulás differenciáltan érintette, habár a gazdasági társaságok révén a gazdasági szervezetek köre mindegyik iparágban és az ország egészében kiszélesedett. 1992-ben Budapesten a kohászatban (55%), a bőr- és cipőiparban, valamint a textiliparban (61%) volt a legkisebb az új típusú cégek aránya,

a bányászatban (90%), a villamosgépiparban (82%), a gépiparban (80%) és a vegyiparban (79%) a legmagasabb. Néhány százaléknyi eltéréssel ehhez hasonlóan alakult Pest megyében is a gazdasági társaságok részesedése. Az elmúlt két évben az új szervezeti formák aránya tovább emelkedett s ma már valamennyi iparágban túlsúlyban vannak.

Az egyes iparágak eltérő mértékű szervezeti megújulásába feltehetően egyfelől az is belejátszott, hogy az iparágak természete különböző. Azok, amelyek több telephelyes formában működtek és korábban is bizonyos fokú önállósággal rendelkeztek, gyorsabban reagáltak a változásokra. Másfelől, nem is biztos, hogy mindegyik iparágban szükséges a nagyvállalatok átszervezése, lebontása, néhány esetben — főleg az alapanyaggyártó ágazatokban — szükségzerű a továbbélésük.

Az iparágak nagy részében a hagyományos szervezeti formák megszűnése, átszerveződése vagy további fennmaradása mellett jöttek létre az újak. Ezért a kilencvenes évek elején még mindig viszonylag magas volt a régi típusú szervezetek száma, habár arányuk mindinkább eltörpült az előbbiekhöz képest. A kft.-k, valamint a vállalatok és a szövetkezetek száma is a gépiparban volt a legmagasabb. 1992-ben a kft.-k és rt.-k együttes száma a fővárosi és a Pest megyei gépiparban 538, illetve 171 volt, míg a vállalatoké 42 és 5, a szövetkezeteké pedig 77 és 49.

1990-ben még viszonylag alacsony volt a régi és az új típusú szervezetek száma közötti különbség, ám azután erőteljesen megnőtt az előbbieket rovására. A vizsgált területen három év alatt az új típusú cégek száma jóval erőteljesebben (két és félszeresére) gyarapodott, mint a hagyományosoké (1,1-szeres), amit a szövetkezetek számának az emelkedése és a vállalatokénak a fogyatkozása idézett elő. Budapesten 1991 és 1992 között az újak részesedése 80-ról 85 százalékra nőtt, míg a régi típusúaké 20 százalékról 15 százalékra mérséklődött. Pest megyében 1990 és 1992 között szintén hasonló tendencia érvényesült. Az előbbieket aránya 72-ről 84 százalékra szökött fel, ellenben az utóbbiaké 28 százalékról 16 százalékra zuhant le. (Ugyanezt az irányzatot jelezték a felmérés tapasztalatai is.)

A budapesti cégek térbeli megoszlásának legfőbb sajátossága a város központi részében, a belső kerületekben történő koncentrálódás. Kirívóan magas a XI., a XIII., a XIV., a II. és az V. kerületek részesedése, ami — többek között — a centrális fekvéssel, a jó közlekedési, kommunikációs lehetőségekkel, a fontos irányítási, pénzügyi, innovációs központokhoz való közelséggel magyarázható. A cégek XI., XIII. és XIV. kerületekbe tömörülését a korábban kialakult termelési kapcsolatok sokszínűsége is elősegítette, ami abból fakad, hogy ezek a városrészek a megelőző évtizedekben is jelentős iparral rendelkező területek voltak. A szervezeti átalakulás miatt tehát lényeges elhelyezkedésbeli változás nem következett be (és a jövőben sem várható), mert egyfelől az átszervezések a hagyományos ipari övezetekhez kapcsolódtak, másfelől az új cégek is ezeket részesítik előnyben. Ez egyébként összhangban van a termelőszférába irányuló beruházások területi elhelyezkedésével is. 1991-ben a fővárosban beruházók 28 százaléka termelőszférába (az iparba) ruházott be. A beruházásoknak valamelyest több mint a fele közvetlenül, míg a többi (üzemek, csarnokok, egyéb épületek létesítése, illetve rekonstrukciója) csak közvetve szolgálja az ipari termelést, habár az utóbbiak erőteljesebben hatnak az ipari körzetre, illetve az adott városrész külső megjelenésére.

Közismert a vállalati központok V. kerületi gyakoribb előfordulása. Ha a szervezeti decentralizáció bekövetkezik, akkor az helyileg — döntően névváltozás formájában — ebben a kerületben jelentkezik. Mivel azonban a tényleges termelőtevékenységet folytató egységeik rendszerint vagy más kerületekben vagy vidéken vannak, ezért az ipari termelésre, hatékonyságra, szerkezeti átalakulásra kifejtett hatása csak a kerületen kívül mutatkozik meg.

Az uralkodó szervezeti forma mindegyik ágazatban a vizsgált térségben és az ország egészében is a kft. Arányuk 1990-ben még csaknem minden fővárosi kerületben elmaradt az 1992. évitől, amikor a cégek közel kétharmadát tették ki. A legtöbb korlátolt felelősségű társaságot a II. (74%) és a XII. (76%) kerület mondhatta magáénak. Ez lehet egyrészt annak a következménye, hogy az itt lakók köztudottan magasabb iskolázottsági szintjükből fakadóan innovatívabbak, vállalkozóbb szelleműek, amit az is ösztönözhetett, hogy az előző rendszerben elfoglalt kedvezőbb társadalmi pozíciójuk révén jelentős vagyonra is szert tettek, másrészt annak, hogy ezekben a kerületekben igen magas a tehetősebb, jobb társadalmi helyzetben levő, mobilizálható tőkével rendelkezők aránya, akik különböző okokból eredően feltehetően fiktív vállalkozásokat is létrehoztak.

Az egyes iparágakhoz tartozó cégeknek nincs elkülönült térbeli csoportosulása, azaz egyik iparág sem köthető szorosán egy-egy kerülethez. A szervezeti megújulás az iparágak területi elhelyezkedésére nem fejtett ki különösebb hatást. A legelterjedtebbek a gépipari cégek, amelyeknek legnagyobb része mindig ugyanazokban a kerületekben (XI., XIII., XIV.) található. Ezeknél jóval kevesebb a számuk, de szintén tetemesebb az előfordulásuk a város bizonyos részeiben a villamosenergia-, villamosgépiparhoz (II., XI., XIII.), a vegyiparhoz (XI., XIV.), a feldolgozó, a papíriparhoz (XI., XIII., XIV.), az élelmiszeriparhoz (IX., XI.) tartozó cégeknek. A textilipari szervezetek egyenletesebben, a bőr- és cipőipariak elszórtabban lelhetők fel a városban.

Pest megyében sem tapasztalható lényeges módosulás az ipari cégek térbeli megoszlásában 1990 és 1992 között, bár az iparral rendelkező települések aránya 39-ről 53 százalékra nőtt. Közöttük sok (körülbelül 33 százalék) olyan község is előfordult, amelyek csak egyetlen, többnyire jelentéktelen ipari céggel rendelkeztek, ezért azokban iparról lényegében nem is lehet beszélni.

A pest megyei ipari cégek 34 százalékát a térség hat nagyobb városa (Budaörs, Gödöllő, Vác, Szentendre, Szigetszentmiklós, Érd) tömöríti, amelyek korábban is fontos, sokoldalú ipari központok voltak. Az ipari cégek a legsűrűbben a főváros közelében, mintegy gyűrűt alkotva az agglomerációs övezetben foglalnak helyet. E centrumtól távolodva azonban már csak foltokban található egy-egy nagyobb számú ipari céggel rendelkező település. Az iparhiányos térségek jobbára a megye peremén vagy a népesebb települések (városok) közelében találhatók.

A szervezeti megújulással egyidejűleg Pest megyében sem következett be figyelemreméltó változás az iparágak területi elhelyezkedésében. Az egy vagy két céggel rendelkező településeken döntően a gépipariak és a vegyipariak képviseltették magukat mintegy kétharmad arányban, míg a feldolgozóipariak és a textilipariak durván egyharmadban. Bár a több ipari céges településeken az ipar szerkezete ennél változatosabban alakult, a nehézipar (gépipar) dominanciája azokban is kimutatható.

Az ipar szervezeti átalakulása a magyar iparban igen elterjedt központ-telephely rendszer továbbélését nem korlátozta. Továbbra is jellemző, hogy a központban általában az irányítást, szervezést végzik, a telephelyen vagy telephelyeken pedig a tényleges termelést. 1990 és 1992 között a telephelyes cégek aránya a fővárosban 25-ről 12, Pest megyében 18-ról 8 százalékra csökkent, annak ellenére, hogy számuk csak kismértékben fogyott. Ugyanakkor a telephelyek száma lényegében nem, térbeli megoszlásuk viszont jelentősebben változott. A fővárosi cégek helyben és Pest megyében levő telephelyeinek száma nagyobb mértékben (14 százalékkal) apadt, míg a Pest megyén kívül létesítetteké szerényebben (3 százalékkal), a külföldön előfordulóké pedig a legintenzívebben (250 százalékkal) gyarapodott. Ez a nemzetközi gazdasági kapcsolatok erősödéseként is értékelhető. A Pest megyei cégek telephelyei közül azok fogytak, amelyeket Budapesten vagy a megyén kívül hoztak létre, ám a megyén belül települtek száma növekedett.

A több telephelyes cégforma fennmaradásába és a telephelyek számának változatlanságába az is belejátszott, hogy az új szervezeti formák is előnyben részesítették az ilyen típusú területi munkamegosztást. Budapesten 1990 és 1992 között a telephelyes kft.-k aránya 27-ről 46-ra, Pest megyében 40-ről 66 százalékra, a telephelyekből való részesedésük pedig 21-ről 33 százalékra, illetve 31-ről 69 százalékra emelkedett.

A kilencvenes évek elején a telephelyek nagy részét a hagyományos, két év múlva azonban már többnyire az új típusú szervezeti formák működtették. Az előbbieknél a korábbi munkakapcsolatok megőrzéséből fakadóan jobbra vidéken volt a telephelye, míg az utóbbiaknak inkább az adott településen belül. A telephelyek gyakorisága szorosan összefügg az iparágak jellegével, a kiterjedt termelési, kereskedelmi, javító-szolgáltató hálózattal rendelkező ágazatokban nagyobb az előfordulásuk. A kutatott térségben 1992-ben a telephelyeknek közel egyharmada a gépiparhoz, 18 százaléka a fa- és papíriparhoz, 17 százaléka a vegyiparhoz és 9 százaléka a textiliparhoz tartozott.

Különösen a fővárosi cégekre jellemző, hogy a kisebb helyigényű, a fogyasztóval közvetlenebb kapcsolatot kívánó kereskedelmi, javító-szolgáltató tevékenységeket folytató irodákat, üzleteket, mintaboltokat a városközpontba, a belső kerületekbe telepítik, a raktározás, a termelés telephelyeit pedig a külső kerületekbe vagy vidékre. Budapesten 1990 és 1992 között csaknem megkétszereződött, 71-ről 135-re nőtt a száma a közvetlenül nem termeléssel foglalkozó részlegeknek, s feltételezhető, hogy a jövőben tovább gyarapodnak, hiszen a piacgazdaság körülményei között nagyon fontos, hogy a termékek, a szolgáltatások a vásárló számára mindenhol hozzáférhetővé váljanak.

A MEGÚJULÓ IPAR NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

A cégek szervezeti típusa és néhány jellemzője (az alapítás éve, az alkalmazottak száma, az alaptőke-, illetve vagyonnagyság, a külkereskedelem iránya) között igen szoros összefüggés mutatható ki.

Az ipari cégek alapításának két fő időszaka különíthető el. Az egyik az 1950-es évektől az 1960-as évek elejéig tartott. Ekkor vállalatok, szövetkezetek sora létesült. A másik az 1989—1990-es év, amikor az új típusú szervezetek — döntően kft.-k

— alakultak. Az új szervezetek csírái, első elemei már a nyolcvanas évtized elején megjelentek, de ugrásszerű növekedésük csak a társasági törvény életbelépése után következett be. Budapesten a cégek 39, Pest megyében 57 százaléka alakult 1989—1990-ben. E cégalapítási „boom” után mintegy törvényszerűen mérséklődött a cégalapítási láz. Erre utal az is, hogy a fővárosban a cégeknek már csak 17, Pest megyében 12 százalékat létesítettek 1991—1992-ben. Ez viszont egyben azt is jelzi, hogy a jövőben a cégeknek csak szerény mértékű gyarapodásával lehet számolni.

A nyolcvanas évtized végi és a kilencvenes évtized eleji tömeges cégalapítás azt eredményezte, hogy az 1980 előtt létesített hagyományos szervezeti formák aránya mindinkább visszaszorult Budapesten 39-ről 23 százalékra, Pest megyében 25-ről 10 százalékra.

A cégek életképességéről, működésük időtartamáról nincsenek területi bontású adatok. Az országos tapasztalatok viszont adhatnak némi támpontot. A felszámolásoknak 1988—1989-ben körülbelül egyötöde, 1991-ben már közel fele jutott az iparra. Az iparon belül a kohászatban, a gépiparban, valamint a könnyűiparban volt az átlagosnál (11—12%) nagyobb az arány, és 1991-ben a megszűnés háromnegyede e két utóbbi ágazatra koncentrált. <13> A textiliparban az elmúlt két év során a gyárak 65—70 százaléka csődöt jelentett, s jó részüknel felszámolással végződött az eljárás. <12> A statisztikai adatok szerint az iparban 1990-ben a cégek 5, 1991-ben 6 százaléka, ezek kétharmada a gép- és az építőiparban szűnt meg még az alapítás évében. Csakúgy, mint külföldön, idehaza is a megszűnési arány a kisservezeteknél nagyobb, mint a nagycégeknél. <13> Azaz a rövid időn belül megszűnő cégek többsége a kisméretű vállalkozásokból kerül ki, amelyek rendszerint még az alapítás évében „halnak el”. 1992-ben a csődöt jelentett jogi személyiségű gazdasági szervezetek 42 százalékat tették ki a 20 vagy annál kevesebb fővel rendelkező cégek, amelyeknek több mint 90 százalékat gazdasági társaságok alkották. Ez is arra utal, hogy a kisservezeteknek a gazdaságban betöltött (betöltendő) pozitív szerepük mellett ma még számottevő az instabilitásuk, nagyfokú a mobilitásuk is.

Még a fejlett piacgazdaságokban is sokszor találkozni a napjainkban oly gyakori cégmegszűnésekkel, amelyek mintegy szükséges velejárói a szervezeti megújulásnak, az átalakuló gazdaságnak, de a vállalkozóvá válás, a tanulás folyamatának is szerves részét képezik. Ugyanis — s ezt mutatják a nemzetközi tapasztalatok — a kezdő vállalkozások többsége rövid időn belül megszűnik. Ez viszont jó kiindulási alapot ad egy új beindításhoz, mert az alapító sok tapasztalatot, ismeretet is összegyűjtött, sokkal megfontoltabb, óvatosabb lesz, ezért a második vállalkozása általában már életképesebb, sikereesebb. <6>

Az Ipari almanach 1990. kötetének a vizsgált térségre vonatkozó cégnévsorát összevetve az 1992. évvel, szintén további, tájékoztató jellegű információhoz juthatunk a cégek életképességéről. Ez idő alatt a cégek 14 százaléka (266) szűnt meg, 97 százalékban kft.-k és 86 százalékban fővárosiak. 23 százalékuk (437) a szervezeti formájában nem következett be változás, csak 12-nek az elnevezése lett más. Ezek nagy része korlátolt felelősségű társaság volt, és Budapesten működött. 79 cégnek (4%) módosult a szervezeti formája, elsősorban nagyvállalatok részvénytársasággá szerveződése folytán. Ugyanakkor több mint ezer új céget hoztak létre, jórészt kft.-ként és a fővárosban.

Magyarországon nem történelmi örökség az aránytalanul sok nagyvállalat, a második világháború előtt az átlagnagyság 74 fő volt.<10> Ám a világháború utáni évtizedekben egyre több nagy létszámú vállalat jött létre a centralizáció erősödése folytán. A rendszerváltozás óta azonban a szervezeti megújódással párhuzamosan a méretstruktúra is átalakult. A gazdálkodó szervezetek nagyság szerinti megoszlásában jelentős eltolódás következett be a kis- és közepméretű szervezetek javára, mivel az újonnan létesített és a nagyvállalatok „lebontása” során létrejött cégek nagyrészt ilyenek.

Az iparban a 300 főnél kisebb jogi személyiségű gazdasági szervezetek részesedése 1990 és 1992 között 87-ről 94 százalékra nőtt, míg a 300 főnél nagyobb létszámú cégeké 13-ról 6 százalékra csökkent. Hasonló folyamat ment végbe a vizsgált területen is, melynek eredményeképpen 1992-ben a fővárosban már csak 6, Pest megyében 3 százalékot tettek ki a 300 főnél több főt alkalmazó cégek.

A reprezentatív mintából nyert tapasztalatok szerint a kilencvenes évek elején a leggyorsabb ütemben az 50 főnél kisebb szervezetek gyarapodtak (Budapesten 82, Pest megyében 86 százalékkal). Ennél szerényebb mértékű (32, illetve 26 százalékos) növekedés figyelhető meg viszont az 51—300 fős cégek esetében. Ugyanakkor 37, illetve 67 százalékkal esett vissza a 300 fősnél nagyobb cégek száma.

1990-ben — a minden gazdálkodási formán belül előforduló szélsőségek ellenére — az 50 fősnél kisebb szervezetek körében a kft.-k, az 51—300 fős közöttieknél a kisszövetkezetek, szövetkezetek, a 300 fősnél nagyobbak táborában a vállalatok alkottak túlsúlyt. A kis- és közepméretű szervezetek szinte mindegyik ágazatban megtalálhatók, ellenben a nagyméretűek néhány ágazatba (gépipar, vegyipar, élelmiszeripar) koncentráltak. Mivel 1992-re megerősödött az új típusú cégek pozíciója, ezért a 300 fősnél kisebb cégeknek mintegy 60 százaléka már kft., a 300 főnél több munkást foglalkoztató cégeknek pedig 55 százaléka már rt. formában működött. Mindkét csoporton belül nagyobb lett azon cégek száma, amelyek a szervezeti decentralizáció következtében valamely hagyományos szervezeti típusból jöttek létre. Ezzel magyarázható a 300 fősnél nagyobb kft.-k számának mintegy négyszeres és az rt.-kének háromszoros gyarapodása.

Az ipar szervezeti megújódása ösztönzőleg hatott a lakossági megtakarítások mobilizálására is, amelyeket többnyire új alapítású vállalkozásokba — főleg kft.-kbe — investáltak. A vizsgált cégek alaptőke, illetve vagyonnagyság szerinti tagolódása alapján a magánszemélyek megtakarításai átlagosan néhány millió forintba becsülhetők, amit a kezdeti fenntartások enyhülése, a társadalom szemléletének, hozzáállásának, illetve az egyén gondolkodásának megváltozása után egyre többen fordítottak cégek létesítésére. Így az újonnan alapított, előzmény nélküli cégek nagy része 1—5 millió forintos tőkével rendelkezik. Arányuk 1992-ben a fővárosban és Pest megyében egyaránt 38 százalékot ért el. Szintén tekintélyes hányadot képeztek az 50 millió forint feletti tőkével induló cégek. A fővárosban a cégek 33, Pest megyében 27 százaléka mondhatott magáénak ekkora vagyont. Az, hogy az új típusú szervezetek körében megszorodtak a jelentősebb tőkével rendelkezők, a szervezeti decentralizációnak tulajdonítható. Budapesten 1990 és 1992 között az 50 millió forint feletti tőkéjű kft.-k száma 20-ról 82-re (7-ről 10 százalékra) szökött fel, míg az rt.-ké 18-ról 65-re (42-ről 71 százalékra).

A gépipart, a vegyipart és a fafeldolgozó és papíripart képviselő cégek oszlottak meg a legjobban tőkenagyság-kategória szerint. A tőke, illetve az indulóvagyon nagysága mindkét időpontban a nehéziparhoz tartozó cégeknél volt a legnagyobb.

Az 1—5 millió forint közötti tőkével rendelkező kft.-k száma Budapesten 250 volt 1992-ben, ezzel szemben Pest megyében csak 42. E számottevő eltérésnek feltehetően nemcsak a reprezentatív minta az oka, hanem valószínűleg az is, hogy a megyében, különösen annak falusi településein sokkal szerényebbek a lakossági megtakarítások, kevesebb a „szabad”, befektethető pénzösszeg, továbbá hozzájárulhat még a helyi társadalom milyensége is, hogy kevésbé innovatív, vállalkozó szellemű.

Hazánkban 1972 óta van jogi lehetőség külföldi részvétellel működő cégek létrehozására, számuk azonban csak a társasági törvény életbe lépése után indult ugrásszerű gyarapodásnak. 1987-ben 139, 1990-ben 2044 és 1991 decemberében már 2982 ipari vegyes vállalat működött az országban. A legtöbb vegyes vállalatot a gépiparban és a könnyűiparban s döntően a fővárosban (V., XIII., II., XI. kerületben) hozták létre. <8>

A vegyes vállalatok alapítói vagyonában növekszik a külföldi fél részesedése, és egyre több a teljes egészében külföldi tulajdonú szervezet. 1989 és 1991 között a külföldi érdekeltségű vállalkozások száma közel hétszeresére, az alapítói vagyonból a külföldi befektetések hányada pedig 24-ről 45 százalékra emelkedett. 1990 és 1991 decembere között az iparban alapított gazdasági szervezetek közül a külföldi érdekeltségűek törzstőkéje szintén nőtt (57-ről 62 százalékra). 1991-ben az egy vállalatra jutó alapítói vagyon, illetve ennek devizában levő része az iparvállalatoknál nagyobb (84,4, illetve 34 millió forint), mint a kereskedelmi vállalatoknál (6, illetve 2,4 millió forint), habár a külföldi érdekeltségű vállalatok a legnagyobb számban a kereskedelemben tevékenykedtek. <17>

Az, hogy az aktivizált külföldi tőke mind elaprózottabb formában érkezik, és egyre kisebb tőkájű cégeket alapít, azzal is magyarázható, hogy látva a politikai, jogi, gazdasági garanciákat a zavartalan működéshez, a nagy cégeket mind több kis cég követi. Az új külföldi érdekeltségű vegyes vállalatok 64 százalékának alapítói vagyona 1 millió forint körül volt, 27 százaléké nem haladta meg a 10 millió forintot, 10,1—50 millió forintos tőkével alakult a társaságoknak mintegy 5 százaléka, 50,1—100 millió közöttivel közel 2 százaléka, és csupán 2,3 százalékának alapítói vagyona haladta meg a 100 millió forintot. <17>

Kelet-Európában elsődlegesen nem az ipar szervezeti átalakulása idézte elő a cégek értékesítési, kereskedési irányjai súlypontjainak az áthelyeződését, hanem magának a politikai-társadalmi rendszernek a megváltozása. Mivel az itteni országok gazdasága többé-kevésbé hasonló változásokon megy át, hasonló nehézségekkel küzd, ezért érthető, hogy mindegyik igyekszik a piac- és versenyképes termékeit fizetőképes vevőknek eladni, akik viszont jobbra csak Európa nyugati felében találhatóak a kontinensen belül. Így a kelet-európai cégek — a KGST összeomlása után, amelyben az egymás közötti kereskedelemre összpontosítottak — külkereskedelmi relációikban újabban ezt a térséget törekednek meghódítani. Ám ennek elengedhetetlen feltétele termékeik minőségi színvonalának további javítása (a külföldi piac mellett már a hazai is mind szigorúbb követelményeket támaszt velük szemben). Fontos ez azért is, mert az éleződő versenyhelyzetben a termékek piacképessége nemcsak az értékesítést, a piaci kapcsolatok alakulását hanem a vállalkozás sorsát is befolyásolja.

A különböző nagyságú és típusú gazdasági szervezetek értékesítése igen differenciált. Általában a kis- és középméretű vállalkozásoké erőteljesebben nőtt, mert gyorsabban, rugalmasabban alkalmazkodnak a piac igényeihez, és mert kisebbek az adminisztrációs költségeik, de az ipari értékesítés jelentős hányadát — ha csökkenő ütemben is — még mindig a nagyvállalatok értékesítése teszi ki.

1990 és 1992 között a vizsgált terület cégeinek külkereskedelmi kapcsolatában is jelentős eltolódás következett be a fejlett európai tőkés országok javára. 1992-ben a kutatott terület cégei mintegy 90 százalékanak volt velük (is) külkereskedelmi kapcsolata. Közülük az első helyen Németország, a másodikon Ausztria állt, mint legfontosabb kereskedelmi partnerek. A hozzájuk fűződő kötelék a megelőző évtizedekhez képest még szorosabbá vált. A behozatalban és a kivitelben is az európai tőkés országok csoportja után — amelyek közel azonos mértékben vettek részt a cégek exportjában, illetve importjában — a kelet-európai országok következtek, amelyek az importból szerényebben (20%) részesedtek, mint az exportból (32%). Körükből a Független Államok Közössége a legfőbb piaci kapcsolat. A fővárosi és a Pest megyei ipari cégek külkereskedelmi kapcsolataiban a legkisebb — bár a korábbiakhoz képest nagyobb — szerepet az Európán kívüli országok játsszák, amelyekből kevesebben (16%) importálnak, de amelyekbe többen (25%) exportálnak. A tengerentúli országok közül az Egyesült Államok, Japán és a „kis tigrisek” jelentik a lényegesebb üzletfeleket.

A cégek szervezeti típusa és külkereskedelmének irányai között szintén összefüggés mutatható ki. 1990-ben még a hagyományos szervezeti formák, a nagyvállalatok domináltak, amelyek főleg a KGST-országokkal kereskedtek. Így a KGST felbomlása elsődlegesen a nagyvállalatokat sújtotta, hiszen a kisebb méretű és új típusú cégek általában később alakultak, s éppen ezért döntően a tőkés országokkal kíséreltek meg minél kedvezőbb kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni. Ezáltal az új típusú szervezetek túlnyomóan ezen országokkal bonyolítják le külkereskedelmüket. 1992-ben a kutatott terület kft.-inek külkereskedelmében az egykori szocialista országoknak volt a legkisebb szerepe, míg az rt.-kében valamivel nagyobb, ugyanis a szervezeti decentralizáció folytán örökölték a korábbi kapcsolatokat is, mivel a szervezeti megújulás nem járt együtt a kereskedelmi kapcsolatok gyors és gyökeres megváltoztatásával. Továbbra is nagyobb a vállalatok, szövetkezetek külkereskedelmében a kelet-európai országok részesedése, mint más térségké, habár 1990 és 1992 között számottevően mérséklődött.

*

A társasági törvény életbe lépése után a magyar ipar szervezetében igen kedvező változások következtek be, különösen annak hazai fellegvárában, a fővárosban és tágabb térségében. Egyrészt nagyon sok új cég, túlnyomóan korlátolt felelősségű társaság alakult, másrészt megkezdődött a túlméretezett nagyvállalatok „lebontása”.

Az elmúlt néhány év alatt e folyamatok eredményeként lényegesen visszaszorult a tradicionális szervezetek részesedése, és ma már az új típusú szervezeti formák dominálnak mindegyik ipari ágazatban. Nagy részük 1989 után jött létre, teljesen újonnan alapított, kisméretű, néhány millió forintos indulótőkével rendelkezik, és elsősorban a fejlett tőkés európai országokkal kereskedik.

A szervezeti megújulás az ipar szerkezetében, térbeli elhelyezkedésében és a központ-telephely rendszerben nem idézett elő lényeges változást.

A vizsgált térségen belül az ipar szervezeti átalakulása Budapesten gyorsabban és sokkal látványosabban ment végbe, mint Pest megyében, ahol ez a folyamat késve indult, lassabban bontakozott ki, és amelynek ipara méreteiben is elmarad a fővárosi-tól. Ugyanakkor, mivel az átszerveződés nem zökkenőmentes, nehézségek nélküli, ezért számos — további kutatások tárgyát képezhető — társadalmi, szociális, privatizációs stb. problémát is felvet, amelyek messze túlmutatnak az ipar keretein és a főváros, illetve tágabb térségének határán.

IRODALOM

- ⟨1⟩ *Berend T. Iván*: A magyar gazdasági reform útja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1988. 448 old.
- ⟨2⟩ *Berend T. Iván—Ránki György*: A Budapest környéki ipari övezet kialakulásának és fejlődésének kérdése. Megjelent: Tanulmányok Budapest múltjából. XIV. köt. Budapest. 1966. 535—573. old.
- ⟨3⟩ *Bokor Péterné*: A termelő tevékenység területi-települési összefüggései. A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon c. program 1.1.2. téma Ts-2/2 Program Iroda. (Kézirat.)
- ⟨4⟩ *Csanádi Péter—Fényes László*: Gazdasági társaságok jogszabály gyűjteménye. Cégek alapítása, bejegyzése, átalakulása, működése. Pallas Közlöny- és Kiadványszerkesztő Igazgatóság. Budapest. 1990. 448 old.
- ⟨5⟩ *Fazekas Richárd—Nagy Csaba*: Nagyok vagytok, kicsik. *Figyelő*. 1992. február 13. 25. old.
- ⟨6⟩ *Fehér Ágnes*: Nem lehet mindenből vállalkozó. *Figyelő*. 1992. április 16. 31. old.
- ⟨7⟩ *Inzelt Annamária*: Rendellenességek az ipar szerkezetében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1988. 261 old.
- ⟨8⟩ *Iván László*: Külföldi érdekeltségű vegyesvállalatok területi vonatkozásai. *Földrajzi Értesítő*. 1992. évi 1—2. sz. 67—79. old.
- ⟨9⟩ A kisservezetek 1990. évi tevékenysége az iparban. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 7 old.
- ⟨10⟩ *Kopátsy Sándor*: Hiánycikk: a vállalkozás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1983. 280 old.
- ⟨11⟩ A külföldi érdekeltségű vállalkozások működéséről. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 21 old.
- ⟨12⟩ *Mink Mária*: Egy egészen könnyű ágazat. *Figyelő*. 1993. szeptember 30. 26—27. old.
- ⟨13⟩ *Pető Márton*: Pénzt vagy életet. *Figyelő*. 1992. május 7. 7. old.
- ⟨14⟩ *Sárközi Tamás*: Egy gazdasági szervezeti reform sodrában. Magvető Kiadó. Budapest. 1986. 431 old.
- ⟨15⟩ Tájékoztató az 1991. év főbb gazdasági és társadalmi eseményeiről. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 64 old.
- ⟨16⟩ *Ungvárszki Ágnes*: Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon (1948—1988). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1989. 192 old.
- ⟨17⟩ Vállalatok, változatok, változások. *Figyelő*. 1992. március 5. 24. old.
- ⟨18⟩ *Voszka Éva*: Oszd meg és visszakozz. *Figyelő*. 1992. február 6. 13. old.

TÁRGYSZÓ: Iparszerkezet.

SUMMARY

The study follows up the organizational renewal of the industry in the capital and in county Pest between 1990 and 1992, and it shows some characteristics (the year of foundation, the number of employees, the size of capital, trade relations) of the firms which played role in the process, comparing all these with national tendencies.

The data have been provided mainly by 1991—1993 volumes of the Industry Almanach, in which data are available for some 40 per cent of the industrial firms in the investigated area.

TIBET NÉPESEDÉSI PROBLÉMÁI

JORDÁN GYULA

Korábban már kísérletet tettem általában a nemzetiségek, köztük a tibetiek általános helyzetének bemutatására a Kínai Népköztársaságban.¹ Ez az írás jórészt összefoglalása a címben jelzett témával foglalkozó szakirodalomnak, valamint a legutóbbi kínai népszámlálás adataira támaszkodva speciálisan a tibeti népesedési problémák kérdését veszem röviden vizsgálat alá. Ehhez alapul szolgáltak egyes, részletes adatokat nyújtó feldolgozások.² Egy rövid írás keretében szinte csak felsorolásszerű áttekintést lehet adni ennek a nagy horderejű és további részletes kutatást igénylő témának.

Kína népesedéspolitikája a Tibeti Autonóm Területen (TAT) rendkívül ellentmondásos és vitatott kérdés a tibetológusok, a demográfusok és a politikusok között, és nemzetközileg is érdeklődést vált ki. Számos tanulmány, beszámoló, emberjogi jelentés szól arról, hogy az ország más területeihez hasonlóan a kínai hatalom Tibetben is szigorú születésszabályozási programot kényszerít rá a népességre, amely a különféle szankciók mellett eszközül használja az abortuszt, a sterilizálást, sőt a csecsemőgyilkosságot is. Peking mindig határozottan cáfolja ezeket, azt állítva, hogy a Kínában az 1970-es évek elejétől végrehajtott családtervezési programot Tibetben kizárólag az ott élő hanokra alkalmazták, és Tibetben csak 1986-ban léptettek életbe helyi szabályozásokat. Ezek szerint a kádereknek, hivatalnokoknak két gyereket (kivételesen hármat) engedélyeztek, ugyanakkor semmiféle családtervezési célokat és korlátozásokat nem határoztak meg a falusi, pásztor- és mezőgazdasági területekre.

A Tibet népességéről folytatott vitákban kiemelt helyen szerepel a területre betelepülő hanok (kínaiak) száma. Elsősorban a dalai láma és környezete állítja, hogy különösen az 1980-as évektől kezdve óriási mértékű kínai beáramlásra került sor, és már egészen fantasztikusnak mondható, 7,5 milliós tömeget is emlegettek. A dalai láma magyarul is kiadott könyvében³ a következőket írja: „A hajszott betelepítési program következtében a kínaiak ma már létszámban felülmúlják a tibetieket, akiket így az a veszély fenyeget, hogy saját hazájukban puszta turista látványossággá lesz-

¹ Jordán Gyula: Nemzetiségek a Kínai Népköztársaságban. *Politikatudomány*. 1988. évi 3. sz. 28—48. old.

² Mindenekelőtt: Zhang Tianlu-Zhang Mei: The present population of the Tibetan nationality in China. *Social Sciences in China*. 1994. évi 1. sz. 46—65. old. és a téma különböző aspektusaival foglalkozó hetilapok (például *Beijing Review*, *Far Eastern Economic Review*).

³ Száműzetésben-szabadon. A tibeti dalai láma önéletírása. Írás Kiadó. Budapest. 1992. 290 old.

nek”. A dalai láma 1993. májusi, angliai látogatásakor „kulturális genocídiumról” beszélt ennek következtében, ezt megelőzően áprilisban Clinton amerikai elnöktől nyomásgyakorlást kért a kínaiak bevándorlásának megállítására, mert a tibetiek már kisebbséggé váltak a terület fővárosában, Lhaszában és Tibet és néhány más körzetében is.

A kínai források szerint a hanok száma 1982-ben az 1,892 milliós tibeti népesség mellett 92 ezer volt, és 1986-ra 73 534-re csökkent, így arányuk az össznépességben belül 4,8 százalékról 3,6 százalékra esett, és — mint látni fogjuk — azóta tovább csökkent. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek az adatok (hasonlóan más nemzeti-ségi körzetekhez) nem tartalmazzák az ott állomásozó — és lényegében hanokból álló — hadsereg, illetve a Fegyveres Rendőrség létszámát. (Az erre vonatkozó becslések 100 ezer és 500 ezer között mozognak, a dalai láma idézett könyvében több mint 300 ezerről szól.) A probléma alkérdésének tekinthető, hogy Tibet irányításában milyen arányban játszanak szerepet a kínai káderek.⁴ 1988-ban a lhaszai városi kormány alatt összesen 594 káder dolgozott. A pártszervezetekben dolgozó 92 káderből 86 százalék volt tibeti és 11 százalék han, az adminisztrációban dolgozó 231-ből 80 százalék volt tibeti és 17 százalék han, az iskolákban és az oktatási rendszerben dolgozó 271-ből pedig 75 százalék volt tibeti és 21 százalék han. (826. old.) Más kérdés, hogy a politikai és a gazdasági élet alapvető irányainak meghatározása természetesen kínai kezekben van.

Két zavaró tényező is bonyolítja a Tibet népességéről (illetve a hanok ottani számáról, arányáról) folyó vitát.

Az egyik, hogy néhány szerző nem tesz különbséget a TAT-on, valamint a más kínai tartományokban (Csinghaj, Kanszu, Szecsuan, Jünnan) élő tibetiek között. A TAT-on kívül elhelyezkedő tibeti etnikai területek legtöbbször évszázadok óta kínai fennhatóság alá tartozott, az ottaniak Tibetétől nagyon eltérő történelmet éltek át. Az eltérések azonban az új Kína létrejötte után is erőteljesen érvényesültek. Ezekre nem vonatkozott a Tibet békés felszabadításáról 1951-ben kötött 17 pontos egyezmény sem. Míg ennek értelmében magában Tibetben a reformok (például a földreform) végrehajtása 1959-ig jórészt elmaradt, addig ezek a területek lényegében osztoztak a kínai területek sorsában. Ezekben a tartományokban tíz tibeti autonóm prefekturát és két tibeti autonóm megyét létesítettek (hat prefekturát Csinghajban, egyet Kanszuban, kettőt Szecsuanban és egyet Jünnanban, illetve 1-1 megyét Kanszuban és Szecsuanban), az olyan kérdések szabályozása azonban, mint a születés és a migráció jórészt helyi tartományi hatáskörbe tartozik, és jelentősen eltér a TAT-étól. Súlyos tévedést követnek el tehát azok a szerzők, akik például a tibeti menekültektől szerzett állításoknál nem tisztázzák pontosan, hogy azok mely területről származnak, illetve akkor, amikor ezeket az értesüléseket általánosítják a TAT-ra vonatkozóan.

A zavar vagy inkább nehézség másik forrása, hogy egészen a legutóbbi időkig nem álltak rendelkezésre pontos statisztikai adatok, mivel tudományos módszerekkel végrehajtott népszámlálás helyett minden adat és összevetés becslésen alapult. 1949-et megelőzően a Kínai Köztársaság Tibetre vonatkozó becslése 1947-ben mintegy 2,8

⁴ Lásd: *Rong Ma: Han and Tibetan residential patterns in Lhasa. The China Quarterly.* 1991. december. 128. sz. 814–835. old.

millió népegről szólt, de 1928-ban még 3,7 millióra, 1929-ben pedig 5,2 millióra(!) tették a tibeti népesség számát. (A dalai láma száműzetésben élő kormánya 1962-ben 7-8 millióra becsülte a népességet, majd 1987-re ezt 6 millióra csökkentette.) 1949-óta Kínában négy népszámlálásra került sor, első alkalommal 1953-ban. Ekkor az egyéb kínai tartományokban élő tibetieket közvetlenül regisztrálták, magában Tibetben azonban erre nem került sor, hanem a dalai láma kormányának becslése került az összesített adatokba, amely 1,275 millió főre tette a terület népességét. A második országos népszámlálást 1964-ben végezték, és Tibetre vonatkozóan az 1959-ben elmenekült dalai láma helyett az Ideiglenes Előkészítő Kormány (amely az 1965-ben létrehozott Autonóm Terület megszervezését végezte) szintén becsült adatokat szolgáltatott. A harmadik népszámlálásra 1982-ben került sor, most már valódi közvetlen adatfelvétellel, kivéve a nehezen megközelíthető területeket, ez azonban a TAT össznépeességének mindössze 1,5 százalékát érintette. A közvetlen felmérés során sem gyűjtöttek azonban adatokat a házasság, a család, a születési és halálozási ráták vonatkozásában. A negyedik cenzusra 1990-ben került sor, amikor egész Tibetben közvetlen felmérést végeztek, és először állnak rendelkezésre hiteles és részletes adatok a tibeti népességre vonatkozóan.

A tibeti nemzetiségűek összlétszáma Kínában az 1953-as 2,775 millióról 1964-re 2,5 millióra csökkent, majd 1982-re 3,874 millióra, illetve 1990-re 4,593 millió főre növekedett. (A TAT népessége 1990-ben 2 196 010 fő volt, ebből tibeti 2 096 346.) Az 1953 és 1964 közötti mintegy 1 százalékos csökkenésre általában három okot említenek: mindenekelőtt, az adatok becsléseken alapultak, másodsor, több mint 90 ezer tibeti menekült külföldre 1959-ben a dalai lámát követve, végül az 1959 és 1961 közötti időszakban a „nagy ugrás” és az azt követő súlyos éhínség és tömeges éhhalál következményei (amire a kínai szerzők szemérmesen a „nagy nehézségek három éve” kitételrel utalnak). Az 1982—1990-es időszakban — már egzakt adatok alapján — a népesség évi átlagos 2,15 százalékos növekedést mutat, ami magasabb, mint Kína egészének átlaga (1,48%), de elmarad a kisebbségek összesített növekedési rátájától (3,87%). Az utóbbi adattal azonban az összevetés nem megalapozott, mert a kisebbségek számát több mint 50 százalékkal megnövelte egy új etnikai regisztráció alkalmazása, míg a tibeti adatok a természetes növekedést mutatják.

A tibetiek által lakott egyes területek népességének növekedése eltérő ütemű volt az 1982 és 1990 közötti nyolc évben: a leggyorsabb (21%) a Csinghajhoz tartozó területeken volt, a legalacsonyabb Jünnanban (16,1%), míg a Tibeti Autonóm Területen 17,3 százalék volt.

Ami a tibeti területeken élő hanok — már említett — vitatott kérdését illeti: valamennyi tibeti területre nézve azt közlik, hogy 1949 óta a hanok száma 1982-ben volt a legmagasabb, 1,541 millió, ami 1990-re 1,508 millióra csökkent, vagyis az összlakosságon belül 26,9 százalékról 23,3 százalékra. Ezen belül a TAT adatai: 1982-ben 92 ezer (4,9%), 1990-ben 67 ezer (3,1%), vagyis mindkét vonatkozásban messze alatta maradnak a dalai láma köréből hangoztatott adatoknak. (Számításaim szerint még abban az esetben is, ha mindkét évben a TAT-beli fegyveres erő létszámát a maximális 500 ezerrel vesszük figyelembe, az arány akkor is csak 31,3 illetve 25,8 százalék, ami természetesen nem zárja ki egyes területeken a létszámförlény lehetőségét.)

A tibeti házasságnak és családnak más nemzetiségbeliekkel összehasonlítva, néhány sajátos vonása van.

1. A nem házasulók aránya a tibeti férfiak és nők esetében sokkal magasabb, általában 5—11 százalékponttal, mint Kína más etnikai csoportjainál. A férfiaknál magasabb az eltérés (5—16 százalékpont), ami bizonyosan összefüggésben van a poligámia — poliandria (többnejűség — többférjűség) gyakorlatával és a gelugpa szekta tagjainak számával, akik lámakolostorokban élnek és nem házasodhatnak. A 15 évnél idősebb tibetieknek csak 57 százaléka rendelkezik házastárssal, ami 8—15 százalékponttal alatta van más etnikai csoportok mutatóinak (han: 72,7 százalék, ujjur 67,4 százalék, a kisebbségek átlaga: 65,6 százalék). Ilyen körülmények között a szülőképes korú nők meglehetősen nagy száma képtelen normális szexuális élet folytatására, nem szül és nem nevel gyereket.

2. A tibeti nők általában idősebb korban mennek férjhez, mint más etnikai csoportok tagjai. A kései házasságot olyan tényezők befolyásolják, mint a gazdasági fejlettség szintje (különösen az iparosítás és az urbanizáció hiánya), az írástudatlanság aránya, a nők foglalkoztatási szintje, mely mutatók a tibeti nők esetében általában rosszak. Emellett a késői házasságkötés (23,81 év, szemben a hanok 22,14, az ujjurok 19,54 évével) valószínűleg a tradicionális kultúra, valamint annak következménye, hogy a fennsík klímájában a nők fizikai érése később következik be.

3. A tibeti család továbbra is a hagyományos családmódelhez tartozik, melyet a következők jellemeznek: az átlagos családnagyság 5,25 fő, amely nagyobb, mint a hanok (4,03), az ujjurok (4,75) vagy a mongolok (4,94) esetében. A tibeti családok 29,3 százaléka 7 vagy több tagból áll, ez is meghaladja más etnikai csoportok mutatóit.

Összetételüket tekintve a családok főleg két generációsak (47,5%), három generációsak (22,2%), illetve két generációsak, együtt élve más rokonokkal vagy nem rokonokkal (9%). Más népcsoportoknál a kétgenerációs családok jóval magasabb arányt képviselnek: hanok: 67,8, ujjurok: 67,9, koreaiak: 66,7 százalék.

A tibeti családok esetében megkerülhetetlen a poligámia történeti jelensége, amit azonban nem vettek fel az 1990-es census kérdései közé, így erre vonatkozóan változatlanul nincs megbízható statisztika. Az 1950-es években a családok mintegy felét becsülték monogámnak. 1988-ban a falusi, pásztor- és mezőgazdasági területeken 753 asszony kikérdezése azt mutatta, hogy a házasságok 85 százaléka volt monogám, 13,3 százaléka élt poliandriában és 1,3 százalék poligámiában. E tibeti területeken a házasságon kívül született gyermekek aránya a poliandriában élők között 67, a poligámiában élők között 4 százalék volt.

A szülőképes korban levő tibeti nőknél a termékenységi ráták alacsonyabbak, mint más etnikai csoportok esetében. Történelmileg ezt két tényező befolyásolta: egyrészt, a nem házasuló lámák száma emeli azon nők arányát, akik nem férjheztek és nem szülnek, másrészt összefüggés van a poliandriát gyakorló családok számával is, mert amikor ez nagyarányú, befolyásolja a termékenységi ráta növekedését is. A tibeti nők termékenységi rátáinak alakulását nehéz megmagyarázni az általánosan alkalmazott írástudatlansági mutatókkal, hiszen a magasabb termékenységet mutató ujjur nők között az írástudatlanság 1989-ben 16 százalék volt, míg a tibeti nőknél 77,1 százalékot tett ki.

Említést érdemel, hogy a tibetieknél nincs családnévrendszer, és nem követik a patriarchális családvonalat, amely gyakorlatot megerősítette a buddhista hit a reinkarnációban. Ilyen és más tényezők miatt, bár az írástudatlanság elterjedt, a fogamzásgátlást eléggé elfogadták. Az elveszületések aránya a tibeti nőknél általában magasabb, mint más nemzetiségeknél, de a túlélési ráta alacsonyabb.

Az 1990-es népszámlálás pontos adatokkal szolgált a tibetiek halálozási rátáira vonatkozóan is. A gazdasági—társadalmi feltételek, a földrajzi környezet miatt a múltban a halálozási, különösen a csecsemőhalálozási ráták igen magasak voltak: becslések szerint Tibet békés felszabadítását követően 28, illetve 430 ezrelék. A negyedik népszámlálás szerint az 1989. július 1. és 1990. június 30. közötti időszakban a halálozási ráta 9,2 ezrelék volt, de ez is 3 ezrelékponttal magasabb, mint az országos (6,28) mutató, a csecsemőhalálozási ráta 88,9 ezrelék, többszöröse az országosnak (27,2). A legtöbb tibeti 2500 méter tengerszint feletti magasságban él, és a szakértők szerint ez befolyásolja a csecsemőhalandóságot (az alacsonyabb hőmérséklet, a gyors klímaváltozások és az alacsonyabb oxigénszint, de hozzájárul a máig élő babona is a szülő nő tisztátalanságáról, amely miatt kitiltják a házból). Az 1990-es népszámlálás szerint a várható élettartam a tibetieknél 8,45 évvel alacsonyabb, mint az országos átlag (61,63, illetve 70,08 év), de a TAT-on 11,7 évvel. Kutatók szerint ez közvetlen összefüggésben van a nagy magassággal: Csinghajból származó adatok szerint 1800 méteres magasság felett a várható élettartam 100 méterenként 0,28 évvel csökken (a férfiaknál 0,35, a nőknél 0,17 évvel).

Változás következett be a 3. népszámlálás óta a népesség nem és kor szerinti összetételében. A férfiak aránya 1982-ben igen alacsony volt: 94,7 (nők = 100,0). 1990-re ez némileg a normális felé mozdult, 97,6-re emelkedett, de még mindig eltér a megszokottól. Az egyik oka, hogy a férfiak aránya már a születéskor alacsony: 1981-ben, 1982-ben és 1983-ban 101,3, 95,7 és 95,5 volt. Ez 1990-ben 103,9-re növekedett, de még mindig alatta marad a 105-ös nemzetközi átlagnak. A másik ok a halálozási ráta eltérő alakulása a két nem különböző korcsoportjainál: a férfiak halálozási aránya 0—14 éves korcsoportnál 113—122, a 15—64 éves korcsoportnál 101—133 százaléka a nőkének. A népesség kor szerinti piramisa az expanziós modellhez tartozik, széles alappal és szabályos zsugorodással a csúcs felé.

A képzettség szintje (és az írástudatlanság) közvetlen hatással vannak a népesség minőségére, a gazdaság helyzetére, és Tibetben ebből a szempontból sok még a tennivaló. Az oktatási szintek némileg emelkedtek, de még elmaradnak más etnikai csoportokétól, változatlanul a tibetieké a legalacsonyabb. Sőt a fejlődés lassúsága következtében a különbségek több vonatkozásban még növekedtek is: például a kazahok között a főiskolai végzettségűek aránya 1982-ben kétszerese volt a tibetieké, ez 1990-re háromszorosra nőtt, a koreaiakhoz képest 9-szeresről 9,8-szeresre. Másik probléma, hogy 1982 és 1990 között az írástudatlanok abszolút száma és az írástudatlanság rátája egyaránt növekedett (1990-ben a 15 éven felüli népességben 44 százalékos volt), ami mindenképpen több figyelmet követel. Hasonlóan sürgős javításra vár a tibeti nemzetiség életminőségét összefoglalóan tükröző mutató, mert ebben a tekintetben a tibetiek a 17. helyen állnak Kína 18 olyan nemzetisége közül, amelyeknek népességszáma meghaladja az egymilliót. (Kínában jelenleg 55 nemzetiséget tartanak számon.)

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a tibetiek esetében még a problémák sokasága vár megoldásra, köztük a korai és magas termékenység, a szintén magas halálózási ráták, a várható élettartam, az oktatás és az életminőség szintjei.

Nagy jelentőségű előrelépésnek tekinthetjük, hogy Kína tudományos módszerekkel végrehajtott népszámlálási adatainak közzétételével és azok kritikus értékelésével foglal állást a jelzett vitatott kérdésekben. Természetesen, mivel itt politikailag rendkívül érzékeny területről van szó, változatlanul felvetődhet az adatok manipulálásának gyanúja. Nem tagadva ennek lehetőségét, két tényezőt mindenképpen indokolt megemlíteni.

Az egyik tényező, hogy a Kína által közölt statisztikai adatokat a világon már jó ideje hitelesként kezelik, különféle elemzések alapjaként használják, a tettenérhető ellentmondásokat és pontatlanságokat többnyire inkább a statisztikai adatgyűjtés hiányosságainak tulajdonítják és csak elvétve a manipulatív szándéknak. A gazdaság átfogó és gyors ütemű fejlesztésére és a sokoldalú nemzetközi együttműködésre törekedve a kínai vezetés egyre kevésbé engedheti meg magának a múltban gyakran alkalmazott statisztikai hamisítás vagy eltitkolás módszerét. Másrészt a Tibetre vonatkozó adatok nemcsak szervesen illeszkednek egymáshoz, hanem konzisztensek a korábbi, elsősorban az 1982-ben szerzett adatokkal, de különösen azon kutatók által gyűjtött tényekkel és tapasztalatokkal, akik nem menekültektől szereztek értesüléseiket, hanem a helyszínen végezték hosszú hónapokig, esetleg évekig kutatómunkájukat. Közéjük tartozik *M. C. Goldstein* és *C. M. Beall*, akik 1985-ben 5 hónapot töltöttek Lhaszában és 1986—1988-ban 16 hónapot nagyrészt elszigetelt pásztorközösségben.⁵ Lhaszában az említett korlátozásokat tapasztalták (a káderek, hivatalnokok esetében a két gyermek engedélyezését), illetve utalnak arra, hogy 1990-től ez a városban általánossá vált. A falusi, pásztor- és mezőgazdasági környezetben azonban semmiféle korlátozással nem találkoztak, és az általuk közölt adatok illeszkednek az ismertetett hivatalos kínai adatokhoz.

Több tényezővel próbálják magyarázni az említett kutatók, hogy Kína eddig miért nem ragaszkodott Tibetben a szigorú születésszabályozáshoz. Az egyik, hogy a tibeti népesség növekedésének nagyon kicsi a jelentősége és a hatása Kína egészének népességpolitikájára. Az évi 2,1 százalékos növekedési ráta Tibet 1990-es népességét alapul véve mindössze 44—45 ezer fős évi növekedést jelent, ami eltörpül Kína évi 13,5—14 milliós növekedéséhez képest. Egy további lényeges ok a tibetiek erős emocionális kötődése a születések minél nagyobb számához, amit a gyermekszereteten túl erősen motivál, hogy a han fenyegetéssel szemben erőt és önbizalmat merítenek létszámukból. Tény, hogy különösen az 1980-as évek közepétől kínai munkások és kereskedők növekvő számban igyekeznek kihasználni a TAT-on kínálkozó gazdasági lehetőségeket. A születésszabályozás sok szempontból kényes téma, és Kínának nem érdeke az amúgy sem nyugodt politikai helyzet élezése.

A tibetiekben különösen 1959 óta meglehetősen mély ellenszenv és ellenségesség él a kínaiakkal szemben. 1987-ben és azóta többször is sor került tiltakozó megmozdulásokra. A kínai megtorlások, az előforduló visszaélések, párosulva a múlt számos

⁵ *M. C. Goldstein—C. M. Beall: China's birth control policy in the Tibet Autonomous Region: Mith and realities. Asian Survey. 1991. évi 3. sz. 285—303. old.*

megoldatlan problémájával (nem utolsósorban a dalai láma és a menekültek ügyével) még sokáig nehezíteni fogják a helyzet objektív megítélését és a megfelelő népességpolitika kidolgozását, így a vitatott kérdésekben a „számháború” még hosszú ideig folytatódni fog.

TÁRGYSZÓ: Népesedéssziszitika. Nemzetközi statisztika.

SUMMARY

The debate on Tibet's population and population issues is not a new one in the demographic literature. Drawing on the data of recent propulation census in China the author of the study gives a review of the problems. He uses documents — issued mostly in English — by means of which he can get a better insight into the reasons of the lack of data and into the assessment of the available data.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KÜLDÖTTTSÉGÉNEK FELSZÓLALÁSA A NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI ÉS FEJLESZTÉSI ÉRTEKEZLET PLENÁRIS ÜLÉSÉN*

Az emberiség története során eddig még soha nem tapasztalt dinamikát ért el a világ népességének fejlődése. Az ún. klasszikus demográfiai átmenet valamennyi szakasza jelenleg egyidejűleg van jelen a Föld népeinek népességfejlődésében, magas termékenység és halandóság ugyanúgy jellemzi az egyes régiók népesedési helyzetét, mint az alacsony. Méreteiknél és jelentőségeiknél fogva mégsem kezelhetjük egyforma prioritással az ebből adódó gondokat. Mivel Földünk népeinek számszerűen túlnyomó többsége a demográfiai átmenet azon szakaszában van, amelyet még mindig a gyors népességgyarapodás jellemez, világméretű jelentőségénél fogva az ebből adódó helyi és regionális társadalmi, gazdasági és környezeti problémák megoldásában elsősorban globális módon kell közreműködni. Úgy véljük, hogy a konferencia során megvitatott kérdések, az elfogadott alapelvek és a javasolt cselekvési programok híven tükrözik ezeket a prioritásokat.

A Föld népei a népességfejlődésből adódó világméretű problémák megoldásában még sohasem voltak ennyire egymásra utalva mint jelenleg és az elkövetkező évtizedekben. Ez az egymásrautaltság azt jelenti, hogy az emberiség fennmaradása és harmonikus fejlődése tekintetében közösek az érdekek és a célok. Ebből a szempontból nem oszthatjuk fel az országokat, a régiókat vagy a kontinenseket fejlődőkre és fejlettekre, gazdagokra és szegényekre, környezetileg védettekre és szennyezettekre. Ezeknek a közös érdekeknek és céloknak kell sarkallniuk az egyes országokat arra, hogy adottságuk, lehetőségük és tehetőségük folytán és egyetemleges felelősségüktől vezérelve, tegyenek meg minden tőlük telhetőt az itt elfogadott cselekvési programok megvalósításáért. Ebből a megközelítésből már más szerepe van a fejlett és a fejlődő országoknak és más a feladata a gazdag és a szegény régióknak.

A közös érdekek és célok, valamint az ebből fakadó prioritások nem jelenthetik azt, hogy az egyes nemzeteknek vagy régióknak szűkebb környezetük népességfejlődéséből adódóan ne legyenek sajátos gondjaik, feladataik és céljaik. Különösen az elmúlt néhány évtizedben vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy kettészakadt bolygónk népességfejlődése. Míg a világ népességének a túlnépesedés veszélyével és ennek társadalmi, gazdasági, környezeti következményeivel kell szembenéznie, addig szűkebb régióink, Európa és más fejlett régiók népessége az előregedés és a negatív népességfejlődés minőségileg új szakaszába lép. Tudjuk és valljuk, hogy jelentőségében és következményeiben a gyors népességnövekedés jóval nagyobb kihívás az egész emberiség számára, mint egy regionális szintű népességelöregedés. Még akkor is igaz ez a megállapítás, ha e régiók lélekszámának nemcsak relatív, hanem abszolút értelemben vett jelentős csökkenésével párhuzamosan megy végbe ez a folyamat. Szűkebb régióink, Európa is ilyen népességfejlődésnek néz elébe, és az ebből eredő kihívást úgy kell megoldania, hogy közben a globális túlnépesedés veszélyeinek leküzdésében is vezető szerepet kell vállalnia. Nem kis dilemma ez, különösen hosszú távon nem az.

Itt azonban arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a családnak és ezzel kapcsolatban az emberi reprodukciónak kultúránként változó erkölcsi dimenziói vannak. Korántsem elég ezért a reprodukció és a népesedés különböző vonatkozásait csak az emberi és női jogok, valamint a kérdés egészségügyi kapcsolatrendszerében vizsgálni. Ezen túl, sőt ez előtt figyelembe kell venni a családnak és a gyermekvállalásnak az egyes kultúrákban élő etikai értékeit, és mindenképpen el kell kerülni, hogy a kulturális, vallási

* Elhangzott: Kairó, 1994. szeptember 7.

közösségekre, társadalmakra a reprodukciós szokásaiktól idegen magatartásformákat erőszakoljanak akár nemzetközi ajánlások formájában is.

Európa hosszú ideig tartó társadalmi, gazdasági és politikai megosztottsága örvendetes fordulatot vett az elmúlt években. Közép-Kelet- és Kelet-Európa újlag kialakult demokratikus államai megkísérlik a gazdasági és politikai felzárkózást a fejlett nyugat-európai országokhoz. Ez egy rövidebb-hosszabb ideig tartó átmeneti állapottal jár együtt, amelyben a súlyos gazdasági helyzettel és az átmenettel járó gazdasági nehézségekkel párhuzamosan társadalmi és szociális feszültségek is kialakulhatnak. Ennek a folyamatnak demográfiai kihatásai is lesznek, amelyek kezdeti jelei már megmutatkoztak az elmúlt években. Számos „átmeneti” országban a termékenység erőteljesen csökkent, így ezen a területen érhetik el leghamarabb ezek az országok a nyugat-európai szintet. Nem így a halandóságnál, amelynek színvonala korábban is jóval kedvezőtlenebb volt, mint a fejlett régiókban, és a javulás vagy felzárkózás jelei sem mutatkoztak az elmúlt években. Így a népesség öregedési folyamata a népességszám csökkenésével párhuzamosan megy végbe. Ezen országok közé tartozik hazánk, Magyarország is. A halandósági viszonyok javítása és a termékenység egyszeri reprodukciót biztosító szintjének elérése a népesedéssel kapcsolatos céljaink része. Ennek megvalósítása érdekében olyan népesedési politikát kívánunk megvalósítani, amely tiszteletben tartja az egyéni szabadságjogokat, a családok felelősségteljes szabad döntéseit, és olyan gazdasági helyzet és társadalmi légkör kialakítására törekszik, amely erősíti a család intézményét, javítja a gyermekes családok helyzetét, és elősegíti az egészség egyéni és családi értékének növekedését.

Európa és a fejlett régiók sajátos népesedési helyzete ugyancsak a Föld népeinek egymásrautaltságára hívja fel a figyelmet. A világ népeinek érdekeit is az szolgálná, ha a fejlett régióknak nem lennének sajátos népességfejlődésükből adódó társadalmi, gazdasági, szociális gondjaik. (A népesség gyors öregedése már jelenleg is a felszínre hozza az ebből adódó társadalmi, gazdasági és pénzügyi hatásokat.) Ez egyben azt is jelenti, hogy beszűkülhetnek azok a források, amelyekkel a fejlett régiók gazdasági prosperitása és társadalmi, szociális feszültségektől mentes fejlődése a fejlődő országoknak is érdeke. Úgy véljük, hogy ehhez, többek között, feltétlenül szükség van egy kiegyensúlyozott korösszetételű népességre is. Így elfogadva a világnépesség fejlődéséből adódó prioritásokat és a reánk háruló ezzel kapcsolatos feladatokat, a magunk részéről alapvetően arra törekszünk, hogy népességünk stabil és korösszetételét tekintve kiegyensúlyozott legyen. Hisszük, hogy ez nem ellentétes a konferencia során elfogadott alapelvekkel, célokkal és cselekvési programokkal. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ha az egyes nemzetek kormányzatai és felelős szervei egyenként is stabil és kiegyenlített korösszetételű népesség kialakulására törekednének, ez hosszabb távon enyhíthetné a népességfejlődésből eredő jelenlegi és várható világméretű problémákat.

A KAIRÓI NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI ÉS FEJLESZTÉSI ÉRTEKEZLET

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 1989/91. sz. határozata értelmében 1994. szeptember 4. és 13. között, Kairóban tartották a Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciát

Dr. Nafis Sadiknak, az ENSZ Népesedési Alapja vezetőjének meghívására a konferencián az ENSZ-tagállamok kormánydelegációi vettek részt. A tíztagú magyar kormánydelegációt a kormány döntése alapján *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. A delegációban a Központi Statisztikai Hivatal munkatársain kívül a Népjóléti Minisztérium és a Külügyminisztérium képviselői, az Országgyűlés egy tagja, valamint a Magyar Nők Szövetségének elnöke voltak jelen.

A konferencián 179 ENSZ-tagállam kormánydelegációja vett részt (ezen kívül 8 ország megfigyelői státusban volt). A kormánydelegációknak össze-

sen 2300 tagja volt. Egyes országok delegációi igen népesek voltak (így a vendéglátó Egyiptomból 100-an vettek részt, de 30-40 fős delegációt küldött Argentína, Ausztrália, Banglades, Brazília, Kanada, Kína, Franciaország, Németország, Indonézia, Mexikó, Pakisztán, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok is). A kormánydelegációkon kívül a különböző központi és regionális ENSZ-intézmények, szakosított, illetve kormányközi szervezetek további több száz képviselője vett részt a konferencián. A konferenciával párhuzamos nem kormányközi szervezetek — non governmental organizations — rendezvényén, az ún. NGO-Fórumon mintegy 1000 nem kormányközi szervezet (főleg nőszövetségek, családtervezési és családi szervezetek) képviselői üléseztek, akiknek egy része a konferencia plenáris ülésein is jelen volt vagy mint

közösségekre, társadalmakra a reprodukciós szokásaiktól idegen magatartásformákat erőszakoljanak akár nemzetközi ajánlások formájában is.

Európa hosszú ideig tartó társadalmi, gazdasági és politikai megosztottsága örvendetes fordulatot vett az elmúlt években. Közép-Kelet- és Kelet-Európa újlag kialakult demokratikus államai megkísérlik a gazdasági és politikai felzárkózást a fejlett nyugat-európai országokhoz. Ez egy rövidebb-hosszabb ideig tartó átmeneti állapottal jár együtt, amelyben a súlyos gazdasági helyzettel és az átmenettel járó gazdasági nehézségekkel párhuzamosan társadalmi és szociális feszültségek is kialakulhatnak. Ennek a folyamatnak demográfiai kihatásai is lesznek, amelyek kezdeti jelei már megmutatkoztak az elmúlt években. Számos „átmeneti” országban a termékenység erőteljesen csökkent, így ezen a területen érhetik el leghamarabb ezek az országok a nyugat-európai szintet. Nem így a halandóságnál, amelynek színvonala korábban is jóval kedvezőtlenebb volt, mint a fejlett régiókban, és a javulás vagy felzárkózás jelei sem mutatkoztak az elmúlt években. Így a népesség öregedési folyamata a népességszám csökkenésével párhuzamosan megy végbe. Ezen országok közé tartozik hazánk, Magyarország is. A halandósági viszonyok javítása és a termékenység egyszeri reprodukciót biztosító szintjének elérése a népesedéssel kapcsolatos céljaink része. Ennek megvalósítása érdekében olyan népesedési politikát kívánunk megvalósítani, amely tiszteletben tartja az egyéni szabadságjogokat, a családok felelősségteljes szabad döntéseit, és olyan gazdasági helyzet és társadalmi légkör kialakítására törekszik, amely erősíti a család intézményét, javítja a gyermekes családok helyzetét, és elősegíti az egészség egyéni és családi értékének növekedését.

Európa és a fejlett régiók sajátos népesedési helyzete ugyancsak a Föld népeinek egymásrautaltságára hívja fel a figyelmet. A világ népeinek érdekeit is az szolgálná, ha a fejlett régióknak nem lennének sajátos népességfejlődésükből adódó társadalmi, gazdasági, szociális gondjaik. (A népesség gyors öregedése már jelenleg is a felszínre hozza az ebből adódó társadalmi, gazdasági és pénzügyi hatásokat.) Ez egyben azt is jelenti, hogy beszűkülhetnek azok a források, amelyekkel a fejlett régiók gazdasági prosperitása és társadalmi, szociális feszültségektől mentes fejlődése a fejlődő országoknak is érdeke. Úgy véljük, hogy ehhez, többek között, feltétlenül szükség van egy kiegyensúlyozott korösszetételű népességre is. Így elfogadva a világnépesség fejlődéséből adódó prioritásokat és a reánk háruló ezzel kapcsolatos feladatokat, a magunk részéről alapvetően arra törekszünk, hogy népességünk stabil és korösszetételét tekintve kiegyensúlyozott legyen. Hisszük, hogy ez nem ellentétes a konferencia során elfogadott alapelvekkel, célokkal és cselekvési programokkal. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ha az egyes nemzetek kormányzatai és felelős szervei egyenként is stabil és kiegyenlített korösszetételű népesség kialakulására törekednének, ez hosszabb távon enyhíthetné a népességfejlődésből eredő jelenlegi és várható világméretű problémákat.

A KAIRÓI NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI ÉS FEJLESZTÉSI ÉRTEKEZLET

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 1989/91. sz. határozata értelmében 1994. szeptember 4. és 13. között, Kairóban tartották a Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciát

Dr. Nafis Sadiknak, az ENSZ Népesedési Alapja vezetőjének meghívására a konferencián az ENSZ-tagállamok kormánydelegációi vettek részt. A tíztagú magyar kormánydelegációt a kormány döntése alapján *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. A delegációban a Központi Statisztikai Hivatal munkatársain kívül a Népjóléti Minisztérium és a Külügyminisztérium képviselői, az Országgyűlés egy tagja, valamint a Magyar Nők Szövetségének elnöke voltak jelen.

A konferencián 179 ENSZ-tagállam kormánydelegációja vett részt (ezen kívül 8 ország megfigyelői státusban volt). A kormánydelegációknak össze-

sen 2300 tagja volt. Egyes országok delegációi igen népesek voltak (így a vendéglátó Egyiptomból 100-an vettek részt, de 30-40 fős delegációt küldött Argentína, Ausztrália, Banglades, Brazília, Kanada, Kína, Franciaország, Németország, Indonézia, Mexikó, Pakisztán, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok is). A kormánydelegációkon kívül a különböző központi és regionális ENSZ-intézmények, szakosított, illetve kormányközi szervezetek további több száz képviselője vett részt a konferencián. A konferenciával párhuzamos nem kormányközi szervezetek — non governmental organizations — rendezvényén, az ún. NGO-Fórumon mintegy 1000 nem kormányközi szervezet (főleg nőszövetségek, családtervezési és családi szervezetek) képviselői üléseztek, akiknek egy része a konferencia plenáris ülésein is jelen volt vagy mint

a kormánydelegációk tagjai, vagy megfigyelőként. Összesen közel 10 800 személy működött közre a konferencia vagy a Fórum munkájában.

A kormánydelegációkat többségükben magas beosztású állami tisztviselők vezették. Két országból maga az államfő volt jelen. (Egyiptomot *H. Mubarak* elnök képviselte, akit a konferencia elnökévé is választottak, és jelen volt még Niger köztársasági elnöke is.) Hat országból az államfő helyettese (*Albert Gore* amerikai alelnök mellett Kenya, Malawi, Bolívia, Kolumbia és Zambia helyettes köztársasági elnöke), három országból (Ghana, El Salvador és Nigéria) pedig az államfő felesége vezette a delegációt. További 6 országból (Norvégia, Pakisztán, Swaziföld, Etiópia, Uganda és Madagaszkár) a miniszterelnök vett részt a konferencián. 9 országból miniszterelnök-helyettes, 97-ből miniszter, 26-ból államtitkár vagy miniszterhelyettes, 15-ből nagykövet, 16-ból egyéb állami vezető hivatalnok vezette a küldöttséget.

1989-től a konferenciát nagyszámú előkészítő tárgyalás előzte meg. Minden ENSZ-régióban regionális előkészítő konferenciát tartottak (Európában 1993 márciusában). Hat témában hívtak össze szakértői értekezletet. Magát a konferenciát 3 előkészítő tanácskozás előzte meg (ún. PrepCom), a legutolsót 1994 áprilisában tartották. Ez utóbbiak feladata a konferencia záródokumentumának: a Népesedési akciótervnek az elfogadása lett volna. A megállapítások mintegy 10 százalékában azonban nem tudtak előzetesen egyetértésre jutni, így ezekben magán a konferencián kellett megállapodni.

A szeptember 5-i megnyitót az ENSZ főtitkára tartotta, majd a konferencia megválasztott elnöke, Mubarak egyiptomi köztársasági elnök, ezt követően pedig dr. Nafis Sadik, a konferencia főtitkára beszélt. Ezután 4 meghívott magas szintű vezető: a norvég és a pakisztáni miniszterelnök-asszony (*Gro Harlem Brundtland* és *Mohtarma Benazir Bhutto*), majd az amerikai alelnök, végül pedig a swaziföldi miniszterelnök (Mbilini herceg) állásfoglalása következett. Gro Brundtland asszony beszéde mélyen humanista és liberális volt, de sokak véleménye szerint az adott helyen nem volt szerencsés, és valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy hosszadalmas viták akadályozták a munkát. Gore alelnök visszafogottabb megnyilatkozásai jóval inkább tekintettel voltak a fejlődő világ egy részében tapasztalható érzékenységre.

A konferencia résztvevői ezután megválasztották a tisztségviselőket. A különböző területek javaslatai alapján került sor az elnök megválasztására. A közép-kelet-európai régióból 3 alelnöki hely jelölésére volt lehetőség, de 5 ország jelezte igényét. A

vártnál keményebb, hosszan tartó vita után sikerült csak e kérdésben megegyezni. Magyarország — tekintettel a konferencia előkészítő szakaszában betöltött alelnöki funkciójára — szintén benyújtotta igényét. A magyar alelnökség megszerzése érdekében az erre a posztra igényt tartó Lengyelország esetében a magyar delegáció sikerrel javasolta Lengyelország szakértőjét a főbizottság rapportóri funkciójára, amit a többi 24 ország is támogatott. Szlovákia csak többórás vita után mondott le jelöléséről Macedónia javára, miután a magyar delegáció vezetése megszerezte a regionális csoport egyetértését ahhoz, hogy visszalépésük esetén támogatja alelnöki igényük teljesítését az 1995 márciusában, Koppenhágában megrendezendő Szociális Csúcsértekezleten. A csoport harmadik alelnökévé Románia képviselőjét javasolta a magyar delegáció.

A megnyitó ülés után a konferencián két párhuzamos megbeszélés folyt egyidőben szeptember 5. és 12. között (vasárnapi szünnettel): a plenáris ülés, valamint a főbizottság tanácskozása.

A plenáris ülést az egyiptomi küldöttség ex officio alelnöke, *Maher Mahran* népesedési és családügyi miniszter vezette. Az alelnöki funkció megszerzésével mód nyílt arra, hogy a magyar küldöttség vezetője a konferencia plenáris ülésén elnököljön. A plenáris ülésen a kormánydelegációk vezetői ismertették állásfoglalásukat országuk és a világ népesedési és fejlesztési kérdéseiről. Ezenkívül a különböző ENSZ-szervezetek, szakosított intézmények, kormányközi szervezetek vezetői és egyes meghívott nem kormányközi szervezetek képviselői is szót kaptak. Összesen 249 állásfoglalás hangzott el a plenáris ülés 7 napja alatt. A konferencia harmadik napján hangzott el a magyar állásfoglalás (lásd: *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 1. sz. 81—82. old.), melynek tartalmával kapcsolatban több delegáció vezetője egyetértését fejezte ki (különösen az Európai Unió vezetését ellátó német, de több más nyugat- és közép-európai — hozzánk hasonló népesedési helyzetben levő — országból).

A dr. *Fred Sai*, ghanai köldött által vezetett főbizottság feladata a konferencia záróokmányának, az Akciótervnek a véglegesítése volt. Ezúttal már csak azok a paragrafusok kerültek újbóli megvitatásra, amelyekben az előkészítő értekezleten nem sikerült egyetértésre jutni. Ez a 113 oldalas dokumentumnak csak mintegy 10 százalékát érintette. Ezek közül néhány igen nagy ellentétet váltott ki a konferencia résztvevői között. Sok kérdésben hosszan tartó és nemegyszer politikai és eszmei különbségeket tartalmazó vita zajlott, ami nehezítette a főbizottság munkájának időben és konszenzuson alapuló befejezését.

Egyes delegációk nem fogadták el az egyének jogát, csak a törvényes házasságban élőkét. A 9. alapelv konszenzus alapján tartalmazza azt a megállapítást, hogy „A család a társadalom alapintézménye, és ezért mint ilyet erősíteni kell.” De már ellenérzést váltott ki az a mondat, hogy „... a családnak különféle formái léteznek, a különböző kulturális, politikai és társadalmi rendszerekben”. Ebbe ugyanis egyesek beleérthetőnek vélték olyan együttélési formákat is, amelyek nem azonosak a különműiek törvényes házasságával, amelyet a családi együttélés egyedül elfogadható formájának tartanak.

Nagy vitákat váltott ki a Reproductív jogok és a reproductív egészség címet viselő VII. fejezet néhány megfogalmazása. Az eredeti javaslatban szereplő definíciókat több delegáció nem tudta elfogadni. Emiatt a konferencián kellett megfogalmazni a reproductív egészség, a szexuális egészség, a családtervezés, a biztonságos anyaság, a biztonságos művi abortusz fogalmakat. Ezeket az Egészségügyi Világszervezet az elmúlt évtizedben vezette be hivatalos nyelvébe, de a részletes definíciót nem fogadták el a WHO közgyűlésén. Ezért a meglévő munkadefiníciók felhasználásával kellett a konszenzusra is alkalmas definíciókat kialakítani. Ezek közül legjelentősebb előrelépés a reproductív egészség megfogalmazása, ami az Akciótervben mint megvalósuló feladat és az ezt biztosító reprodukciós jog tartalmi meghatározásának tekinthető. Az új fogalom a következő: „Reproductív egészség a teljes fizikai, lelki és szociális jólét állapota és nem kizárólag a betegség vagy fogyatkozás hiánya. Így magában foglalja a reprodukciós rendszer állapotát és funkcióit, illetve folyamatát. A reproductív egészség ezért nem más, mint hogy az emberek képesek legyenek megelégedett és biztos nemi életre, és hogy legyen lehetőségük a reprodukcióhoz és szabadságuk ahhoz, hogy elhatározzák, mikor és milyen gyakran éljenek vele. ... Ebbe az utóbbiba beletartozik a férfiak és a nők azon joga, hogy tájékozottak legyenek az általuk választott megfelelő, a törvényes és megbízható, hatékony, hozzáférhető és elfogadható fogamzásgátló eszközökről és egyéb olyan módszerekről is, amelyekkel szabályozhatják termékenységüket, valamint hogy hozzájussanak a megfelelő egészségi ellátási szolgáltatásokhoz, ami lehetővé teszi a nőknek, hogy egészséges csecsemőjük legyen”. Ugyanakkor sok delegáció ellenállása miatt elkerülte az okmány a szexuális egészség kifejezésének definiálását, és ennek használatát is erősen korlátozta a dokumentumban. Több delegáció nem értett egyet az ifjúság fokozott bevonásával a családtervezésbe és a szexuális nevelés társadalmi (iskolai) megszervezésével sem, ezt

csak a házasulók esetében vélték kivitelezhetőnek. Ezek az ajánlások mégis szerepelnek az Akciótervben.

A legnagyobb vitát a VIII. fejezetnek a művi vetéléssel kapcsolatos egyetlen paragrafusa (a 8.25-ös) váltotta ki. Az erre vonatkozó eredeti javaslatot az előkészítési értekezleten nem fogadták el, majd az Európai Unió javasolt kompromisszumos szöveget, ezt a főbizottság ülésén 5 napon át vitatták (több mint 100 küldöttség szólott hozzá). Végül egy szűk munkabizottság újabb szöveget javasolt, amely már közeljárt a konszenzushoz, ami az 5. napon már elérhetőnek látszott. A zárónapon azonban mégis 13 delegáció (a Szentszék és 9 latin-amerikai országok, illetve 3 muzulmán ország) fenntartással élt. Az elfogadott szöveg a következő: „Semmilyen körülmények között sem lehet támogatni az abortuszt a születésszabályozás eszközeként. Valamennyi kormányt és illetékes kormányközi és nem kormányzati szervet arra kell ösztönözni, hogy erősítsék elkötelezettségüket a nők egészsége érdekében, hogy foglalkozzanak a nem biztonságos abortuszok (a WHO szerint a nem biztonságos abortusz a nem kívánt terhesség olyan befejezési módjaként definiálható, amelyet vagy olyan személyek hajtottak végre, akiknek hiányzik a megfelelő szakismeretük, vagy olyan körülmények között, ahol hiányoznak a minimális egészségügyi előírások, vagy mindkettő) egészségügyi következményeivel mint az egyik legsúlyosabb közegészségügyi problémával és ezzel csökkentsék az abortuszok iránti igényt. A nem kívánt terhességek megelőzését a fejlett családtervezési szolgáltatásokkal kell elősegíteni, és minden erőfeszítést meg kell tenni az abortusz iránti igény megszüntetésére. A nem kívánt terhességben levő nőket gyors informálódási lehetőségekkel és együttérző tanácsadással kell ellátni. Az abortusszal kapcsolatos bármely változtatást az egészségügyi rendszeren belül csak a nemzeti jogalkotási folyamat keretében és helyi szinten lehet elhatározni. A legális abortusz legyen biztonságos. A nők minden esetben kapjanak minőségi szolgáltatást az abortusz komplikációinak kezelésében. Az abortusz után azonnal ajánlják fel a tanácsadást —oktatást és családtervezési szolgáltatásokat, hogy ezáltal is meg lehessen akadályozni az ismételt abortuszokat”.

A fejlődő és a fejlett országok között vitát váltott ki a bevándoroltak családgyejesítési igényének elismerésére vonatkozó jog belefoglalása a nemzetközi vándorlással foglalkozó X. fejezetbe. Mivel e konferencia nem volt hivatott új emberi jogok megfogalmazására, olyan kompromisszum született, hogy hívjon össze az ENSZ két éven belül egy Nemzetköz-

zi Migrációs Értekezletet, ahol e kérdés és a vándorlással kapcsolatos egyéb jogi konvenciók is elfogadhatók lesznek.

A fejlődő országok az előkészítés során is vitatták a gazdasági átmenetben levő országok speciális népesedési helyzetére vonatkozó külön ajánlások belefoglalását az akcióprogramba, feltve tőlük a fejlődő országok népesedési problémáinak kiemelt kezelését. A főbizottsági egyeztetések során mégis sikerült több területen ilyen jellegű ajánlásokat megfogalmazni és elfogadtatni. Az ajánlás felszólítja a nemzetközi közösséget, hogy „... segítse a gazdasági átmenetben levő országokat azon erőfeszítéseikben, hogy megszüntethessék a szegénységet, és ezzel kiegyensúlyozott gazdasági fejlődést érjenek el”. Kimondja azt is, hogy „Anélkül, hogy csökkenjenek a fejlődő országok programjainak támogatását, a nemzetközi közösség kérés alapján adjon támogatást az oktatásban, a szakmai segítségben és rövid távon a védekezési eszközök rendelkezésre bocsátásában a gazdasági átmenetben levő azon országok szükségleteinek kielégítésére, ahol a reprodukív egészség szegényes és bizonyos esetekben romlik...”. A gazdasági átmenetben levő országokból kiinduló nemzetközi vándorlás hatásainak mérséklésére felkéri a befogadó országok kormányait, hogy „A gazdasági átmenetben levő országok kapjanak időszaki segítséget népesedési és fejlesztési tevékenységükhöz azon nehéz gazdasági és társadalmi problémáik leküzdésében, amelyekben jelenleg szenvednek”, tartalmazza a dokumentum.

A konferencia zárónapján terjesztette a plenáris ülés elé a főbizottság elnöke az átdolgozott Akciótervet, amelyet a konferencia elfogadott, és a 77-ek nevében javaslatot tevő algériai delegátus vélemé-

nyét elfogadva kérte az Egyesült Nemzetek Közgyűlését, hogy 49. ülésén fogadja el az akcióprogramot. Ezt — az általános konszenzussal szemben az akcióprogram vitatott megállapításai miatt — 13 küldöttség csak fenntartással fogadta el (katolikus részről a Szentszék, ezenkívül Peru, Ecuador, Argentína, a Dominikai Köztársaság, Nicaragua, Honduras, El Salvador, Guatemala és Paraguay, illetve muzulmán részről Líbia, az Egyesült Arab Emirátusok és Brunei).

A záróülésen az Európai Unió képviselőjeként felszólaló német delegációvezető kijelentette: „A konferencia sikeres volt. Másokkal együtt, az Európai Unió örül ennek... Az Európai Unió sikerrel hangsúlyozta egy jól kiegyenlített és integrált akció szükségességét a népességnövekedés stabilizálása érdekében. Ezenkívül meg kell változtatnunk magatartásformánkat a fogyasztás és a termelés tekintetében”. Dr. Nafis Sadik záróbeszédében hasonlóképpen vélekedett: „Ez egy igen sikeres konferencia volt. Megalkottunk egy akcióprogramot a következő 20 évre, amely azon világ realitásaiból indul ki, amelyben élünk, és utat mutat egy jobb realitáshoz. A program specifikus célokat és ajánlásokat tartalmaz olyan területekre, mint a csecsemő- és anyai halálozás, az oktatás, a reprodukív egészség és a családtervezés, de következményei sokkal általánosabbak ennél. Az akcióprogram potenciálisan alkalmas arra, hogy megváltoztassa a világot”.

A konferencián felszínre került véleménykülönbségek segítettek tisztázni több kérdést, és felhívták a résztvevők figyelmét a probléma sokrétűségére és a megközelítés különböző módszereire, melyek elősegítették az álláspontok közeledését.

Dr. V. Gy.

SZEMÉLYI HÍREK

Megbízás. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1994. szeptember 9-ei hatállyal megbízta *dr. Bercsényi Zoltánt* a KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatósága vezetésével.

Elnöki dícséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Bokor Sándornét*, a KSH Tolna megyei Igazgatósága osztályvezetőjét színvonalas pénzügyi tevékenységéért *elnöki dícséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Tapasztalatcsere az OECD-ben. Az OECD párizsi központjában tett látogatást *dr. Pukli Péter*, a KSH főosztályvezetője 1994. szeptember 19. és 23. között. A tapasztalatcsere során részt vett a Tudományos Technológiai és Ipari Igazgatóság (Directorate for Science, Technology and Industry — DSTI) iparstatisztikával foglalkozó bizottsága (Industry Committee on Industrial Statistics) szokásos éves értekezletén, kétoldalú megbeszélést folytatott *D. Malkinnal*, a DSTI Közgazdasági Elemzések és Statisztika osztályának (Economic Analysis and Statistics) vezetőjével, valamint *D. Bladessel*, a Statisztikai Igazgatóság Átmeneti Gazdaságok Osztályának (Statistics Directorate, Transition Economies Division) vezetőjével.

Az értekezleten a kis- és közepes vállalatok statisztikájáról, az iparstatisztikai adatbázisokról, a nemzetközi kereskedelem és termelés mutatószámairól, a kétoldalú megbeszéléseken pedig a magyar statisztikai rendszernek az OECD rendszeréhez történő igazításáról volt szó.

Az Országos Akkreditációs Bizottság (OAB) elnökének felkérésére *dr. Szilágyi György*, a KSH főosztályvezető-helyettese 1996. december 31-ig az OAB Közgazdaság-tudományi tudományági szakbizottságának elnöki tisztségét tölti be.

A Fogyasztói árindexek, 1993. című kiadvány a Központi Statisztikai Hivatalnak a fogyasztói árak és az árszínvonal alakulásáról szóló éves beszámolóját tartalmazza. A kiadvány ismerteti az infláció

folyamatát, a fogyasztói árindexeket a javak főbb csoportjai szerint, 160 kiemelt termék- és szolgáltatáscsoport árindexét, az átlagárakat és árindexeket a javak rendeltetése szerint részletezve, a főbb népességcsoportok árindexeit, valamint az árindexszámítás rövid módszertanát.

A Függelékben megtalálhatók az angol nyelvű nomenklatúrák.

(Fogyasztói árindexek, 1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 107 old.)

Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010. címmel megjelent a demográfiai tájékoztatósi füzetek legújabb száma. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete ezen kiadványban közreadja a családok és háztartások előreszámítását az 1990. évi népszámlálási és az 1992. évi népmozgalmi adatok alapján; előrebecslést ad a népesség, a különböző családi állású személyek és a háztartásfők létszámára ötéves korcsoportok és családi állapot szerinti részletezésben, valamint információkat a családok és a háztartások számának, összetételének feltételezhető alakulásáról 2010-ig.

Részletes táblák tartalmazzák a népesség számát nem, ötéves korcsoportok és családi állapot szerint, valamint az előreszámítási évekre a családiállapotváltozások becsült számát (nőtlenek, hajadonok, elváltak, özvegyek házasságkötései, házások válásai, özvegyülései, a különböző családi állapotúak elhalálzásai).

(*Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi

népmozgalom adatain alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet kutatási jelentései. Demográfiai tájékoztatói füzetek 15. sz. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1994. 93 old.)

Az Idegenforgalmi évkönyv, 1993 című kiadvány összefoglaló áttekintést nyújt a nemzetközi turizmusról és a magyarországra érkező külföldiek, valamint a külföldre utazó magyarok adatairól.

Bemutatja a határmenti forgalmat, a kereskedelmi szálláshelyek kapacitását, tájékoztat az idegenforgalmi devizabevételekről és a valutaárfolyamokról.

A kiadványt módszertani megjegyzések teszik teljessé.

(Idegenforgalmi évkönyv, 1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 165 old.)

A vallásgyakorlásról és a felekezeti viszonyokról nyújt áttekintést a Társadalomstatisztikai füzetek 5. száma. Az elemzés és a táblaanyag a Központi Statisztikai Hivatal 1992—1993. évi rétegződés- és mobilitásvizsgálatai keretében gyűjtött információkon alapul. A kötet szerkezete a következő:

- I. Vándorlás és felekezeti viszonyok.
- II. A házások felekezeti hovatartozása.
- III. A megkérdezett házások és a szülők felekezeti hovatartozása.
- IV. A szülői család hatása a megkérdezettek iskolai végzettségére.
- V. Vallásgyakorlás és társadalmi mobilitás.
- VI. Térségi különbségek a vallásgyakorlásban.

(A felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője. Társadalomstatisztikai füzetek 5. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 29 old.)

Magyarország történeti helységnévtára. Liptó megye (1773—1808) címmel jelent meg a sorozat 8. kötete, mely követi az előző kötetek szerkesztési elveit; az egyes települések névvariánsainak felsorolásánál azonban ezúttal nem a források időrendje, hanem nyelvészeti megfontolások döntötték el a sorrendet. Az adatközlés forrásbázisa az evangélikus felekezet összeírásával bővült.

A felhasznált forrásanyag által felölelt időszakban közigazgatási változás figyelhető meg: míg az 1773-ra datált *Lexicon Locorum* a megye településeit három járásba csoportosította, addig az 1780

—1781-es *Tabella Locorum* négy járást ismertet. A szerkesztők ez utóbbit tekintették irányadónak.

Liptó megyéről rendelkezésre állnak a plébánia-rendezéshez készített összeírás eredeti gyűjtőívei is, ezek adatai szintén szerepelnek a kötetben.

(Magyarország történeti helységnévtára. Liptó megye (1773—1808). KSH. Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1994. 154 old. + 1 térkép.)

A KSH Népeségtudományi Intézet kiadványosorozataiban megjelent **A szülők és gyermekeik iskolázottsága** című táblaanyaggal illusztrált elemzés, mely arra a kérdésre keresi a választ, hogy a szülők iskolai végzettsége hogyan befolyásolja gyermekük iskolai végzettségét, s milyen sajátosságokat találunk az egyes végzettségi szinteken.

A vizsgálat az 1990. évi népszámlálás adatain alapul. A 14 éves vagy idősebb gyermekkel rendelkező házaspáros és egyszülős gyermekes családokra vonatkozóan készültek olyan táblák, amelyek a legmagasabb iskolai végzettségű gyermek esetében lehetővé teszik e kérdés mélyebb elemzését.

(*Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekek iskolázottsága. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Kutatási jelentés 51. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1994. 48 old.)

*

A Néhány gondolat a halálokok szerinti és az egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról című módszertani jellegű kiadvány az 1990. évi adatokkal bemutat:

— egy olyan halandósági táblát, melyben a tovább élők száma a halálokok két nagy csoportjának tulajdonítható halálozások következtében csökken (ez egyben feltárja a férfi és a női népesség ily módon számított táblái szerint várható átlagos élettartamok közötti különbségek tényezőit);

— egy olyan halandósági táblát, mely a keringési rendszer betegségeinek tulajdonítható halandóságot a többi halálokok zavaró hatásaitól független (tiszt) formában írja le;

— olyan számításokat, hogy egyes halálokoknak, illetve halálóki csoportoknak tulajdonítható halandóság feltételezett kiküszöbölése mennyivel növelné meg a születéskor és más életkorban várható átlagos élettartamot.

(*Valkovics Emil*: Néhány gondolat a halálokok szerinti és az egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Demográfiai módszertani füzetek 5. sz. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest. 1994. 112 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

SIMANOVSKY, S.:

„AGYELSZÍVÁS” A KORÁBBI SZOVJETUNIÓBÓL

(Brain-drain from the former Soviet Union and the position of the international community.) — *Osteuropa Wirtschaft*. 1994. 1. sz. 17—25. p.

A szocialista világrendszer összeomlását és a szovjet utódállamok gazdasági hanyatlását követően a tudósok kivándorlása e területről olyan méreteket öltött, hogy már súlyosan veszélyezteti a hosszú távú kutatást és műszaki fejlesztést. E tanulmány egyrészt bemutatja az „agyelszívás” (brain drain) méreteit és kiváltó okait, másrészt elemzi a nemzetközi segítségnyújtás — részben már jelenleg is megnyilvánuló — lehetőségeit.

Az „agyelszívást”, vagyis az értelmiségiek tömeges kivándorlásának jelenségét a második világháború után először az ún. nem szocialista országokban észlelték. 1949 és 1965 között mintegy 97 ezer kiemelkedő képzettségű tudós, műszaki kutató települt át az Egyesült Államokba, főleg Németországból, az Egyesült Királyságból és Kanadából. A hetvenes évektől a folyamat már a fejlődő országokra tevődött át: félmillióra tehető azoknak a magas műszaki vagy egészségügyi képzettségű szakértőknek a száma, akik 1980-ig a fejlődő országokból vándoroltak ki az Egyesült Államokba, az Egyesült Királyságba vagy Kanadába.

Napjainkban Kelet-Európa országaiban, de főleg a Független Államok Közösségében (FÁK) öltött rendkívül aggasztó méreteket az intelligencia kivándorlása. E területeket 1986 és 1990 között mintegy 1,5 millió ember hagyta el. Közülük 25-30

százalék — közel 450 ezer fő — volt a mérnök vagy más (nem műszaki) végzettségű tudós, s a becslések szerint számuk a kilencvenes évek végéig elérheti akár az 1,5—1,8 millió főt is. E súlyos veszteségek tovább növelik a keleti régió viszonylagos elmaradását és veszélyeztetik a gazdasági-társadalmi reform megvalósulását is. Természetesen az emberi szabadságjogok megsértése útján nem lehet gátat vetni az „agyelszívásnak”. Ehelyett a kiváltó okok megszüntetése vagy legalábbis enyhítése érdekében lenne szükség összehangolt lépésekre mind az államvezetés, mind az érintett nemzetközi szervezetek részéről.

Az értelmiségiek kivándorlásában az anyagi okok mellett etnikai tényezők is jelentős szerepet játszanak, s ez a folyamat visszafordíthatatlannak tűnik, ha nem következik be gyökeres változás a rétegek társadalmi megbecsülésében.

Számos tudós és speciális képzettségű szakember viszont olyan ideiglenes (bár valószínűleg hosszú távú) elhelyezkedési lehetőséget keres külföldön, amely — jó életkörülmények között — módot nyújt tudományos kutatási tevékenységük folytatására. Ezekben az esetekben tehát a kiváltó okot kifejezetten napjaink kedvezőtlen gazdasági helyzete jelenti. A becslések szerint azonban mintegy 15 százalék végleges veszteségre ezek körében is számítani kell, főleg a fiatal kutatók esetében.

Az „agyelszívás” jelenségére a nemzetközi tömegtájékoztatás főleg a nukleáris (és más katonai jelentőségű vegyi vagy biológiai) technológiák váratlan területeken történő megjelenése kapcsán irányította rá a figyelmet. A német biztonsági szolgálat

* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi Statisztikai Irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

információi szerint például a korábbi Szovjetunió atomszakértői közül tízen Algériában, öten Indiában, s ötvenen Irakban dolgoznak. Iránban 1992 óta tizenketten tevékenykednek, de a FÁK területéről további 50 mérnök és 200 technikus írt alá a közelmúltban új szerződéseket iráni nukleáris létesítményekkel. Észak-Koreába 36 korábbi szovjet szakértő kapott meghívást. Líbiában pedig több tucatnyian működnek közre atomkutatási projekteken. Izraelbe 1989 óta 40 atomszakértő vándorolt ki a FÁK területéről. Végül soron azonban több ezerre tehető azoknak a volt szovjet nukleáris szakértőknek a száma, akik a romló gazdasági feltételek miatt hajlandónak mutatkoznak külföldi megbízások elfogadására, s ez már nyugtalanságot kelt a jelenlegi atomhatalmak vezető köreiben is.

A kivándorlási hullámmal szembeni nemzetközi reagálás főleg a bevándorlási kvóták rögzítésében, a foglalkozási és életkori feltételek szigorításában stb. észlelhető, a magasan kvalifikált személyeket azonban a befogadó országok általában továbbra is megkülönböztetett elbánásban részesítik. Ugyanakkor mind kormányzati kezdeményezésre, mind a magánszféra részéről lépések történtek, hogy új kutatási programok indításával, a munkahelyek megtartó erejét segítő támogatásokkal mihamarabb megfelelő élet- és munkakörülményeket biztosítsanak a FÁK területén is a tudósok és más speciálisan képzett szakemberek számára. A tanulmány számos példát sorol fel az Egyesült Államok, az Európai Unió, Kanada, illetve újabban Japán és más kelet-ázsiai országok részéről nyújtott támogatásokról és közös kutatási létesítmények alapításáról a szovjet utódállamok területén. 1993 elejéig összességében 400 millió dollár érkezett külföldről a tudományos tevékenység támogatására, ami némileg meghaladja az orosz állam által éves szinten a kutatás-fejlesztésre fordítható összeget. Az egyenlő esélyek jobb érvényre juttatása érdekében a szerző célszerűnek tartaná nemzetközi alapítványok fokozottabb szerepvállalását az elosztásban és a fiatal kutatók mellett a középkorú réteg szélesebb körű bevonását is az új tudományos programokba.

A hazai erőforrások hatékonyabb hasznosításához a kutatás-fejlesztési tevékenység, elsősorban a kutatóintézetek, fejlesztési központok, tudományos célú alapítványok működésének és a szellemi termékek védelmének új törvényi szabályozására lenne szükség. Emellett államközi egyezményekkel lenne célszerű biztosítani, hogy a kutatók külföldi munkavállalásának tudományos eredményeiből Oroszország és a többi utódállam is megfelelően részesülhessenek.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

STERN, E.:

A FEJLŐDŐ ÁZSIA
A VILÁGGAZDASÁG ÚJ PÓLUSA

(Developing Asia: A new growth pole emerges.) — *Finance and Development*, 1994. június. 18–20. p.

Az elkövetkezendő öt-tíz év során a fejlődő Ázsia a világgazdasági növekedés új hajtóereje lehet, tekintettel arra, hogy a fejlődés eddigi motorját alkotó hét legfejlettebb országban a növekedési ütem lassulása tapasztalható. Kelet- és Dél-Ázsia részesedése a világ össztermeléséből folyamatosan növekszik, és az előrejelzések szerint az évtized hátralevő időszakában a térség a világ leggyorsabban fejlődő régiója lesz. A jelenlegi becslések alapján a fejlődő Ázsia 2000-ben a világtermelés csaknem felét adja majd.

A kultúrát, a növekedési teljesítményeket, a gazdaságirányítást, a jogi és a szabályozási rendszereket tekintve a térség meglehetősen heterogén. Az egész régióra jellemző azonban, hogy a nagyobb országok egyre erőteljesebben függenek a piactól. A kelet-ázsiai országok már korábban, Kína, India és Indonézia pedig jelenleg hajt végre jelentős gazdasági átalakítást. Mindazonáltal sok bizonytalanság is jellemzi a térséget, mindenekelőtt a politikai átalakulás terén.

Az elmúlt negyedszázad során Kelet-Ázsiában az egy főre jutó jövedelem csaknem megnégyszereződött (évi 5 százalékos növekedés mellett), és mindez a szegénység jelentős csökkenésével párosult. Kelet-Ázsia növekedése már az 1970-es években figyelemre méltó volt, az 1980-as években pedig tovább gyorsult. Ez a szilárd gazdasági teljesítmény az erős külső orientáción, az emberi erőforrások hangsúlyozott fejlesztésén, valamint a nagyon hatékony intézményi kereteken alapult. A térség exportja az 1970-es és az 1980-as évtized folyamán mintegy évi 10 százalékkal nőtt, míg az Egyesült Államok, Japán és az Európai Unió országainak a térségbe irányuló exportja 1988 és 1991 között mintegy 35 százalékkal bővült. Ugyanilyen fontosságú az, hogy a régió belüli kereskedelem ezalatt 72 százalékos növekedést ért el. Az utóbbi időben Kína rendkívüli növekedési rekordot állított fel, s ez a belső dinamizmus teszi Kelet-Ázsiát annyira ellenállóvá a globális világgazdasági lassulással szemben.

A növekedés Dél-Ázsiában is meglehetősen dinamikus, legalábbis relatív értelemben. Bár a kelet-ázsiai országokkal összehasonlítva talán halovány, de a többi fejlődő országot messze meghaladja a dél-ázsiai növekedés mértéke: az egy főre jutó jöve-

információi szerint például a korábbi Szovjetunió atomszakértői közül tízen Algériában, öten Indiában, s ötvenen Irakban dolgoznak. Iránban 1992 óta tizenketten tevékenykednek, de a FÁK területéről további 50 mérnök és 200 technikus írt alá a közelmúltban új szerződéseket iráni nukleáris létesítményekkel. Észak-Koreába 36 korábbi szovjet szakértő kapott meghívást. Líbiában pedig több tucatnyian működnek közre atomkutatási projekteken. Izraelbe 1989 óta 40 atomszakértő vándorolt ki a FÁK területéről. Végül soron azonban több ezerre tehető azoknak a volt szovjet nukleáris szakértőknek a száma, akik a romló gazdasági feltételek miatt hajlandónak mutatkoznak külföldi megbízások elfogadására, s ez már nyugtalanságot kelt a jelenlegi atomhatalmak vezető köreiben is.

A kivándorlási hullámmal szembeni nemzetközi reagálás főleg a bevándorlási kvóták rögzítésében, a foglalkozási és életkori feltételek szigorításában stb. észlelhető, a magasan kvalifikált személyeket azonban a befogadó országok általában továbbra is megkülönböztetett elbánásban részesítik. Ugyanakkor mind kormányzati kezdeményezésre, mind a magánszféra részéről lépések történtek, hogy új kutatási programok indításával, a munkahelyek megtartó erejét segítő támogatásokkal mihamarabb megfelelő élet- és munkakörülményeket biztosítsanak a FÁK területén is a tudósok és más speciálisan képzett szakemberek számára. A tanulmány számos példát sorol fel az Egyesült Államok, az Európai Unió, Kanada, illetve újabban Japán és más kelet-ázsiai országok részéről nyújtott támogatásokról és közös kutatási létesítmények alapításáról a szovjet utódállamok területén. 1993 elejéig összességében 400 millió dollár érkezett külföldről a tudományos tevékenység támogatására, ami némileg meghaladja az orosz állam által éves szinten a kutatás-fejlesztésre fordítható összeget. Az egyenlő esélyek jobb érvényre juttatása érdekében a szerző célszerűnek tartaná nemzetközi alapítványok fokozottabb szerepvállalását az elosztásban és a fiatal kutatók mellett a középkorú réteg szélesebb körű bevonását is az új tudományos programokba.

A hazai erőforrások hatékonyabb hasznosításához a kutatás-fejlesztési tevékenység, elsősorban a kutatóintézetek, fejlesztési központok, tudományos célú alapítványok működésének és a szellemi termékek védelmének új törvényi szabályozására lenne szükség. Emellett államközi egyezményekkel lenne célszerű biztosítani, hogy a kutatók külföldi munkavállalásának tudományos eredményeiből Oroszország és a többi utódállam is megfelelően részesülhessenek.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

STERN, E.:

A FEJLŐDŐ ÁZSIA
A VILÁGGAZDASÁG ÚJ PÓLUSA

(Developing Asia: A new growth pole emerges.) — *Finance and Development*, 1994. június. 18–20. p.

Az elkövetkezendő öt-tíz év során a fejlődő Ázsia a világgazdasági növekedés új hajtóereje lehet, tekintettel arra, hogy a fejlődés eddigi motorját alkotó hét legfejlettebb országban a növekedési ütem lassulása tapasztalható. Kelet- és Dél-Ázsia részesedése a világ össztermeléséből folyamatosan növekszik, és az előrejelzések szerint az évtized hátralevő időszakában a térség a világ leggyorsabban fejlődő régiója lesz. A jelenlegi becslések alapján a fejlődő Ázsia 2000-ben a világtermelés csaknem felét adja majd.

A kultúrát, a növekedési teljesítményeket, a gazdaságirányítást, a jogi és a szabályozási rendszereket tekintve a térség meglehetősen heterogén. Az egész régióra jellemző azonban, hogy a nagyobb országok egyre erőteljesebben függenek a piactól. A kelet-ázsiai országok már korábban, Kína, India és Indonézia pedig jelenleg hajt végre jelentős gazdasági átalakítást. Mindazonáltal sok bizonytalanság is jellemzi a térséget, mindenekelőtt a politikai átalakulás terén.

Az elmúlt negyedszázad során Kelet-Ázsiában az egy főre jutó jövedelem csaknem megnégyszereződött (évi 5 százalékos növekedés mellett), és mindez a szegénység jelentős csökkenésével párosult. Kelet-Ázsia növekedése már az 1970-es években figyelemre méltó volt, az 1980-as években pedig tovább gyorsult. Ez a szilárd gazdasági teljesítmény az erős külső orientáción, az emberi erőforrások hangsúlyozott fejlesztésén, valamint a nagyon hatékony intézményi kereteken alapult. A térség exportja az 1970-es és az 1980-as évtized folyamán mintegy évi 10 százalékkal nőtt, míg az Egyesült Államok, Japán és az Európai Unió országainak a térségbe irányuló exportja 1988 és 1991 között mintegy 35 százalékkal bővült. Ugyanilyen fontosságú az, hogy a régió belüli kereskedelem ezalatt 72 százalékos növekedést ért el. Az utóbbi időben Kína rendkívüli növekedési rekordot állított fel, s ez a belső dinamizmus teszi Kelet-Ázsiát annyira ellenállóvá a globális világgazdasági lassulással szemben.

A növekedés Dél-Ázsiában is meglehetősen dinamikus, legalábbis relatív értelemben. Bár a kelet-ázsiai országokkal összehasonlítva talán halovány, de a többi fejlődő országot messze meghaladja a dél-ázsiai növekedés mértéke: az egy főre jutó jöve-

delem évi 3 százalékkal nőtt az 1980-as évtizedben, ami a megelőző két évtized növekedési rátájának mintegy háromszorosa. Hasonlóképpen, a magánfogyasztás és a hazai beruházások növekedése is nagyobb volt ebben a régióban, mint a fejlődő világ többi területén, Kelet-Ázsia kivételével. Dél-Ázsia, ez a hagyományosan befelé tekintő régió hozzákezdett a külső piacok feltárásához is. Az 1980-as években exportja 7 százalékkal nőtt évente — ami az előző évtized növekedési ütemének kétszeresét jelenti —, és aránya a hazai termeléshez viszonyítva megkétszereződött.

Jelentős különbségek figyelhetők meg Kelet- és Dél-Ázsián belül és a két régió között is. Mindkét régióon belül igen nagyok az egyes országok növekedési különbségei, bár ez inkább Dél-Ázsiára jellemző. Kelet-Ázsiában a szegénység elleni harc igen hatékony, igazolva, hogy a gyors növekedés és a szegénység enyhítése nincs ellentmondásban, sőt valójában egymást erősítő folyamatok. Dél-Ázsiában ugyanakkor kevésbé meggyőző a szegénység csökkenése, 1990-ben a régió népességének mintegy fele élt a szegénységi küszöb alatt. Különbözik a két régió a külföldi közvetlen beruházások befogadásának képességében is. Kelet-Ázsiában a bővülő belső piacok nagyon vonzzák a külföldi közvetlen beruházásokat, ez pedig hozzájárul az export gyors növekedéséhez. Az 1980-as években Kelet-Ázsia részesedése a fejlődő országokba irányuló közvetlen külföldi beruházásokból megkétszereződött, elérte a 33 százalékot. Kevésbé vendégszerető környezetének következtében viszont a dél-ázsiai részesedés igen kicsi maradt: kevesebb mint 2 százalékot tett ki az 1980-as években.

Kelet-Ázsia feltűnő sikereinek oka a megfelelő gazdaságpolitikában keresendő, amely a magas szintű megtakarításokra, a munkaerő minőségére, a vállalkozások ösztönzésére, az exportra, a tudás- és technológiainportra, valamint — mindenekelőtt — a globális feltételekhez való rugalmas alkalmazkodásra koncentrált, fenntartva a viszonylagos makroökonómiai stabilitást.

Bizonyos biztató jelek arra utalnak, hogy a kelet-ázsiai gazdaságirányítási gyakorlat tovább terjed az eredetileg gyorsan fejlődő országokból Indonéziába, Malajziába, Thaiföldre, Vietnamba és nem utolsósorban Kínába. A változtatásokat később kezdő Dél-Ázsia is megkezdte beruházás- és kereskedelemreformjait. Banglades, India, Pakisztán és Sri Lanka hozzákezdett a hazai és külföldi magánberuházások korlátainak lebontásához, megszüntetve a kereskedelmi restriktívumokat, csökkentve a vámokat. E lépésekre válaszul az 1990-es években a közvetlen külföldi beruházások Pakisz-

tánban és Sri Lankán megkétszereződtek, Indiában pedig 20 százalékkal növekedtek az 1980-as évek második feléhez viszonyítva. India az elmúlt két évben kiterjedt reformprogram megvalósításába kezdett, amelynek hatása átterjedt Pakisztánra és Sri Lankára is. Nem kétséges azonban, hogy ezek a programok még messze vannak a kelet-ázsiai országokban végrehajtottaktól, különösen ami az oktatás, az egészségügy, az infrastruktúra és a pénzügyi rendszer területeit illeti. Nincs még megfelelően tisztázva az állami és a magánszektor szerepe, és nincs megfelelő politikai konszenzus sem a reformok támogatásában.

A fejlődő Ázsia heterogenitása miatt különböző reformcélkitűzések szükségesek Kelet-, illetve Dél-Ázsia számára. Kelet-Ázsia fő feladatai az infrastruktúra szűk keresztmetszeteinek megszüntetése, az állami vállalatok reformjának meggyorsítása, a magánszektor fejlesztésének ösztönzése és a megfelelő pénzügyi reformok végrehajtása. Ugyancsak nélkülözhetetlen a környezetvédelem erőteljes figyelembevétele; a fejlődő világon belül itt a legmagasabb az erdőirtás aránya, az egységnyi GDP-re jutó energiafelhasználás és széndioxid-kibocsátás. Súlyos problémák jelentkeznek a városi területeken a közegészségügy, a falusi területeken pedig a talajromlás tekintetében. Dél-Ázsiában a legfontosabb feladat a fenntartható növekedés elérése és a szegénység csökkentése. Ez az állami szektor reformját igényli, beleértve az adóreformot és a kiadások szerkezetének átalakítását, az állami vállalatok teljesítményének javítását a verseny és a privatizáció útján. A pénzügyi reform meglehetősen illuzórikus cél, bár néhány jelentős lépés megtételére Pakisztán és India tett erőfeszítéseket. Ugyancsak kevés előrehaladás történt a föld- és a munkaerőpiacok megreformálása területén. Az emberi erőforrások fejlesztése különösen fontos a kifelé tekintő és a szegénységellenes növekedési stratégia szempontjából. Ebben a tekintetben igen nagy jelentősége van annak, hogyan tudják az állami kiadásokat átcsoportosítani a szociális szektorba, az emberi tőke gyorsabb fejlesztése érdekében. Jelenleg Dél-Ázsia elmarad Kelet-Ázsiától a várható élettartam terén: minden tíz gyermek közül legalább egy nem éri meg első születésnapját, és a régió gyermekeinek közel fele nem tudja befejezni az általános iskolát.

A reformok folytatása és a külső erőforrások beáramlása esetén a fejlődő Ázsia kilátásai igen kedvezők: a század végéig mintegy 6,5 százalékos GDP-növekedés várható. Öt-tíz évre előre tekintve a térséget gyors növekedés, bővülő piacok és kitűnő exportlehetőségek jellemzik. A régió egészében valószínűsíthető a stabil makroökonómiai irányítás, a

magánberuházások környezetének állandó javítása és az adósságszolgálat csaknem kifogástalan kezelése. Kelet-Ázsia teljesítménye nagymértékben függ export-stratégiájától. Ebből a szempontból fontos az Egyesült Államok és az Európai Unió magatartása is. A kelet-ázsiai országokban további kereskedelem-liberalizálási feladatok végrehajtása szükséges, hiszen mind a vám-, mind a nem vámjellegű kereskedelmi restriktívumok nagyobbak a partnerországokban tapasztaltaknál, ami kereskedelmi súrlódásokhoz vezethet. Dél-Ázsia növekedési kilátásai nagymértékben függenek attól, hogy mi történik Indiában, India, Banglades, Pakisztán és Sri Lanka reform-erőfeszítéseinek sikerei kedvező növekedést eredményezhetnek középtávon. A reformok sikeres végrehajtása esetén az export növekedése fellendítheti a gazdaságot, így annak növekedése a jelenlegi 3-4 százalékos értékről 5-6 százalékra emelkedhet az 1990-es évek második felében.

A fejlődő Ázsia országait azonban számos bizonytalanság jellemzi. Néhány jelentősebb ország a vezetőváltás nehézségeivel néz szembe, és az ezzel kapcsolatos politikai folyamatok gazdasági hatásai nehezen becsülhetők. További problémákat jelenthet, hogy a térség legnagyobb országaiban — Kínában, Indiában és Pakisztánban — igen jelentős a nagyon szegény rétegekhez tartozók létszáma. A magas növekedési ráták és a helyi szintű intézményi keretek közötti aszinkronitás pedig nehezítheti ezen gazdaságok hatékony modernizációját.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

STEVENS, B.:

PRESSZIÓ ALATT A SZOCIÁLIS HÁLÓ

(The social fabric under pressure.) — *The OECD Observer*, 1994. 189. sz. 19–22. p.

1994-ben — figyelmen kívül hagyva az alulfoglalkoztatottakat, a gazdasági okokból idő előtt nyugdíjba kényszerülők, valamint azokat, akiket nem képes nyomon követni a statisztika — mintegy 35 millió ember, a gazdaságilag aktív népesség közel 8,5 százaléka volt munka nélkül az OECD-országokban. A különböző kormányintézmények, illetve kutatóintézetek ennél alig kedvezőbb képet rajzolnak az elkövetkező 5-10 év munkaerőpiaci helyzetéről. Az EGK-országok esetében 11 százalék körüli, az Egyesült Államok esetében 6-7 százalékos, Japánban pedig 3 százalékot meghaladó értéket jósolnak a szakértők. Teszik ezt annak ellenére, hogy a következő években gazdasági fellendülésre

számítanak az OECD-országok, melynek mértéke óvatos becslések szerint is legalább 2,5 százalékos lesz. Ahhoz azonban, hogy a munkanélküliség szintje mintegy 5 százalékra mérséklődjön, legalább 5 százalékos növekedés szükséges, mely szintet várhatóan csak néhány ország tudja majd elérni, illetve felülmúlni. Az egyes kormányok pénzügyi mozgásteret a közkiadások nagy aránya miatt ráadásul igen korlátozott.

A munkahelyek abszolút számában az elkövetkező 10-15 évben összességében így is némi növekedés fog bekövetkezni az OECD-országokban. A legnagyobb növekedés az Egyesült Államokban várható (körülbelül 24 millió új munkahellyel), ezt követik az EGK-országok 10 millió munkahellyel, majd Japán 4 millióval. Konjunktúra elé elsősorban a számítástechnikai és informatikai foglalkozások néznek, de nőni fog a menedzserek és hasonló irányító munkakörben dolgozók száma is. Mind több munkavállalót foglalkoztatnak a személyi szolgáltatások területén is. Az Egyesült Államokban, részben a lakosság demográfiai összetételében bekövetkező változás miatt, a tíz legkeresettebb foglalkozás közül öt egészségügyi (házi gondozó, gyógytornász, egészségügyi asszisztens stb.) lesz, s a létrejövő 24 millió új munkahelyből várhatóan 1,3 milliót jelentenek az ápolónői munkahelyek. Ugyanakkor csökken a farmerek és az egyéb mezőgazdasági munkások, a könnyűiparban dolgozók, a gépipari összeszerelők, valamint az irodai rutinmunkát végzők száma.

Általánosságban nem igaz azonban az, hogy a kvalifikálatlan munkaerő iránti kereslet mérséklődik elsődlegesen. Egyedül az Egyesült Államokban várhatóan 2,6 millió új eladóra, pénztárosra, előcsomagolóra és pincérre lesz szükség, miközben az örök, a kertészek számára további mintegy 700 ezer új munkahely létesül.

Ahhoz, hogy a munkaerő-kínálat meg tudjon felelni a változó igényeknek, az oktatási és az átképzési rendszer növekvő szerepére van szükség. Tudomásul kell azt is venni, hogy az ismeretek nem örökérvényűek, s az életpálya aktív szakaszában esetleg többször is foglalkozást kell váltani. Az oktatás, képzés szerepe a társadalom egyes rétegeinél más és más. Míg lesznek olyanok, akinél az olvasás, a számolás készség szinten történő elsajátítása a cél, további előrelépés megy végbe a magas fokon szakosított, speciális képzés felé is. Meg kell találni az egyensúlyt a szakmai képzés és a felsőfokú oktatás között. Ez különösen azért fontos, mert számos országban a szakoktatásban részt vettek iránt fog elsősorban megnőni a munkaerőpiaci kereslet. Németországban például a szakmunkásképzőt, szak-

magánberuházások környezetének állandó javítása és az adósságszolgálat csaknem kifogástalan kezelése. Kelet-Ázsia teljesítménye nagymértékben függ export-stratégiájától. Ebből a szempontból fontos az Egyesült Államok és az Európai Unió magatartása is. A kelet-ázsiai országokban további kereskedelem-liberalizálási feladatok végrehajtása szükséges, hiszen mind a vám-, mind a nem vámjellegű kereskedelmi restriktciók nagyobbak a partnerországokban tapasztaltaknál, ami kereskedelmi súrlódásokhoz vezethet. Dél-Ázsia növekedési kilátásai nagymértékben függenek attól, hogy mi történik Indiában. India, Banglades, Pakisztán és Sri Lanka reform-erőfeszítéseinek sikerei kedvező növekedést eredményezhetnek középtávon. A reformok sikeres végrehajtása esetén az export növekedése fellendítheti a gazdaságot, így annak növekedése a jelenlegi 3-4 százalékos értékről 5-6 százalékra emelkedhet az 1990-es évek második felében.

A fejlődő Ázsia országait azonban számos bizonytalanság jellemzi. Néhány jelentősebb ország a vezetőváltás nehézségeivel néz szembe, és az ezzel kapcsolatos politikai folyamatok gazdasági hatásai nehezen becsülhetők. További problémákat jelenthet, hogy a térség legnagyobb országaiban — Kínában, Indiában és Pakisztánban — igen jelentős a nagyon szegény rétegekhez tartozók létszáma. A magas növekedési ráták és a helyi szintű intézményi keretek közötti aszinkronitás pedig nehezítheti ezen gazdaságok hatékony modernizációját.

(Ism.: *Szvitecz Zsuzsa*)

STEVENS, B.:

PRESSZIÓ ALATT A SZOCIÁLIS HÁLÓ

(The social fabric under pressure.) — *The OECD Observer*, 1994. 189. sz. 19–22. p.

1994-ben — figyelmen kívül hagyva az alulfoglalkoztatottakat, a gazdasági okokból idő előtt nyugdíjba kényszerülők, valamint azokat, akiket nem képes nyomon követni a statisztika — mintegy 35 millió ember, a gazdaságilag aktív népesség közel 8,5 százaléka volt munka nélkül az OECD-országokban. A különböző kormányintézmények, illetve kutatóintézetek ennél alig kedvezőbb képet rajzolnak az elkövetkező 5-10 év munkaerőpiaci helyzetéről. Az EGK-országok esetében 11 százalék körüli, az Egyesült Államok esetében 6-7 százalékos, Japánban pedig 3 százalékos meghaladó értéket jósolnak a szakértők. Teszik ezt annak ellenére, hogy a következő években gazdasági fellendülésre

számítanak az OECD-országok, melynek mértéke óvatos becslések szerint is legalább 2,5 százalékos lesz. Ahhoz azonban, hogy a munkanélküliség szintje mintegy 5 százalékra mérséklődjön, legalább 5 százalékos növekedés szükséges, mely szintet várhatóan csak néhány ország tudja majd elérni, illetve felülmúlni. Az egyes kormányok pénzügyi mozgásteret a közkiadások nagy aránya miatt ráadásul igen korlátozott.

A munkahelyek abszolút számában az elkövetkező 10-15 évben összességében így is némi növekedés fog bekövetkezni az OECD-országokban. A legnagyobb növekedés az Egyesült Államokban várható (körülbelül 24 millió új munkahellyel), ezt követik az EGK-országok 10 millió munkahellyel, majd Japán 4 millióval. Konjunktúra elé elsősorban a számítástechnikai és informatikai foglalkozások néznek, de nőni fog a menedzserek és hasonló irányító munkakörben dolgozók száma is. Mind több munkavállalót foglalkoztatnak a személyi szolgáltatások területén is. Az Egyesült Államokban, részben a lakosság demográfiai összetételében bekövetkező változás miatt, a tíz legkeresettebb foglalkozás közül öt egészségügyi (házi gondozó, gyógytornász, egészségügyi asszisztens stb.) lesz, s a létrejövő 24 millió új munkahelyből várhatóan 1,3 milliót jelentenek az ápolónői munkahelyek. Ugyanakkor csökken a farmerek és az egyéb mezőgazdasági munkások, a könnyűiparban dolgozók, a gépipari összeszerelők, valamint az irodai rutinmunkát végzők száma.

Általánosságban nem igaz azonban az, hogy a kvalifikálatlan munkaerő iránti kereslet mérséklődik elsődlegesen. Egyedül az Egyesült Államokban várhatóan 2,6 millió új eladóra, pénztárosra, előcsomagolóra és pincérre lesz szükség, miközben az örök, a kertészek számára további mintegy 700 ezer új munkahely létesül.

Ahhoz, hogy a munkaerő-kínálat meg tudjon felelni a változó igényeknek, az oktatási és az átképzési rendszer növekvő szerepére van szükség. Tudomásul kell azt is venni, hogy az ismeretek nem örökérvényűek, s az életpálya aktív szakaszában esetleg többször is foglalkozást kell váltani. Az oktatás, képzés szerepe a társadalom egyes rétegeinél más és más. Míg lesznek olyanok, akinél az olvasás, a számolás készség szinten történő elsajátítása a cél, további előrelépés megy végbe a magas fokon szakosított, speciális képzés felé is. Meg kell találni az egyensúlyt a szakmai képzés és a felsőfokú oktatás között. Ez különösen azért fontos, mert számos országban a szakoktatásban részt vettek iránt fog elsősorban megnőni a munkaerőpiaci kereslet. Németországban például a szakmunkásképzőt, szak-

irányú középiskolát végzettek aránya a foglalkoztatottakon belül a jelenlegi 66 százalékról 70-re fog emelkedni az ezredfordulóra. Átalakulóban van a vállalati és az iskolai továbbképzés viszonya is, de általánosságban igaz az, hogy az iskolarendszerű oktatásban kvalifikáltabb ismeretekhez jutók jobb eséllyel vehetnek részt a munkahelyi képzési programokban is. Várható továbbá, hogy a munkáltatók által finanszírozott oktatás a humántőkébe történő beruházás legfontosabb formájává válik.

A munkanélküliség szintje nagyban hozzájárul a társadalmi összetartás csökkenéséhez. Ezen a téren a legnagyobb szerepe a tartós munkanélküliségnek van, melynek demoralizáló, megbélyegző jellege az — észak-európai országok kivételével, melyekre ez a megállapítás nem áll — az OECD-országok egyik legnagyobb problémájává vált. Különösen veszélyes a fiatalok tartós munkanélkülisége, mert ez a réteg igen könnyen válik alkoholistává vagy kábítószer-élvezővé, illetve kerül kapcsolatba a bűnözéssel. A szociális kohéziót befolyásolja továbbá a társadalom egyes rétegeit sújtó szegénység, a különösen a szakképzetlen rétegeket jellemző reálbér-csökkenés, a jövedelmi különbségek növekedése. További tényező a jövedelmek és juttatások társadalmi átrétegeződése. A népességben belül emelkedik az idősebb korosztályba tartozók aránya a munkaképes korúakhoz képest, ami a nyugdíj- és egészségügyi kiadások szükségzerű növekedésével jár együtt, s emiatt növekedhetnek az aktívak járadékterhei. A növekvő számú idős népesség helyenként — lásd Florida — olyan szavazóerőt képvisel, ami már alkalmassá teszi ezt a réteget partikuláris érdekeik nagyfokú érvényesítésére is.

Ezekre a kihívásokra a társadalom is szükségszerűen reagál. Az olyan hagyományosan széles körű tömegbázison alapuló intézmények, mint az egyházak, a szakszervezetek, a politikai pártok szerepe némileg csökken, ugyanakkor növekszik az individuális életstílus népszerűsége. A legnagyobb változáson azonban a család ment keresztül. A tradicio-

nális nagycsalád kihalt, s visszaszorulóban van az egykeresős családmódel is. A nők jelentős része már dolgozik, sok az egyedül álló szülő, és folyamatosan növekszik az egyszemélyes háztartások száma is. Mindez oda vezet, hogy a család ma a korábbinál lényegesen kevésbé képes részt vállalni a szociális feladatok ellátásából. A jóléti állam azonban, amelynek e funkciókat is részben át kellene vállalnia, szembetalálja magát:

- a költségvetési korlátokkal;
- az egyensúlyozással azok között, akik a társadalmilag szervezett, illetve akik az individuális (privát) ellátási formákban érdekeltek inkább;
- a társadalombiztosítási járulékok terheivel;
- a támogatások közösségi formáinak leépülésével.

A társadalmi folyamatokban azonban várhatóan az elkövetkező években pozitív irányú alkalmazkodás is végbemegy. A generációváltással automatikusan emelkedik az átlagos iskolázottsági szint, de csökkenni fog a különböző etnikai csoportok e téren tapasztalható lemaradása is. A társadalmi terheket mérsékelheti a magánbiztosítások fokozatos térhódítása, valamint az, hogy az utolsó életszakasz finanszírozásában az előző generációk felhalmozása is mind nagyobb szerephez jut. Az Egyesült Államokban például a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején született korosztályok becslések szerint már legalább 10 billió dollárt örököltek felmenőiktől. A családok esetében a rokonsági kapcsolatok egyfajta újrafelfedezése is megfigyelhető, s elsősorban az észak-európai országokban olyan új kapcsolatplatformok terjednek, melyben a két fél egyenrangúan, de nem feltétlenül házassági kapcsolat formájában vesz részt.

Az elkövetkező évtizedben tehát az OECD-országok jelentős kihívásokkal szembesülnek. Változik a társadalom reagálása, növekszik az autonóm szervezetek szerepe, de ezzel párhuzamosan csökken a központi kormányzat hatékonysága.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

DEMOGRÁFIA

KOSKINEN, S.—MARTELLIN, T.:

A FINN NŐK ÉS FÉRFIAK HALANDÓSÁGI KÜLÖNBBSÉGEI

(Pourquoi les femmes sont-elles moins inégales que les hommes devant la mort? Une analyse des données finlandaises.) — *Population*. 1994. 2. sz. 395—414. p.

A halandóság társadalmi-gazdasági tényezők szerinti különbségeit már többször elemezték, de a

kutatások szinte mindig a férfiakra vonatkoztak, a nőkről csak mellékesen esett szó. A vizsgálatok megállapításai szerint a foglalkozással összefüggő különbségek sokkal markánsabbak a férfiak, mint a nők esetében Franciaországban, Magyarországon, Norvégiában, Dániában és Finnországban. Csupán Angliában és Walesben tapasztaltak egyenlőséget, de ez inkább a számítási eljárás különbözőségéből adódott. Tény, hogy az egyes országok ágazati és

irányú középiskolát végzettek aránya a foglalkoztatottakon belül a jelenlegi 66 százalékról 70-re fog emelkedni az ezredfordulóra. Átalakulóban van a vállalati és az iskolai továbbképzés viszonya is, de általánosságban igaz az, hogy az iskolarendszerű oktatásban kvalifikáltabb ismeretekhez jutók jobb eséllyel vehetnek részt a munkahelyi képzési programokban is. Várható továbbá, hogy a munkáltatók által finanszírozott oktatás a humántőkébe történő beruházás legfontosabb formájává válik.

A munkanélküliség szintje nagyban hozzájárul a társadalmi összetartás csökkenéséhez. Ezen a téren a legnagyobb szerepe a tartós munkanélküliségnek van, melynek demoralizáló, megbélyegző jellege az — észak-európai országok kivételével, melyekre ez a megállapítás nem áll — az OECD-országok egyik legnagyobb problémájává vált. Különösen veszélyes a fiatalok tartós munkanélkülisége, mert ez a réteg igen könnyen válik alkoholistává vagy kábítószer-élvezővé, illetve kerül kapcsolatba a bűnözéssel. A szociális kohéziót befolyásolja továbbá a társadalom egyes rétegeit sújtó szegénység, a különösen a szakképzetlen rétegeket jellemző reálbércsökkenés, a jövedelmi különbségek növekedése. További tényező a jövedelmek és juttatások társadalmi átrétegeződése. A népességben belül emelkedik az idősebb korosztályba tartozók aránya a munkaképes korúakhoz képest, ami a nyugdíj- és egészségügyi kiadások szükségzerű növekedésével jár együtt, s emiatt növekedhetnek az aktívak járadékterhei. A növekvő számú idős népesség helyenként — lásd Florida — olyan szavazóerőt képvisel, ami már alkalmassá teszi ezt a réteget partikuláris érdekeik nagyfokú érvényesítésére is.

Ezekre a kihívásokra a társadalom is szükségszerűen reagál. Az olyan hagyományosan széles körű tömegbázison alapuló intézmények, mint az egyházak, a szakszervezetek, a politikai pártok szerepe némileg csökken, ugyanakkor növekszik az individuális életstílus népszerűsége. A legnagyobb változáson azonban a család ment keresztül. A tradicio-

nális nagycsalád kihalt, s visszaszorulóban van az egykeresős családmodell is. A nők jelentős része már dolgozik, sok az egyedül álló szülő, és folyamatosan növekszik az egyszemélyes háztartások száma is. Mindez oda vezet, hogy a család ma a korábbinál lényegesen kevésbé képes részt vállalni a szociális feladatok ellátásából. A jóléti állam azonban, amelynek e funkciókat is részben át kellene vállalnia, szembetalálja magát:

- a költségvetési korlátokkal;
- az egyensúlyozással azok között, akik a társadalmilag szervezett, illetve akik az individuális (privát) ellátási formákban érdekeltek inkább;
- a társadalombiztosítási járulék terheivel;
- a támogatások közösségi formáinak leépülésével.

A társadalmi folyamatokban azonban várhatóan az elkövetkező években pozitív irányú alkalmazkodás is végbemegy. A generációváltással automatikusan emelkedik az átlagos iskolázottsági szint, de csökkenni fog a különböző etnikai csoportok e téren tapasztalható lemaradása is. A társadalmi terheket mérsékelheti a magánbiztosítások fokozatos térhódítása, valamint az, hogy az utolsó életszakasz finanszírozásában az előző generációk felhalmozása is mind nagyobb szerephez jut. Az Egyesült Államokban például a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején született korosztályok becslések szerint már legalább 10 billió dollárt örököltek felmenőiktől. A családok esetében a rokonsági kapcsolatok egyfajta újrafelfedezése is megfigyelhető, s elsősorban az észak-európai országokban olyan új kapcsolatplatformok terjednek, melyben a két fél egyenrangúan, de nem feltétlenül házassági kapcsolat formájában vesz részt.

Az elkövetkező évtizedben tehát az OECD-országok jelentős kihívásokkal szembesülnek. Változik a társadalom reagálása, növekszik az autonóm szervezetek szerepe, de ezzel párhuzamosan csökken a központi kormányzat hatékonysága.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

DEMOGRÁFIA

KOSKINEN, S.—MARTELLIN, T.:

A FINN NŐK ÉS FÉRFIAK HALANDÓSÁGI KÜLÖNBBSÉGEI

(Pourquoi les femmes sont-elles moins inégales que les hommes devant la mort? Une analyse des données finlandaises.) — *Population*. 1994. 2. sz. 395—414. p.

A halandóság társadalmi-gazdasági tényezők szerinti különbségeit már többször elemezték, de a

kutatások szinte mindig a férfiakra vonatkoztak, a nőkről csak mellékesen esett szó. A vizsgálatok megállapításai szerint a foglalkozással összefüggő különbségek sokkal markánsabbak a férfiak, mint a nők esetében Franciaországban, Magyarországon, Norvégiában, Dániában és Finnországban. Csupán Angliában és Walesben tapasztaltak egyenlőséget, de ez inkább a számítási eljárás különbözőségéből adódott. Tény, hogy az egyes országok ágazati és

foglalkozási nomenklatúrái eltérők, és így alig lehetséges megbízható nemzetközi összehasonlítást adni a halandóság társadalmi-gazdasági különbségeiről. Az összehasonlíthatóság szempontjából előnyösebbnek tűnik az iskolai végzettség szerinti differenciális halandóság vizsgálata. Az iskolázottság meghosszabbodásának a férfi halandóságra gyakorolt hatása az összehasonlításban részt vett minden országban (skandináv országok, Anglia, Magyarország) szinte azonos volt (8-9 százalékos relatív halandóságcsökkenés 1 év iskolázottsági többletre a 35-54 éves koresoportban). A nők esetében ez a hatás nagyobb szórást mutatott, és ugyanakkor csaknem mindenütt kisebb volt, mint a férfiaknál (2—8%). Más vizsgálatok hasonló eredményeket adtak az Egyesült Államokban és Olaszországban is.

A tanulmány a finn adatok alapján keresi a jelenleg okait. Felteszi a kérdést, hogy:

1. a társadalmi-gazdasági helyzet különféle mérései milyen hatást gyakorolnak a férfiak és a nők differenciális halandóságának eltérésére;
2. a férfi és a női halandóság eltéréseinek mértéke hasonló szintre kerülne-e, ha más tényezőket is figyelembe vennénk;
3. a nők kisebb halandósága a halálóki halandóság szerinti eloszlással magyarázható-e, mivel a társadalmilag erősebben differenciáló tényezők erősebben érvényesülnek a férfiak, mint a nők esetében.

Az adatok a finn statisztikai hivatal adatbázisából származnak. Ebben az 1980-as népszámláláskor összeírt minden személy kérdőíve és az 1981—1985-ös időszak összes halálozási lapja szerepel. Az elemzések a 35—64 éves koresoportra vonatkoznak. A differenciális halandóság vizsgálatát először négy társadalmi-gazdasági ismérv (iskolai végzettség, társadalmi-foglalkozási csoport, laksűrűség és a lakás felszereltsége), majd a családi állapot, a lakás helye, valamint halálokok szerint végezték el. Az iskolázottsági adatokat a Központi Statisztikai Hivatalnak a legmagasabb iskolai végzettségekre vonatkozó teljes körű nyilvántartásából vették, míg a foglalkozásra és lakáskörülményekre vonatkozó információk a népszámlálási kérdőívekből származtak.

Az iskolai végzettség szintje sokkal erősebben differenciálja a férfiak halandóságát, mint a nőkéét. A csak általános iskolát végzett férfiak halandósága például 92 százalékkal magasabb az egyetemistákéénél, míg a nőknél ez az eltérés csak 40 százalék. Hasonlóképpen a társadalmi-foglalkozási csoport szerint is lényegesen erősebben differenciált a férfi halandóság, mint a női: a legkedvezőtlenebb helyzetű csoportok (munkások) és a vezető tisztségviselők közötti különbség a férfiaknál 87, a nőknél

mindössze 33 százalék. Ugyanígy következtetést lehet levonni a lakásismérvek, főként a komfortosság szerinti elemzés során is: a gyenge felszereltségű lakásban élő nők halandósága csupán 10 százalékkal haladja meg a kényelmes körülmények között élőkét, a férfiak esetében viszont 30 százalék az eltérés.

A tanulmány a továbbiakban kitér a családi állapot, a lakóhely, valamint az eddig vizsgált ismérvek és a halandóság összefüggéseire. A családi állapot és az iskolai végzettség szintje közötti kapcsolat igen eltérő a férfiak és a nők esetében, például a hajadon nőknek 46, a nőtlen férfiaknak csak 23 százaléka rendelkezik középfokú vagy magasabb végzettséggel. A két nem közötti halandósági különbség azonban elsősorban a házas népességre koncentrálódik. Az elváltaknál az iskolai végzettség azonos mértékben hat a két nem halandóságára. Ami a lakóhely befolyását illeti, az ország öt nagy zónára osztásával nem lehetett lényeges különbséget kimutatni a férfiak, illetve a nők iskolai végzettsége szerinti megoszlásban, és a halandósági eltérések a férfiaknál mindenütt sokkal nagyobbak, mint a nőknél.

A halálokok szerinti vizsgálat azonban jelentős mértékben árnyalja az eddigi megállapításokat. A nők társadalmi-gazdasági ismérvek szerinti differenciális halandósága az érrendszeri megbetegedések esetében meghaladja a férfiakét, a daganatos betegségeknél megközelítőleg azonosak az értékek, más esetekben, elsősorban a légzőszervi megbetegedéseknél a nők halandóságára gyakorolt hatás némileg kisebb. Az átlagos eltérésnél nagyobb különbséget a mutatók között csupán a balesetek és az erőszakos halálozások jelentenek a férfiak „javára”. Ez azonban önmagában nem adhat magyarázatot a férfi halandóság nagyobb differenciáltságára, ugyanis az utóbbi okok az összes halandóságnak mindössze hatodát teszik ki. A megoldást az oki halandóság különbözősége nyújtja. A férfiaknál nem létező, a női halálozásoknak viszont 9 százalékát okozó emlőrák például annál gyakoribb, minél magasabb az iskolai végzettség. Ez tehát csökkenti a kevésbé iskolázottak magasabb halandóságát, miközben a férfiaknál ilyen eset nem fordul elő. Éppen ezért az összehasonlítást úgy is elvégezték, hogy a halálokok szerinti megoszlás különbségeit a férfiak és a nők között ki lehessen iktatni. Ennek következtében a társadalmi-gazdasági ismérvek szerinti differenciális halandóság jelentősen módosul. A nők halandósága közelít a férfiakéhoz, ha nem is éri azt el. A kevésbé iskolázott nők halandósága így 74 százalékkal haladja meg a diplomásokét (szemben a korábbi számítás 39 százalékaival), míg a férfiaknál

ez a különbség 90 százalék. Az elemzés azt is kimutatja, hogy a házasok esetében az eltérések még kisebbek, míg a halálokok szerinti különbségek a nőknél erősebben differenciáló hatásúak, mint a férfiaknál minden más családi állapot esetében.

Összefoglalva megállapítható, hogy a férfiak és a nők differenciális halandósága közti különbség elsősorban a haláloki megoszlás és a családi állapot függvénye. Külön vizsgálatot érdemelne az a megfigyelés, mely szerint az öngyilkosságok és a közúti balesetek okozta halálozások a férfiak esetében annál ritkábbak, minél magasabb pozícióban vannak,

míg a nőknél az összefüggés U-alakú görbével fejezhető ki. A magasabb társadalmi-gazdasági státusban levő nők magasabb baleseti aránya csupán az erősebb mobilitással magyarázható-e? Az öngyilkosságok és a társadalmi csoporthoz tartozás között korábban kimutatott összefüggés felveti a nők többszörös szerepének az egészségükre gyakorolt hatását. Mindez azt bizonyítja, hogy a halálozással szembeni egyenlőtlenség eredetének megértése az életmódkutatásra ró további feladatokat.

(Ism.: Rózsa Gábor)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique de la Belgique. Institut National de Statistique. Bruxelles. INS. 1992. XIII, 792 p., [12] t.

Belgium statisztikai évkönyve, 1991.

I-038-B-0051/1991

ANUARIO estadístico de España. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1994. XXII, 902 p., [16] t.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1993.

I-034-C-0024/1993

REGIONAL trends. Central Statistical Office. London. HMSO. 1994. 232 p.

Nagy-Britannia területi statisztikája, 1994.

I-036-B-0232/1994

REGIONER statistisk årbog régions. EUROSTAT. Luxembourg. EUROSTAT. 1993. XXXI, 184 p.

Az Európai Közösségek regionális statisztikai évkönyve, 1993.

I-030-B-0170/1993

STATISTICAL abstract of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka. Department of Census and Statistics Ministry of Policy Planning and Implementation. Colombo. DCS, 1994. [18], 536 p.

Sri Lanka statisztikai évkönyve, 1993.

I-054-B-0003/1993

SUID-AFRIKAANSE statistieke. South African statistics. Sentrale Statistiekdiens. Pretoria. SSD. 1993. XII, [710] ism. p.

A Dél-Afrikai Köztársaság statisztikai évkönyve, 1993.

I-062-B-0013/1993

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ANNUAL bulletin of transport statistics for Europe. Bulletin annuel de statistiques des transports pour l'Europe. Ezhegodnyij bjulleten evropejskojj statistiki transporta. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1994. 327 p.

Európa szállítási statisztikájának jelentése, 1994.

I-031-B-0094/1994

ANNUAL energy review. Energy Information Administration 1992. U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy EIA. 1993. XXII, 350 p.

Az Egyesült Államok éves energiateljesítménye, 1992.

I-072-B-0619/1992

BARTLETT, S.: The evolution of Norwegian energy use from 1950 to 1991. Sarita Bartlett. Oslo [etc.] Stat. Sentralbyrå. 1993. 142 p.

Norvégia energiateljesítményének értékelése, 1950–1991 között.

I-040-B-0151

ECONOMIC survey of Europe in 1993/1994. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1994. X, 216 p.

Európa gazdasági áttekintése, 1993/1994.

I-031-B-0134/1993–1994

ENQUÊTE sur les forces de travail 1992. Institut National de Statistique. Bruxelles INS. 1993. 259 p.

Belgium munkaerő-felmérése, 1992.

I-038-B-0233/1992

Der *FREMDEVENVERKEHR* in Österreich im Jahre 1993. Wien ÖStZ. 1994. 249 p.

Ausztria idegenforgalma, 1993.

I-002-B-0215/1993

GEORGIKÉ statistiké és Ellados etous, 1989. Agricultural statistics of Greece. Ethniké Statistiké Ypéresia és Ellados. Athena ESYE. 1993. 115 p.

Görögország mezőgazdasági statisztikája, 1989.

I-049-B-0084/1989

METHODS of measuring women's economic activity: Technical report Department of Economic and Social Information and Policy Analysis. New York. UN. 1993. IX, 265 p.

Módszerek a nők gazdasági aktivitásának mérésére.

814163

PANORAMA of EC industry. Statistical supplement. Latest information on manufacturing and service industries in the European Community. Commission of the European Communities. EUROSTAT. Luxembourg. EUROSTAT. 1992. [547] ism. p.

Az Európai Közösségek iparának áttekintése, 1992.

I-030-B-0202/1992

ez a különbség 90 százalék. Az elemzés azt is kimutatja, hogy a házasok esetében az eltérések még kisebbek, míg a halálokok szerinti különbségek a nőknél erősebben differenciáló hatásúak, mint a férfiaknál minden más családi állapot esetében.

Összefoglalva megállapítható, hogy a férfiak és a nők differenciális halandósága közti különbség elsősorban a halálloki megoszlás és a családi állapot függvénye. Külön vizsgálatot érdemelne az a megfigyelés, mely szerint az öngyilkosságok és a közúti balesetek okozta halálozások a férfiak esetében annál ritkábbak, minél magasabb pozícióban vannak,

míg a nőknél az összefüggés U-alakú görbével fejezhető ki. A magasabb társadalmi-gazdasági státusban levő nők magasabb baleseti aránya csupán az erősebb mobilitással magyarázható-e? Az öngyilkosságok és a társadalmi csoporthoz tartozás között korábban kimutatott összefüggés felveti a nők többszörös szerepének az egészségükre gyakorolt hatását. Mindez azt bizonyítja, hogy a halálozással szembeni egyenlőtlenség eredetének megértése az életmódkutatásra ró további feladatokat.

(Ism.: Rózsa Gábor)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique de la Belgique. Institut National de Statistique. Bruxelles. INS. 1992. XIII, 792 p., [12] t.

Belgium statisztikai évkönyve, 1991.

I-038-B-0051/1991

ANUARIO estadístico de España. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1994. XXII, 902 p., [16] t.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1993.

I-034-C-0024/1993

REGIONAL trends. Central Statistical Office. London. HMSO. 1994. 232 p.

Nagy-Britannia területi statisztikája, 1994.

I-036-B-0232/1994

REGIONER statistisk årbog régions. EUROSTAT. Luxembourg. EUROSTAT. 1993. XXXI, 184 p.

Az Európai Közösségek regionális statisztikai évkönyve, 1993.

I-030-B-0170/1993

STATISTICAL abstract of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka. Department of Census and Statistics Ministry of Policy Planning and Implementation. Colombo. DCS, 1994. [18], 536 p.

Sri Lanka statisztikai évkönyve, 1993.

I-054-B-0003/1993

SUID-AFRIKAANSE statistieke. South African statistics. Sentrale Statistiekdiens. Pretoria. SSD. 1993. XII, [710] ism. p.

A Dél-Afrikai Köztársaság statisztikai évkönyve, 1993.

I-062-B-0013/1993

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ANNUAL bulletin of transport statistics for Europe. Bulletin annuel de statistiques des transports pour l'Europe. Ezhegodnyij bjulleten evropejskojj statistiki transporta. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1994. 327 p.

Európa szállítási statisztikájának jelentése, 1994.

I-031-B-0094/1994

ANNUAL energy review. Energy Information Administration 1992. U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy EIA. 1993. XXII, 350 p.

Az Egyesült Államok éves energiefelmérése, 1992.

I-072-B-0619/1992

BARTLETT, S.: The evolution of Norwegian energy use from 1950 to 1991. Sarita Bartlett. Oslo [etc.] Stat. Sentralbyrå. 1993. 142 p.

Norvégia energifelhasználásának értékelése, 1950–1991 között.

I-040-B-0151

ECONOMIC survey of Europe in 1993/1994. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1994. X, 216 p.

Európa gazdasági áttekintése, 1993/1994.

I-031-B-0134/1993–1994

ENQUÊTE sur les forces de travail 1992. Institut National de Statistique. Bruxelles INS. 1993. 259 p.

Belgium munkaerő-felmérése, 1992.

I-038-B-0233/1992

Der *FREMDEVENVERKEHR* in Österreich im Jahre 1993. Wien ÖStZ. 1994. 249 p.

Ausztria idegenforgalma, 1993.

I-002-B-0215/1993

GEORGIKÉ statistiké és Ellados etous, 1989. Agricultural statistics of Greece. Ethniké Statistiké Ypéresia és Ellados. Athena ESYE. 1993. 115 p.

Görögország mezőgazdasági statisztikája, 1989.

I-049-B-0084/1989

METHODS of measuring women's economic activity: Technical report Department of Economic and Social Information and Policy Analysis. New York. UN. 1993. IX, 265 p.

Módszerek a nők gazdasági aktivitásának mérésére.

814163

PANORAMA of EC industry. Statistical supplement. Latest information on manufacturing and service industries in the European Community. Commission of the European Communities. EUROSTAT. Luxembourg. EUROSTAT. 1992. [547] ism. p.

Az Európai Közösségek iparának áttekintése, 1992.

I-030-B-0202/1992

ROGER, S. The management of foreign exchange reserves. Scott Roger. Basle. BIS. 1993. 104 p.

A valutatartalékok megfelelő kezelése.

511987

SERVICES: statistics on international transactions, 1970/1989. Services: statistiques sur les échanges internationaux. Statistics Directorate Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris: OECD. 1993. 445 p.

Az OECD-országok szolgáltatás-statisztikája a nemzetközi ügyletekről, 1970/1989.

I-033-B-0476/1970—1991

SKOGSSTATISTISK årsbok. Statistical yearbook of forestry Skogsstyrelsen. Jönköping Skogsstyrelsen. 1994. 349 p.

Svédország erdőgazdálkodási statisztikai évkönyve, 1994.

I-041-C-0163/1994

UNITED Kingdom dairy facts & figures. Federation of United Kingdom Milk Marketing Boards. London. MMB. 1994. 197 p.

Tények és számok Nagy-Britannia tejgazdaságáról, 1993.

I-036-C-0156/1993

URANIUM: Resources, production and demand. A joint report by the OECD Nuclear Energy Agency and the International Atomic Energy Agency. Paris OECD. 1994. 311 p.

A világ urániumtartalékai, -termelése és -kereslete, 1993.

I-033-B-0258/1993

UTENRIKSHANDEL. 1993 External trade. Oslo [etc.] Stat. Sentralbyrå. 1994. 340 p.

Norvégia külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1993.

I-040-B-0079/1993

TÁRSADALOMSTATISZTIKA — EGÉSZSÉGÜGY — KULTÚRSTATISZTIKA

CANCER statistics. Registrations 1988. Cases of diagnosed cancer registered in ... England and Wales. London. HMSO. 1994. V, 118 p.

Daganatos megbetegedések statisztikája Angliában és Walesben, 1988.

I-036-B-0297/21

EDUCATION in Belgium: the diverging paths. OECD. Review of national policies for education. Brussel: Min. van de Vlaamse Gemeenschap. 1991. XXXI, 463 p.

A háromnyelvű Belgium oktatási rendszerének ismertetése és elemzése.

716646

PROCEEDINGS of the 1991. International Symposium on Data on Aging. Manning Feinleib ed. Hyattsville, Md. DHHS. 1993. III, 69 p.

Nemzetközi konferencia az időskorúak adatairól, 1991.

I-072-B-0449/7

PROMETHEUS bound. The changing relationship between government and higher education in Western Europe. Oxford [etc.]. Pergamon. 1991. XVI, 264 p.

A felsőoktatás és a kormányzati irányítás kapcsolatának változása Nyugat-Európában.

716636

PUBLIC educational expenditure, costs and financing: an analysis of trends, 1970—1988. Paris OECD. 1992. 218 p.

Az OECD-országok oktatási kiadásai, a költségek és a finanszírozás terén tapasztalható irányzatok elemzése 1970—1988 között.

I-033-B-0474

WORLD health statistics annual 1993. Annuaire de statistiques sanitaires mondiales. World Health Organization. Geneva WHO. 1994. XXXV, 555, 14 p.

A világ egészségügyi statisztikai évkönyve, 1993.

I-031-B-0103/1993

ZDRAVEOPAZVANE. Nacionalen statisticheski institut. Ministerstvo na zdaveopazvaneto. Sofija. NSI. 1993. 137 p. [10] t.

Az egészségügy helyzete Bulgáriában, 1992.

I-045-B-0059/1992

DEMOGRÁFIA

ABORTION statistics. Legal abortions carried out under the 1967 Abortion Act in England and Wales. London. HMSO. 1993. V, 81 p.

Anglia és Wales abortusz-statisztikája, 1991.

I-036-B-0268/1991

BEFOLKNINGEN i kommunerne 1. januar 1994. Population in municipalities 1 January 1994 Danmarks Statistik. Kobenhavn Danmarks Stat. 1994. 157 p.

Dánia népessége településként, 1994. január 1.

I-039-B-0033/1994

BIRTH statistics. Review of the Registrar General on births and patterns of family building in England and Wales. London. HMSO. 1994. XXXIV, 80 p.

Anglia és Wales születési statisztikája, 1992.

I-036-B-0269/1992

MORTALITY statistics. General review of the Registrar General on deaths in England and Wales. London. HMSO. 1994. XI, 49 p.

Anglia és Wales halandósági statisztikája, 1992.

I-036-B-0342/1992

PENDUDUK Indonesia 1992. Population of Indonesia Biro Pusat Statistik. Jakarta. BPS. 1992. XXXIX, 476 p.

Indonézia 1990. évi népszámlálásának eredményei.

I-055-B-0028/1990/2

POPULATION and vital statistics. Local and health authority area summary. Population and vital statistics by area of usual residence in England and Wales. London. HMSO. 1994. IV, 116 p.

Anglia és Wales népesség- és népmozgalmi statisztikája, 1992.

I-036-B-0343/1992

VITAL statistics Japan, 1992. Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. Tokyo. MHW. 1994. 516 p.

Japán népmozgalmi statisztikája, 1992.

I-051-C-0024/1992/2

VITAL statistics of the United States. I. köt. Natality. Hyattsville. Md. DHHS. 1993. 522 ism. p.

Az Egyesült Államok népmozgalmi statisztikája, 1989. Születések.

I-072-B-0157/1989/1